Behandeling van het *Lam Godsveelluik*.

Verslag van fase 1: het gesloten altaarstuk (2012-2016)

KIK is auteur van dit verslag, het copyright berust bij het opdrachtgevend bestuur (Kathedrale Kerkfabriek).

Alle afbeeldingen Sint-Baafskathedraal Gent (c) Lukasweb. Be - Art in Flandes vzw, foto KIK-IRPA, tenzij anders vermeld. De foto's met een x-nummer werden genomen door de cel beeldvorming van het KIK. Afbeeldingen zonder fotonummer zijn werkfoto's of schema's gemaakt door de medewerkers van het KIK.

Auteurs:

Anne-Sophie Augustyniak, Bart Devolder, Livia Depuydt-Elbaum, Hélène Dubois, Jean-Albert Glatigny, Jochen Ketels, Nathalie Laquière, Claire Mehagnoul, Laure Mortiaux, Marie Postec, Françoise Rosier, Cyriel Stroo en Griet Steyaert

Redactie:

Bart Devolder, Hélène Dubois, Jochen Ketels en Simon Laevers.

Illustraties cover:

het gesloten altaarstuk voor behandeling (links), het gesloten altaarstuk na behandeling (rechts).

Gemeente	Gent
Instelling of verzameling	Sint-Baafskathedraal
Type van object	Geschilderd veelluik
Titel van het object	*De aanbidding van het Lam Gods*
Bestek:	1767 1767-bis 1767-bis II
Aanvrager	Kathedrale kerkfabriek Sint-Baafs
Contactpersonen	E.H. Kanunnik Ludo Collin, Rector van de kathedraal Prof. Anne van Grevenstein-Kruse, adviseur van de kathedrale kerkfabriek Arch. Philippe Depotter, architectenbureau Bressers
Dossiernummer KIK	2012.11522 (buitenluiken in gesloten toestand)
Betrokken cel(len) van het KIK	Conservatie-restauratie - Atelier schilderkunst Laboratoria – Labo dendrochronologie Laboratoria – Labo schilderkunst Laboratoria – Labo polychromie Conservatie-restauratie - Cel Preventieve conservatie Documentatie – Cel beeldvorming Documentatie – Cel Infotheek Documentatie - Studiecentrum Vlaamse Primitieven
Verantwoordelijken van de cellen	Dr. Cyriel Stroo (DepartementRestauratie) Livia Depuydt-Elbaum (Atelier schilderkunst) Dr. Pascale Fraiture (Labo dendrochronologie) Dr. Steven Saverwyns (Labo schilderkunst) Dr. Jana Sanyova (Labo polychromie) Marjolijn Debulpaep (Cel preventieve conservatie) Dr. Christina Currie (Cel beeldvorming) Erik Buelinckx (Cel Infotheek)

Verantwoordelijke restauratie Lam Gods Fase 1	Livia Depuydt-Elbaum
Wetenschappelijk coördinator	Hélène Dubois
On-site coördinator	Bart Devolder
Betrokken medewerkers van het KIK	Restaurateurs : Anne-Sophie Augustyniak, Bart Devolder, Livia Depuydt-Elbaum, Hélène Dubois, Nathalie Laquière, Claire Mehagnoul (tot 2013), Laure Mortiaux, Marie Postec, Françoise Rosier, Dr. Griet Steyaert, Laboratoria: Dr. Caroline Boulord, Alexia Coudray, Cécile Glaude, Dr. Jana Sanyova, Documentatie : Dr. Christina Currie, Sophie De Potter, Jean-Luc Elias, Catherine Fondaire, Jochen Ketels, Katrien Van Acker
Onderaannemer	Jean-Albert Glatigny (zelfstandig restaurator)
Contactpersoon KIK-IRPA	Christina Ceulemans (Algemeen directeur a.i. tot 30/05/2017)

Externe wetenschappelijke onderzoekers	UA: Prof. Dr. Koen Janssens, Prof. dr. Geert Van der Snickt UGent: Prof. Dr. Peter Vandenabeele, Prof. dr. Maximiliaan Martens
Internationale expertencomité	Dr. Maryan Ainsworth (kunsthistorica, curator, The Metropolitan Museum New York) Till-Holger Borchert (kunsthistoricus, hoofd curator Musea Brugge,Vlaamse Kunstcollectie) Dr. Véronique Bücken (kunsthistorica, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België) Dr. Lorne Campbell (kunsthistoricus, voorheen National Gallery Londen) Dr. Leslie Carlyle (conservator/ professor restauratie, Universitade Nova de Lisboa) Jill Dunkerton (restauratrice en kunsthistorica, conservator National Gallery Londen) Susan Farnell (onafhankelijke restauratrice) Michael Gallagher (restaurateur, hoofd departement restauratie Metropolitan Museum of Art New York) Dr. Melanie Gifford (wetenschapster, National Gallery of Art Washington) Nicole Goetghebeur (restauratrice, voorheen KIK) Prof. Em. Anne van Grevenstein (restauratrice, Kathedrale Kerkfabriek Sint-Baafs, Universiteit van Amsterdam) Régine Guislain-Witteman (onafhankelijk restauratrice) Dr. Babette Hartwieg (restauratrice, hoofd departement restauratie Gemäldegalerie Berlijn) Lizet Klaassen (restauratrice, hoofd departement restauratie Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen) Prof. Dr. Maximiliaan Martens (kunsthistoricus, professor kunstgeschiedenis, UGent), Cathy Metzger (restauratrice, voorheen National Gallery of Art Washington) Dr. Uta Neidhardt (restauratrice, SKD) Elke Oberthaler (restauratrice, hoofd departement restauratie Kunsthistorisches Museum Wenen) Prof. Em. Catheline Périer-d'Ieteren (kunsthistorica, voorheen Université Libre de Bruxelles)

	Marika Spring (wetenschapster, National Gallery Londen) Prof. Dr. Ron Spronk (kunsthistoricus/ professor kunstgeschiedenis, Queen's University Ontario / Radbout Universiteit Nijmegen) Prof. Dr. Em. Jørgen Wadum (kunsthistoricus/ restaurateur, hoofd departement restauratie, National Museum of Denmark Kopenhagen / professor conservatie, Universiteit van Amsterdam)
Plaats van uitvoering	Museum voor Schone Kunsten Gent, tijdelijk restauratieatelier '*Lam Gods*' in zaal 4.[1]
Financiering	Restauratie en conservatie: Vlaamse Overheid, Agentschap Onroerend Erfgoed 40% Agentschap Kunsten en Erfgoed 40% Fonds Baillet Latour 20%
Samenwerkingen	Wetenschappelijk onderzoek : Project MO 39/011, Belspo Gieskes-Strijbis Fonds: *"Aanvullend onderzoek ten behoeve van de restauratie van het Lam Gods, gebroeders Van Eyck, 1432 (2014-2017)"* UGent: GOA project: "*Archeometrical study of the Ghent Altarpiece*" UAntwerpen
Datum van het verslag	13/10/2017

1 Uitvoering van het atelier met steun van ArcelorMittal en Meyvaert Glas.

VOORWOORD 10

DEEL I PANELEN 15

I. Voortraject 16

II. De projectaanpak van de restauratie door het KIK 18

III. Voorbereidende ingrepen 20

IV. Materiële geschiedenis 23

V. Schilderijen 27

V.1 Algemene bewaringstoestand voor behandeling 27

V.2 Uitgevoerde behandeling 30

V.2.1 Drager 30

V.2.1.1 Aanvullende observaties 30

V.2.1.2 Restauratie 30

V.2.2 De beschermlaag 32

V.2.2.1 Oppervlaktereiniging 32

V.2.2.2 Vergeeld vernis 33

V.2.2.3 Methodologie van de vernisafname 34

V.2.3 1ste reinigingsfase: het verwijderen van de moderne vernissen 37

V.2.4 2de reinigingsfase: het verwijderen van de oudere vernissen en de ontdekking van de oudere overschilderingen 42

V.3 Picturale laag 44

V.3.1 De ontdekking van overschilderingen 44

V.3.2 Behouden of wegnemen 48

V.3.3 Verwijderen van de overschilderingen op de panelen van de buitenluiken 49

V.3.3.1 Methodiek 49

V.3.3.2 Paneel XIII (*De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias*) 51

V.3.3.3 Paneel XIV (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*) 55

V.3.3.4 Paneel XV (*Interieur en de Sibille van Cumae*) 60

V.3.3.5 Paneel XVI (*De Maagd van de Annunciatie*) 62

V.3.3.6 Paneel XVII *(Joos Vijd)* 62

V.3.5.7 Paneel XVIII *(Johannes de Doper in Grisaille)* 69

V.3.5.9 Paneel XX (*Elisabeth Borluut*) 74

V.3.6 Esthetische verschillen 76
V.3.7 Consolidatie van de oorspronkelijke verflaag 78

V.4 Toestand na reiniging 80
V.4.1 Lacunes in de preparatielaag en tot op het hout 80
V.4.2 Sleetse delen 82
V.4.3 Verkleuringen 85
V.4.4 Bruine vlekken 85
V.4.5 Schade door oude behandelingen 86

V.5 Re-integratie 92
V.5.1 Invullen van de lacunes 92
V.5.2 Retouche 95

1STE RETOUCHE: WATERVERF 95

2DE RETOUCHE: PIGMENTEN GEBONDEN IN PARALOID B72 96

3DE RETOUCHE: GAMBLIN CONSERVATION COLORS 97

V.5.3 Nieuwe beschermlaag 101

VI. De revelatie van de restauratie (na fase 1) 103

DEEL II LIJSTEN 107

VII. Voorgeschiedenis 108

VIII. Materiële geschiedenis 109

VIII.1 Stratigrafie van de gepolychromeerde lijsten 109

VIII.2 Stratigrafie van de kopse zijde van de lijsten 113

IX. Toestand voor behandeling 114

IX.1 Houten structuur 114

IX.2 Polychromie 115
IX.2.1 Toestand voor behandeling 115

X. Uitgevoerde behandelingen 117

X.1. Behandeling van de drager 117

X.2. Reiniging en vrijlegging van de originele polychromie 118
X.2.1 Reinigings- en vrijleggingstesten 118
X.2.2 Verwijderen van de overschilderingen 120
X.2.3 Na de verwijdering van de overschilderingen: toestand van de polychromie 122
X.2.4 Na de verwijdering van de overschilderingen: verwijderen van de oranje loodmenie laag en bijwerken van de overmatig aangebrachte vullingen 124

X.3. Beschermlaag op het bladzilver 124

X.4. Bijwerken van de oude mastieken en vullen van de lacunes 125

X.5. Retouche 127

X.6. Nieuwe beschermlagen 128

DEEL III BIJLAGEN 132

I. Fotografische documentatie 133
I.1. Voor behandeling 133
I.2. Tijdens behandeling 133
I.3 Na behandeling 133

II. Wetenschappelijke beeldvorming 133
II.1. Ultraviolet fluorescentie 133
II.2. Infrarood reflectografie 133
II.3. Radiografie 133

III. Overzicht opnames en wetenschappelijke beeldvorming 134

IV. schema's 213
IV.1. Fixatie 213
IV.2. Alteraties 214
IV.3. Overschilderingen 217
IV.4. Niet verwijderde oude overschilderingen 221

V. Technische fiches 225

VOORWOORD

Begin oktober 2012 begonnen de restaurateurs van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium[2] aan de behandeling van het Lam Godsveelluik.[3] Het beroemde meesterwerk van de gebroeders Van Eyck zou in drie fases van zijn vervuilde en vergeelde vernis worden ontdaan. De acht beschilderde panelen en acht originele lijsten van het gesloten altaarstuk werden het eerst aangepakt. Toen had niemand - noch de restauratoren, noch de internationale experten, overheid of deskundigen – kunnen vermoeden tot welk resultaat de restauratie zou leiden.

De behandeling van de 19 panelen[4] van het altaarstuk wordt in 3 fases uitgevoerd. In de eerste fase, oorspronkelijk voorzien van 2012 tot het najaar van 2016, werden de gesloten zijluiken en de bijhorende originele lijsten gerestaureerd. In de tweede en derde fase zullen respectievelijk het onder- en bovenregister en hun oorspronkelijke lijstwerk geconserveerd worden.

Met het vorderen van de restauratie en de spectaculaire ontdekkingen tijdens het verwijderen van de vernissen, evolueerde ook de visie op de restauratie van de panelen en lijsten. De restaurateurs ontdekten gaandeweg dat een aanzienlijk deel van de thans zichtbare verflaag in werkelijkheid oude overschilderingen betrof. Door hun omvang, hun craquelurepatroon dat grotendeels overeenkwam met dat van de oorspronkelijke schildering én hun relatief goede bewaringstoestand, werden deze ingrepen nooit gedetecteerd, noch zelfs vermoed. De ontdekkingen hadden naast esthetische en iconografische, ook praktische en financiële implicaties.

In samenspraak met de opdrachtgever, de subsidiërende overheden en na het advies van het internationale expertencomité werd besloten het oorspronkelijke lastenboek uit te breiden.[5] Met een eerste en tweede uitbreiding van het lastenboek, konden de overschilderingen die de oorspronkelijke Van Eyck eeuwenlang verborgen, verwijderd worden en werd de waardevolle originele polychromie op het lijstwerk in ere hersteld.

De integrale behandeling evolueerde dus in de richting van een herontdekking van de unieke picturale kwaliteiten van dit icoon van de Westerse kunstgeschiedenis, dat sinds zijn creatie in 1432 de mensen zozeer heeft beroerd. Door de recente ontdekkingen op de panelen van het gesloten altaarstuk ontstond de nood aan hernieuwd diagnostisch onderzoek van de panelen van het geopende altaarstuk die thans in de Sint-Baafs op restauratie wachten.

---

2 Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Jubelpark 1, 1000 Brussel. www.kikirpa.be. Hierna wordt het instituut verkort 'KIK' genoemd.

3 Onder leiding van algemeen diensthoofd Christina Ceulemans en Cyriel Stroo als hoofd van het departement Conservatie-Restauratie. Het team van restaurateurs onder leiding van Livia Depuydt-Elbaum bestond uit Anne-Sophie Augustyniak, Bart Devolder (on-site coördinator), Hélène Dubois (onderzoekscoördinator- coördinator internationale expertencomité), Nathalie Laquière, Claire Mehagnoul, Laure Mortiaux, Marie Postec, Françoise Rosier en Griet Steyaert. Jean-Albert Glatigny, zelfstandige specialist van de structurele behandeling van panelen, werkte in onderaannemingsverband

4 De conservatie en restauratie van de kopie van de *Rechtvaardige Rechters* van Jozef van der Veken valt buiten de opdracht van dit bestek.

5 1767-bis (vanaf 17/02/2014) en 1776-bis II (vanaf 26/12/2014)

Dit rapport is gebaseerd op de verschillende interne verslagen, onderzoeksrapporten, fotografische- documentatie en wetenschappelijke analyses van het KIK over de panelen[6], lijsten[7] en houten dragers[8] die in het archief van het KIK worden bewaard. Verschillende publicaties zijn complementair aan dit rapport: de catalogi van de tentoonstellingen die in het Caermersklooster worden georganiseerd, de wetenschappelijke publicatie die door het KIK in september 2018 zal worden uitgegeven en andere reeds gepubliceerde artikels (o.a. colloquim BRK-APROA[9], Martens[10], van Grevenstein-Kruse[11]).

Het eerste deel van dit behandelingsrapport beschrijft de restauratieve ingrepen, het tweede deel omvat de bijlagen waarbij de wetenschappelijke beeldvorming en de gebruikte producten worden opgelijst, zoals beschreven in het lastenboek.[12]

Het verslag van de restauratie geeft een overzicht van de belangrijkste behandelingen uit de restauratie van de buitenluiken. Hierbij wordt chronologisch te werk gegaan, vanaf de demontage, over het reinigen van de beschilderde panelen en lijsten tot aan de finale retouche en het eindvernis. De panelen van het gesloten veelluik vormen een geheel. Daarom, en om het rapport overzichtelijk en gestructureerd te houden, werd geopteerd om de verschillende behandelingen niet per paneel te bespreken, maar de interventies aan het volledige gesloten altaarstuk te bespreken. De meeste ingrepen werden immers op dezelfde manier uitgevoerd op de verschillende panelen. Daarbij wordt dieper ingegaan op de wezenlijke verschillen of belangrijke details die opdoken tussen de verschillende panelen. Omdat tijdens de campagne het belang van het historische lijstwerk geherwaardeerd werd, wordt er in dit verslag ook de nodig aandacht aan besteed en wordt het apart behandeld.
Om de uitgevoerde ingrepen te kaderen, wordt eerst de toestand voor aanvang van de behandeling kort toegelicht. Naast de algemene toestand van verflagen, dragers en lijsten, komen ook de voorbereidende ingrepen aan bod. Daarna worden de behandelingen van de drager, de vernislaag en de verflagen van de panelen toegelicht en wordt dieper ingegaan op het verwijderen van de overschilderingen, de retouches en

6 In volgorde van de panelen (onuitgegeven interne rapporten van het KIK): (XIII) Bart Devolder, *De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias*; (XIV) Nathalie Laquière, *Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea* (XV) Françoise Rosier, *Interieur en de Sibille van Cumae*; (XVI) Livia Depuydt-Elbaum, *De Maagd van de Annunciatie*; (XVII) Hélène Dubois, *Joos Vijd*; (XVIII) Claire Mehagnoul en Griet Steyaert, *Johannes de Doper in Grisaille*; (XIX) Griet Steyaert, *Johannes de Evangelist in Grisaille*; (XX) Marie Postec, *Elisabeth Borluut.*

7 Anne-Sophie Augustyniak en Laure Mortiaux, *Restauratie polychromie lijstwerk.*

8 Onuitgegeven werknota van Jean-Albert Glatigny over de structurele restauratie van de houten dragers en lijsten, oktober 2016.

9 M. POSTEC, H. DUBOIS, B. DEVOLDER, L. DEPUYDT, N. LAQUIÈRE, F. ROSIER, K. JANSENS, G. VAN DER SNICKT, J. SANYOVA, M. MARTENS en P.VANDENABEELE, *Spectaculaire ontdekkingen op het Lam Gods van de gebroeders Van Eyck: de essentiële rol van de restaurateur*, in: M. BUYLE (ed.), "Achtste BRK-APROA/Onroerend Erfgoed colloquium: Innovatie in de conservatie-restauratie", VIOE, Brussel, 12-13 november 2015, Brussel, 2016, pp. 153-171.

10 M. MARTENS, *'Leave It or Take It Away': Ethical Considerations on the Removal of Overpainting: The Case of the Ghent Altarpiece*, in: "CeROArt", 2015 (URL : http://ceroart.revues.org/4765).

11 A. VAN GREVENSTEIN, '*The ongoing conservation of the Ghent Altarpiece 2012-2015*', in: "CeROArt", 2015 (URL : http://ceroart.revues.org/4625).

12 Deze hoge resolutiebeelden, gemaakt door de fotografische dienst van het KIK, werden reeds digitaal ter beschikking gesteld van Lukas-Art in Flanders vzw, dat optreedt namens de Kathedrale Kerkfabriek van Sint-Baafs.

de bijkomende onderzoeken die hiervoor werden uitgevoerd. Afsluitend wordt het aanbrengen van een nieuwe vernislaag beschreven. De behandeling van de dragers en de lijsten wordt apart besproken in dit verslag.

Taakverdeling 1ste fase :

PANELEN		
VERFLAAG		
Paneel nr. XIII	*De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias*	Bart Devolder
Paneel nr. XIV	*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*	Nathalie Laquière
Paneel nr. XV	*Interieur en de Sibille van Cumae*	Françoise Rosier
Paneel nr. XVI	*De Maagd van de Annunciatie*	Livia Depuydt-Elbaum
Paneel nr. XVII	*Joos Vijd*	Hélène Dubois
Paneel nr. XVIII	*Johannes de Doper in Grisaille*	Dr. Griet Steyaert
Paneel nr. XIX	*Johannes de Evangelist in Grisaille*	Claire Mehagnoul (tot 2013) / Dr. Griet Steyaert
Paneel nr. XX	*Elisabeth Borluut*	Marie Postec
DRAGER		
	Restauratie houten elementen drager en lijstwerk	Jean-Albert Glatigny
LIJSTEN		
	Restauratie polychromie lijstwerk	Anne-Sophie Augustyniak
	Restauratie polychromie lijstwerk	Laure Mortiaux
DOCUMENTATIE		
	IRR	Sophie De Potter
	Archivalisch onderzoek en onderzoek naar de materiële geschiedenis	Hélène Dubois
	Fotografische documentatie	Jean-Luc Elias Katrien Van Acker
	RX	Catherine Fondaire
	Schema's	Jochen Ketels
WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK		
	KIK	Dr. Jana Sanyova Alexia Coudray Cécile Glaude Dr. Caroline Boulord Dr. Steven Saverwyns
	Universiteit Antwerpen (MA-XRF)	Prof. Dr. Koen Janssens Prof. Dr. Geert Van der Snickt Stijn Legrand
	Universiteit Gent	Prof. Dr. Peter Vandenabeele Prof. Dr. Maximiliaan Martens Doctorandae: Debbie Lauwers, Alessia Coccato, Anastasia Rousaki, Hélène Dubois

S · IOHES · BAP ·
S · IOHES · EWAN ·

BEHANDELINGSVERSLAG RESTAURATIE LAM GODS

DEEL I PANELEN

I. Voortraject

In 2008 werd het KIK geconsulteerd voor een inspectie van de panelen van het *Lam Godsveelluik,* in samenwerking met Monumentenwacht Oost-Vlaanderen.[13] Daaruit bleek dat Van der Veken's kopie van de *Rechtvaardige rechters* gevaarlijke opstuwingen vertoonde. Bovendien beantwoordden de omstandigheden waarin het veelluik geconserveerd werd niet aan de hedendaagse normen van conservatie en werd algemeen schade vastgesteld. In opdracht van de kathedrale kerkfabriek en onder begeleiding van em. prof. Anne van Grevenstein-Kruse, werd tussen april en oktober 2010 een onderzoek en urgente conservering uitgevoerd. [14] In april en mei werden de linker panelen onderzocht en behandeld, en in juni en juli volgden de rechterpanelen. Het onderzoek en behandeling van de middelste panelen werd uitgevoerd in september en oktober. Dit gebeurde ter plaatse, in de Villakapel. De kopie van de *Rechtvaardige Rechters* werd naar het KIK in Brussel overgebracht, waar het in april en mei 2010 geconserveerd werd door Marie Postec.

De *Getty Foundation* bekostigde de hoge resolutie en IRR-opnames, de bouw van de website *Closer to Van Eyck*[15] en dendrochronologisch onderzoek. Dit stond onder supervisie van prof. Ron Spronk. De *Getty Foundation Panel Painting Initiative* nam deel aan dit project met een diepgaand technisch onderzoek van de houten dragers.[16] De resultaten van al deze vooronderzoeken werden ontsloten via de website *Closer to Van Eyck*.[17]

Na een openbare aanbesteding werd het KIK op 14 mei 2012 aangesteld om de conservatie en de restauratie van het veelluik uit te voeren, met ingang op 2 oktober 2012.

13 V. MEUL, H. DE SMET en A.-C. OLBRECHTS, Monumentenwacht Oost-Vlaanderen VZW, Inspectierapport 40393/2008/I, Gent, Sint-Baafskathedraal, 4 april 2008.

14 Het team van het KIK bestond uit Hélène Dubois en Marie Postec. Griet Steyaert nam deel voor de KMSKB. Anne-Sophie Augustyniak (KIK) onderzocht de lijsten samen met Anne van Grevenstein. Ingrid Geelen (KIK) onderzocht de persbrokaten van de *Deësis*. Jana Sanyova (KIK), Steven Saverwyns (KIK), Bart Vekemans (UGent) en Henk van Keulen (ICN) voerden chemische analyses uit. Gwendoline Fife (SRAL, Maastricht) voerde enkele oplosbaarheidstesten uit op de vernislagen. Het EU-consortium CHARISMA steunde een MOLAB campagne van non-invasieve analyses en multi-spectrale scans.

15 http://closertovaneyck.kikirpa.be; Sophie De Potter (KIK) maakte de IRR opnames en Luc Van Muylem (zelfstandig fotograaf) de hoge resolutie foto's. Pascale Fraiture (KIK) voerde het dendrochronologisch onderzoek van de centrale panelen uit.

16 Aline Genbrugge (KIK, Jessica Roeders (Frans Hals Museum, Haarlem) en Renzo Meurs (freelance, Nederland) onder leiding van Jean-Albert Glatigny (freelance restaurator).

17 A. VAN GREVENSTEIN (dir.), H. DUBOIS, M. POSTEC, A-S. AUGUSTINIAK, J. SANYOVA, I. GEELEN, S. SAVERWYNS, G. STEYAERT, in samenwerking met J-A GLATIGNY, A. GENBRUGGE, J. ROEDERS en R. MEURS, B. VEKEMANS, H. VAN KEULEN, en G. FIFE, *Verslag van het onderzoek naar de materiële conditie en van de urgente conservatiebehandeling (april tot november 2010)*, 2011.

II. De projectaanpak van de restauratie door het KIK

Het *Lam Godsveelluik* is een uitzonderlijk groot en groots werk. Vanwege het technische vakmanschap en het onnavolgbare detailrealisme is het opgenomen in de Vlaamse Topstukkenlijst met zeldzame en onmisbare cultuurgoederen en geniet het internationaal aanzien.[18] Dit, in combinatie met de uitzonderlijke afmetingen, maakt de huidige opdracht tot een zeer uitzonderlijke, grootschalige en multidisciplinaire conservatie- en restauratiecampagne.

Hoewel de conservatie van de picturale lagen en dragers het uitgangspunt van deze behandeling vormde, is het eveneens een geprivilegieerd moment voor de materiaaltechnische studie van het werk. Deze campagne, zoals die wordt aangepakt door het KIK, levert een bijdrage van onschatbare waarde voor de kennis van het oeuvre van Van Eyck. Via de ontsluiting op de huidige website *Closer to Van Eyck* en de toekomstige website[19] zullen onderzoekers meer inzicht kunnen verkrijgen in de originele schildertechniek en de genese van het topstuk.

Voor de conservatie- en restauratiebehandeling van de panelen van het gesloten altaarstuk, deed het KIK beroep op een team van ervaren restaurateurs, aangevuld met wetenschappelijk personeel van de verschillende labo's[20] van het KIK en ondersteund door zijn Centrum voor de Studie van de Vlaamse Primitieven[21], fotografische dienst[22], Infotheek[23] en IT-dienst[24]. Voor de panelen werkten restaurateurs Bart Devolder, Hélène Dubois, Nathalie Laquière, Claire Mehagnoul (tot 2013), Laure Mortiaux (vanaf mei 2015), Marie Postec, Françoise Rosier en Griet Steyaert onder leiding van atelierverantwoordelijke Livia Depuydt-Elbaum. De behandeling van de lijsten werd uitgevoerd door Anne-Sophie Augustyniak, Marie Postec en Laure Mortiaux (vanaf mei 2015), eveneens onder leiding van atelierverantwoordelijke Livia Depuydt-Elbaum. Voor de onderzoeken en de technische herstellingen van de houten constructieve elementen, werd beroep gedaan op de expertise van

18 Website Topstukken: "Het "Lam Gods" wordt niet alleen beschouwd als het absolute topstuk van Van Eyck, maar ook van het volledige oeuvre van de Vlaamse Primitieven. De stofuitdrukking, het technisch vakmanschap, de complexe iconografie, de levensgetrouwe uitbeelding van de figuren, het onnavolgbare detailrealisme, de grote schaal, waren nooit gezien en maken nog steeds grote indruk op de beschouwer. Het veelluik heeft vele kunstenaars door de eeuwen heen geïnspireerd. Er bestaan zowel letterlijke kopieën als gedeeltelijke kopieën als composities die door dit werk zijn beïnvloed. De invloed van dit monumentale veelluik is dan ook niet te onderschatten. Bovendien wordt het werk nog steeds bewaard in de kathedraal waarvoor het geschilderd is." www.topstukken.be, zoals geconsulteerd op 4/03/2016.

19 De hoge resolutie beelden die tijdens de eerste fase van de restauratie door de fotografen gemaakt werden zullen in de loop van 2017 op een nieuwe website toegankelijk worden gemaakt.

20 Labo polychromie: Dr. Jana Sanyova, Alexia Coudray en Cécile Glaude - *Project Belso MO 39/011* o.l.v. Jana Sanyova en m.m.v. Cécile Glaude en Caroline Boulord. Labo schilderkunst: Dr. Steven Saverwyns.

21 Centrum voor de Studie van de Vlaamse Primitieven: Dr. Bart Fransen en dr. Susan Jones.

22 Cel beeldvorming: Dr. Christina Currie, Jean-Luc Elias, Sophie De Potter en Katrien Van Acker.

23 Infotheek: Julie Mauro en Marie-Christine Claes.

24 IT-dienst: Edwin De Roock, Hans Opstaele en Damien Yernaux.

onafhankelijk restaurator en paneelspecialist Jean-Albert Glatigny. De wetenschappelijke onderzoeken en de experten bijeenkomsten werden gecoördineerd door Hélène Dubois terwijl Bart Devolder instond voor de organisatie on-site.

Daarnaast werden er ook diverse wetenschappelijke onderzoeken uitgevoerd in samenwerking met de universiteiten van Gent en van Antwerpen. Met haar doctoraatsonderzoek aan de UGent ondersteunde Hélène Dubois het onderzoek van de materiële geschiedenis van de panelen en van de lijsten.[25]
Gezien het mondiale belang van de restauratie van een van de absolute topwerken van de Vlaamse Primitieven, presenteerde het KIK op geregelde tijdstippen de evolutie aan gerenommeerde internationale experten in conservatie- restauratie en kunstgeschiedenis. Dit expertencomité kwam een zestal keer samen om de werken aan het geopende veelluik te bekijken en becommentariëren, en hebben aanbevelingen geformuleerd voor de uitbreiding van de behandeling.

25 H. Dubois, *The Ghent Altarpiece and its material history. A contribution of the analysis of its condition by combining technical examination with the investigation of historical sources*. Promotor: Prof. dr. Maximiliaan Martens (UGent).

III. Voorbereidende ingrepen

De eerste fase van de conservatie- en restauratie van het veelluik startte al in mei 2012, ruim een half jaar vooraleer de eerste panelen uit hun metalen structuur in de Villakapel zouden worden genomen. De kerkfabriek stelde bovendien als voorwaarde dat het retabel Gent niet mag verlaten. In het Museum voor Schone Kunsten (MSK) in Gent, toen onder leiding van Dr. Robert Hozee, werd een ideale partner gevonden om de restauratie in veilige omstandigheden uit te voeren. In zaal 4 van het museum werd een restauratieatelier ingericht waardoor bezoekers de volledige campagne van dichtbij kunnen volgen. Het atelier werd hiervoor uitgerust met een doorzichtige wand in kogelwerend glas. Simultaan met de organisatie van deze logistiek complexe operatie, werd een multidisciplinair team samengesteld van restaurateurs van het KIK en wetenschappers en werden diverse samenwerkingen met de academische wereld aangegaan om de campagne wetenschappelijk te ondersteunen.

Op 12 september 2012 werd gestart met de ontmanteling in de Villakapel van de panelen en lijsten van het gesloten veelluik en hun verhuis. Daarvoor deed het KIK beroep op de gespecialiseerde firma Mobull. Ze werden daarbij bijgestaan door Jean-Albert Glatigny, die ook instond voor het plaatsen van de zwart-wit fotoreproducties die de panelen in restauratie tijdelijk vervingen in de kathedraal.[26]

Om de gedemonteerde panelen en lijsten op een zo schokvrij mogelijke manier over te brengen naar het Gentse Museum voor Schone Kunsten, werden er op maat gemaakte kisten vervaardigd. In deze kisten, een voor elk paneel, werden de panelen onder politiebegeleiding overgebracht van de kathedraal naar het restauratieatelier in het MSK.

De kisten met de panelen werden geruime tijd geklimatiseerd in de reserves van het museum. Zo kregen de panelen de tijd om zich aan te passen aan de temperatuur en vochtigheid van de ruimte en die noodzakelijk is om schade aan de picturale lagen en dragers te vermijden.[27]

In de daaropvolgende weken volgde een eerste belangrijke documentatiecampagne voorafgaand aan de restauratie, waarbij hoge resolutie foto's werden gemaakt van de panelen en hun lijsten. Naast opnames in zichtbaar licht werden er ook foto's gemaakt in UV en met scheerlicht, evenals macrobeelden. Na het ontlijsten werden opnieuw diverse hoge resolutie opnames gemaakt. Deze uitgebreide documentatiecampagne duurde tot 5 oktober. Tegelijkertijd werd

26 De reproducties werden aangeleverd door het KIK en opgehangen door Jean-Albert Glatigny.

27 Voor het transport moesten geen noodfixaties worden uitgevoerd. Enkel op de lijst van Borluut werd als voorzorgsmaatregel een zone onderaan de rechterstijl gefixeerd met Japans papier.

gestart met de wetenschappelijke onderzoeken van de vernissen en de picturale lagen.

Van 19 tot 21 september organiseerde het KIK het colloquium *Van Eyck Studies*. Daags nadien gingen verschillende internationale experten de panelen en lijsten in het MSK observeren.[28] Het zou het eerste bezoek worden van een aantal internationale autoriteiten in de kunstgeschiedenis en conservatie-restauratie van het oeuvre van Van Eyck, een garantie voor de hoogkwalitatieve wetenschappelijke en kunsthistorische aanpak van dit project.

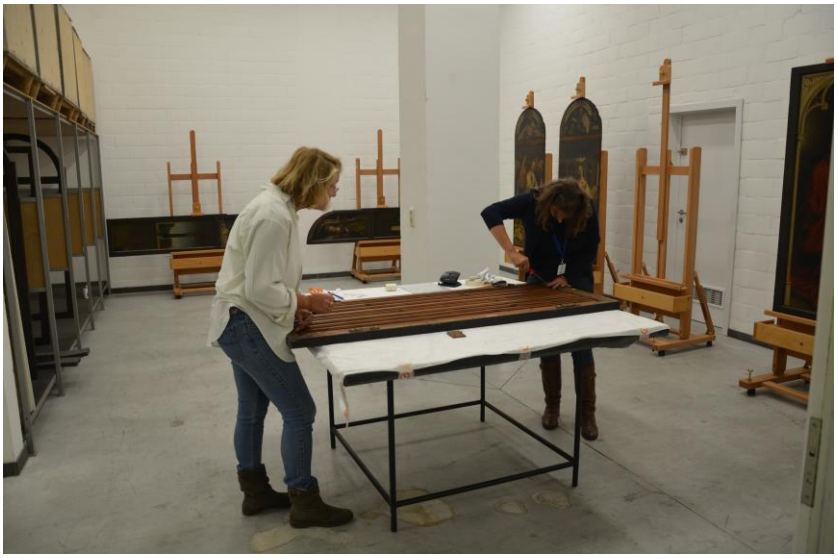

Fig. 1. De panelen werden bij aankomst in het MSK voorzichtig uit hun lijst genomen door restauratrices Livia Depuydt-Elbaum en Aline Genbrugge.

Tussen 24 en 28 september werden de panelen uit hun lijsten genomen.

Op 24 september begon het KIK met de inrichting van het atelier in het MSK: met tafels, afzuiginstallaties, elektronisch en IT materieel. Eens de fotografische campagne voor restauratie was voltooid, werden de panelen gefaseerd overgebracht naar het atelier.

28 Voor de samenstelling van het internationale expertencomité, zie pagina 5.

Fig. 2. Het interieur van het restauratie-atelier in het MSK bij aanvang van de restauratie.

De vier panelen van het onderste register van het gesloten veelluik werden op 1 oktober naar het atelier overgebracht, gevolgd door de panelen met de *aartsengel* en de *Maagd* op 3 oktober en de panelen met het *Interieur* en het *Stadsgezicht* op 5 oktober. Kort daarop werd gestart met de reinigingstesten en ging de eigenlijke restauratie van start.

IV. Materiële geschiedenis[29]

De huidige bewaringstoestand van het retabel is het resultaat van een opeenvolging van diverse gebeurtenissen. De context waarin het was tentoongesteld, ongelukken, maar ook tal van manipulaties en restauraties die in de loop der eeuwen werden uitgevoerd, hebben geleid tot de huidige materiële toestand. Het was voor aanvang van de restauratie gevaarlijk om de beschikbare materiële gegevens uit 1953[30], waarbij tal van algemene uitspraken werden gedaan over het veelluik, te combineren met alle op de panelen geobserveerde interventies. Momenteel kunnen er enkele, zij het in dit stadium van de restauratie soms nog vrij hypothetisch, conclusies worden geformuleerd.

Het laat geen twijfel dat de op alle panelen vastgestelde slijtage en verlies van originele verf, als ook de aanwezigheid van zeer oude overschilderingen het gevolg zijn van verschillende onoordeelkundig uitgevoerde reinigingen of interventies. Bijvoorbeeld deze die door Marcus Van Vaernewijck al werden genoemd in zijn in 1568[31] gepubliceerde kroniek. Van andere historische beschadigingen, zoals lacunes en krassen, zijn in archiefdocumenten geen vermeldingen terug te vinden. Het is mogelijk dat die oude beschadigingen veroorzaakt werden door manipulaties en ongevallen, in het bijzonder bij het verplaatsen van de panelen tijdens de religieuze en politieke omwentelingen aan het einde van de 16de eeuw. Oude beschadigingen werden meestal bedekt met lokale restauraties. Ofwel, met tot aan deze restauratie “nog nooit eerder ontdekte zeer oude ‘overschilderingen’ ”.

Een zeer uitgebreide algemene overschildering bedekte deze vroegste restauraties waardoor ongeveer 70% van het oppervlak van de acht panelen van fase 1 verborgen werd. Tijdens de vroegste restauratie werden dikke retouches, vullingen die vaak te ruim waren uitgevoerd, vernislagen en dunne en doorschijnende overschilderingen in glacis aangebracht. Dit verschilde van paneel tot paneel. De datering en toeschrijving van de uitvoering van deze algemene overschildering, net als die van oudere onderliggende interventies, kon nog niet met zekerheid worden vastgesteld. Uitgebreid contextueel onderzoek is nodig om deze complexe problematiek verder te ontwarren. Bij eerdere restauraties werd de algemene overschildering deels weggenomen. Ze vertoont her en der ook beschadigingen.

De identificatie van azuriet en kermeslak op meerdere plaatsen in de algemene overschildering door Dr. Jana Sanyova (labo polychromie)[32] bevestigde de ouderdom van deze interventie. Iets wat al vermoed werd door haar uitzicht en het craquelurenetwerk, dat een sterke gelijkenis vertoont met dat van de originele verflaag. Vermoedelijk moet deze algemene overschildering in verband worden gebracht met de historisch gedocumenteerde 16de en 17de -eeuwse interventies. Met name de reiniging door Jan Van Scorel en Lancelot Blondeel die volgens Van

29 Oorspronkelijke tekst; Hélène Dubois.

30 A. DE SCHRIJVER en R. MARIJNISSEN, *Histoire matérielle*, in: P.Coremans (ed.), “ L’agneau mystique au laboratoire. Examen et traitement“, Antwerpen, Les Primitifs flamands, III. Contributions à l’Étude des Primitifs flamands 2, 1953, pp. 21-68.

31 M. VAN VAERNEWIJCK, *Den Spieghel der Nederlandscher audtheyt*…, Gent, 1568, f° 119, hernomen door Carel Van Mander in *Het leven der doorluchtighe Nederlandtsche en Hooghduytsche schilders*, Amsterdam, 1617, uitgave H. Floerke, Munich-Leipzig, 1906, t. I, p. 34.

32 De resultaten van het labo polychromie werden voorgesteld aan het internationaal expertencomité (zitting van 17 maart 2014, van 24 oktober 2015 en van 19 september 2016). De analyse van de lak werd door Jana Sanyova gepresenteerd op de studiedag “Ghent Altarpiece Study Day” van 10 september 2014, in de UGent.

Vaernewijck op 15 september 1550[33] werd aangevat, evenals de restauratie door Jan Baptist De Bruyn in 1617-18[34]. Ook de "schilder Noveliers" die in 1612 vergoed werd voor zijn reisonkosten voor de restauratie van het retabel, lijkt een mogelijke kandidaat voor deze uitvoerige restauratie [35].

De archivalische vermeldingen over de restauraties tussen 1618 en de verkoop van de panelen in 1816, met name een reiniging door Antoine Van den Heuvel in 1663[36] en een behandeling door Albert Fontain in 1731[37], konden tot dusver nog niet worden gerelateerd aan de toestand van de panelen.

Het lijkt weinig waarschijnlijk dat een uitvoerige restauratie in de 18de eeuw zou zijn uitgevoerd, in een periode waarin de interesse voor de Vlaamse Primitieven sterk was afgenomen. De centrale panelen van het altaarstuk werden door de Franse troepen naar Parijs overgebracht, waar ze in 1798 in het Louvre werden gerestaureerd. De panelen van de *Deësis* werden bovenaan bijgezaagd om hun inlijsting te vergemakkelijken.[38] Geschreven bronnen vermelden dat er verschillende restauraties plaatsvonden na de terugkeer van de centrale panelen naar Gent in 1816. Een van de behandelingen werd vermoedelijk uitgevoerd door R. Donselaer en richtte zich ook op de panelen van *Adam* en *Eva* (met inbegrip van hun beschilderde rugzijde) en hun lijsten.[39] De studie van deze twee panelen toont aan dat bij meer recentere restauraties de algemene oude overschildering niet werd weggenomen. Deze twee panelen, door de kathedraal verkocht aan de Belgische Staat in 1861, maken sindsdien deel uit van de collectie van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België in Brussel, waar ze tot 1920 werden tentoongesteld.

De andere panelen werden in 1816 door de kathedraal verkocht en in 1821 aangekocht door de voormalige koning van Pruisen. Toen de Gemäldegalerie in 1830 de deuren opende, werden ze beschouwd als topstukken van het Berlijnse Koninklijk Museum. Deze panelen ondergingen verschillende restauraties, waaronder nieuwe vernissen en het bijwerken van bestaande retouches.

Een gewijzigde museale presentatie van deze collectie is ongetwijfeld de aanleiding geweest voor een verregaande structurele ingreep. Het in Berlijn overlangs

33 M. VAN VAERNEWIJCK, *Den Spieghel der Nederlandscher audtheyt…*, Gent, 1568, f° 117v.
Elisabeth Dhanens wijst er op dat Van Vaernewijck niet meer dan een reiniging vermeld en niet expliciet spreekt over een restauratie. (E. DHANENS, *Bijdrage tot de studie van de repentirs en oude overschilderingen op het Lam-Godsretabel van Hubert en Jan van Eyck*, in: "Bulletin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Bulletin de l'Institut royal du Patrimoine artistique (Miscellanea in memoriam Paul Coremans)", 15, 1975, p. 115-116)

34 Elisabeth Dhanens (E. DHANENS, *De Vyd-Borluut fundatie en het Lam Godsretabel (1432-1797*), in: "Mededelingen van de koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Schone Kunsten", 38, 2, Brussels, 1976, p. 24-26) .

35 E. DHANENS, *De Vyd-Borluut …*, 1976, p. 54
J. DUVERGER, *Het grafschrift van Hubrecht van Eyck en het quatrain van het Gentsche Lam Gods-retabel*, in: "Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België, Klasse Schoone kunsten", VII, n° 4, Antwerpen-Utrecht, 1945, p. 49 en 54.

36 A. DE SCHRIJVER en R. MARIJNISSEN, 1953, n. 24, p. 39.

37 A. DE SCHRIJVER en R. MARIJNISSEN, 1953, n. 25, p. 40

38 G. EMILE-MALE, *Inventaires et restauration au Louvre de tableaux conquis en Belgique,* septembre 1794-février 1795, in : "Mémoire de la Classe des beaux-arts (Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Classe des beaux-arts) », 3e ser., t. 8., Brussel, 1994, p. 66.

39 A. DE SCHRIJVER en R. MARIJNISSEN, 1953, n. 63, pp. 54-55.

doormiddenzagen van de lijsten en panelen in 1894 was een belangrijke ingreep voor de picturale lagen en het vernis. [40]

De lijsten van de centrale panelen en hun originele bekroning zijn in de loop der eeuwen verloren gegaan. Het was gebruikelijk dat de Franse troepen schilderijen naar Parijs overbrachten zonder hun lijsten, maar het is goed mogelijk dat de lijsten van de centrale panelen van het Lam Gods voordien reeds beschadigd of vernietigd waren.

Het duurde tot 1865 voor de centrale panelen in een nieuw lijstwerk in de Vijdkapel werden opgesteld, samen met de kopieën van de zijpanelen door Coxie uit 1557-58, gemaakte kopieën van de zijpanelen en de kopieën van Adam en Eva door V. Lagye, die hen hulde in dierenhuiden. [41]

Na de terugkeer van Adam en Eva in 1920 werd het oppervlak opgefrist en de beschadigingen hersteld door de restaurator van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België in Brussel (KMSKB), J. Bueso. Nadien werden alle panelen opnieuw herenigd en opgesteld in de Sint-Baafskathedraal.[42]

Na alarmerende rapporten over de toestand van het altaarstuk werden de panelen van *Adam* en *Eva* – en hun beschilderde achterzijde- in 1937 door J .Van der Veken en A. Philippot in de KMSKB gerestaureerd.[43] Op de *Sibille van Cumae* konden de sporen van deze recente interventie duidelijk worden geïdentificeerd.

Met uitzondering van de in 1934 gestolen *Rechtvaardige Rechters*, werden de panelenin de periode van de tweede wereldoorlog verplaatst naar Pau, Neuschwanstein en Alt Aussee. Het duurde tot vijf jaar na de Tweede Wereldoorlog voor er een conservatie-restauratiebehandeling werd ondernomen. Bij die campagne in het Centraal Laboratorium der Belgische Musea, de voorloper van het KIK, werden de zeer fragiele picturale lagen geconsolideerd en enkele structurele problemen aangepakt.

Tussen november 1950 en oktober 1951 volgde een restauratie door Albert Philippot, gesteund door laboratoriumanalyses onder leiding van Paul Coremans en begeleid door een commissie van internationale experten. Tijdens deze restauratie werd vernis afgedund en werden zones met overschilderingen, die in zeer verschillende periodes waren aangebracht, bestudeerd en gedeeltelijk verwijderd. Deze campagne, die zeer grondig werd gedocumenteerd, resulteerde in het pionierswerk over wetenschappelijk onderzoek van schilderkunst, "*L'Agneau mystique au Laboratoire*».[44]

De toenmalige onderzoekers konden enkele beschadigingen en oude overschilderingen vaststellen op de panelen van het geopend altaarstuk. Het ontbrak hen echter aan tijd en zo ontsnapten de ruime overschilderingen op het gesloten altaarstuk, die in de huidige campagne werden opgemerkt en verwijderd, aan hun aandacht. Om de stevigheid van het altaarstuk te garanderen tijdens het openen en sluiten van de zijluiken, maar ook om het te beschermen tegen diefstal, werd het voorzien van een metalen structuur. Zo kon het retabel ook worden weggenomen van

40 U. STEHR en H. DUBOIS, *Über die Spaltung und die Restaurierungsgeschichte der sechs Flügel des Genter Altares* in Berlin, in: S. KEMPERDICK en J. RÖBLER (ed.), "Der Genter Altar der Brüder van Eyck. Geschichte une Würdigung", Michael Imhof Verlag, Berlijn, 2014 , p. 120-135.

41 A. DE SCHRIJVER en R. MARIJNISSEN, 1953, n. 69, p.58 ; Archieven KMSKB, Brussel

42 Archieven KMSKB, Brussel.

43 A. DE SCHRIJVER en R. MARIJNISSEN 1953, n. 91-93, pp. 63-65., p.58 ; Archieven KMSKB, Brussel.

44 P. COREMANS (dir.), *L'Agneau mystique au Laboratoire. Examen et traitement*, Les Primitifs flamands, III. Contributions à l'Étude des Primitifs flamands, 2, Antwerpen, 1953.

het in de 19de eeuw aangepaste barokaltaar en opnieuw worden opgesteld in de Vijdkapel. Later werd het veelluik tijdens diverse onderhouds- en restauratiecampagnes nog een aantal keer gevernist.[45]

Om veiligheidsredenen en met het oog op een goede conservatie, werd het retabel in 1986 overgebracht naar een beschermende glazen vitrine in de Villakapel. De opstelling in deze vitrine beïnvloedde de bewaringstoestand van het veelluik echter in negatieve zin. Het veroorzaakte vervuiling aan het beschilderde oppervlak, degradatie van vernis en enkele structurele problemen aan de drager en de picturale lagen. Dit werd vastgesteld in 2008 en werd verder onderzocht en gedocumenteerd in 2010, tijdens een conserverings- en documentatiecampagne onder leiding van em. prof. Anne van Grevenstein-Kruse en prof. dr. Ron Spronk.[46]

Dit leidde tot de huidige restauratiecampagne die in oktober 2012 van start ging en waarbij de zeer uitgebreide overschilderingen en talrijke sporen van vroegere interventies zouden worden ontdekt. De studie van de materiële geschiedenis van het retabel zal worden voortgezet tijdens de volgende fases van de behandeling. Dit onderzoek zal steunen op de observatie van de panelen zelf naargelang de restauratie vordert en de begeleidende analyses door het labo polychromie, evenals op het lopende doctoraatsonderzoek van Hélène Dubois.[47]

45 Volgens het dossier van het KIK, werd de polyptiek opnieuw gevernist met Talens retoucheervernis (op basis van een keton kunsthars), volledig of lokaal, in 1954, 1957, 1966 en 1973. In 1978 en 1986 werd het veelluik opgefrist met damarvernis.

46 Zie 'voortraject' in dit verslag.

47 De verbanden tussen de geschreven historische bronnen van de materiele geschiedenis van het veelluik, de aard van oude interventies en de context waarin deze gebeurden, worden onderzocht door Hélène Dubois, in een lopend doctoraatsonderzoek o.l.v. prof. dr. Maximiliaan Martens (UGent GOA project *Archaeometry of the Ghent altarpiece*).

V. Schilderijen

V.1 ALGEMENE BEWARINGSTOESTAND VOOR BEHANDELING[48]

De panelen van het gesloten altaarstuk bleken in eerste instantie in een redelijke toestand te verkeren. Ondanks een turbulent verleden, dat uitvoerig wordt belicht in het gedeelte materiële geschiedenis van dit verslag, en aanhoudende problemen met de consolidatie van het lagenpakket, is hun toestand nog steeds vrij stabiel.

Zoals reeds opgemerkt in 2010 bij de urgente conserverende behandeling waren de verschillende dikke, vergeelde en vertroebelde vernislagen sterk verdonkerd en bros geworden. Door hun onregelmatige dikte, druipsporen en diverse microcraquelures verstoorden ze het uiterlijk van de luiken en bemoeilijkten de lezing van de picturale kwaliteiten van Van Eyck. Naast de visuele hinder veroorzaakten de vernislagen bovendien heel wat spanningen op de verflagen. Daarom moest dit lagenpakket op zijn minst worden afgedund.

Fig. 3. Detail van het sterk vergeeld uizicht van de mantel en de grauwe gelaatskleur door het verdonkerd vernis, (*De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharia*, XIII), x103105l (detail)

Het onregelmatige lagenpakket van modern vernis (ketonvernis aangebracht sinds de jaren 1950) [49] en laagjes oud vernis (waarschijnlijk op basis van natuurlijke harsen en oliën) waartussen zich vuil had opgestapeld, had geleidelijk aan transparantie verloren. Fijne tonale nuances, de oorspronkelijke diepte-werking en de rijkdom van het kleurenpalet werden sterk versluierd.

Subtiele overgangen tussen lichte en donkere partijen, zoals bij de gewaden van de schenkers, konden nog amper opgemerkt worden. Tenslotte was de gele sluier uitermate storend op de lichtere partijen, zoals bij het gotische maaswerk van de architecturale omlijsting in het beneden register of de lichte tint van de mantels van de aartsengel, Maria of de beide Johannessen.

48 Zoals die kon worden opgemerkt vóór de vernisafname. Na het verwijderen van de vernissen en de immense overschilderingen werden tal van andere beschadigingen zichtbaar. Deze bijkomende aspecten komen daarom pas in die onderdelen aan bod (zie verder in dit verslag).

49 De Talens retoucheervernis bestaat uit ketonharsen: de oorspronkelijke hars was AW2® (vermeld sinds 1929). Van 1947 tot 1949 bevatte hij het ketonvernis MS2® en vanaf 1949 AW2®, waarvan BASF® de productie stopzette in 1966-67. Vervolgens werd de hars BASF Ketone N® gebruikt, waarvan de naam in 1979 veranderde in Laropal® K80. Zie http://www.conservation-wiki.com/wiki/IV._Low_Molecular_Weight_Varnishes (geraadpleegd op 11 september 2015).

Fig. 4. Slijtage verstoort de leesbaarheid van de kleine details, zoals in de steenstructuur van de huizen, (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea,* XIV)

Doorheen dit troebele lagenpakket waren met het blote oog al diverse fenomenen duidelijk zichtbaar, zoals lokale verkleurde retouches. Bij alle panelen vielen er uiteenlopende oude beschadigingen op te merken en het barstennetwerk van de vernissen en verflagen was goed zichtbaar. Bovendien hadden aanslepende consolidatieproblemen voor opstuwingen gezorgd. De opstaande verfscholletjes waren afgesleten of zelf afgevallen, wat leidde tot lacunes in het lagenpakket. Sommige craquelures stonden ver open en gingen tot zeer diep in de materie. Vaak werd de bros geworden picturale laag enkel nog op zijn plaats gehouden door de stapel geaccumuleerd vernis, wat tot een risicovolle situatie leidde.

Fig. 5. Detail na reiniging van de openstaande craquelures in de mantel van de aartsengel (*De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharia,* XIII), x092594l

Maar naast de talrijke lokale verkleurde retouches was het op basis van de infraroodbeelden, röntgenopnames en de materiele geschiedenis ook duidelijk dat er heel wat meer te verwachten viel dan wat op dat moment –nog maar- te zien was. Bovendien, zo bleek later, kon de omvang van de verschillende beschadigingen aan het origineel pas ingeschat worden na de vernisafname. Het aantal en de impact van de lacunes, sleetse delen, opstuwingen, krassen, retouches en vullingen kon op dat moment onmogelijk worden voorzien.

V.2 UITGEVOERDE BEHANDELING

V.2.1 DRAGER

De houten dragers werden behandeld door Jean-Albert Glatigny, in onderaanneming van het KIK.

V.2.1.1 Aanvullende observaties

Na het uitnemen van de panelen werden de lijsten van het Interieur en het Stadszicht volledig gedemonteerd.[50] Tijdens de behandeling werd duidelijk dat de twee planken van het paneel met het Interieur (XIV - VIII) door vier deuvels zijn verbonden. In tegenstelling tot wat tijdens de vooronderzoeken van 2010 werd gedacht, zijn ze niet willekeurig geplaatst, maar over de volledige hoogte gelijkmatig verdeeld. De twee uitersten bevinden zich op ca 20cm van de rand terwijl er bij de 2 andere een tussenafstand van ongeveer 50cm is. Bij het paneel met het Stadsgezicht werd eveneens een bijkomende deuvel opgemerkt.

Het werd duidelijk dat de drie radiale barsten aan de bovenrand van het paneel met het Interieurzicht en Eva hetzij het gevolg waren van de bevestiging aan de metalen structuur (voor twee barsten), hetzij veroorzaakt was door de centrale as van het draaibare systeem waarin het paneel na 1861 in het Brusselse KMSKB was tentoongesteld.

Naast de al in 2010 vastgestelde openstaande voeg aan de bovenzijde van het paneel met het Stadsgezicht, werd ook opgemerkt dat deze aan de onderzijde over een viertal centimeter openstond. Ten slotte werd bij de demontage duidelijk dat de horizontale tussenregel met zwaluwstaartverbinding bij het paneel met het interieur niet volledig tot tegen het paneel kwam, maar dat tussen paneel en tussenregel enkele millimeters ruimte zat.

V.2.1.2 Restauratie

Reiniging van de achterzijde

Met de panelen in verticale positie werd de drager aan de achterzijde ontstoft en gestofzuigd.

Parkettering

De glijdende latten van de parkettering die aan de achterzijde van de overlangs doorgezaagde panelen werd aangebracht (panelen XIII, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX) werden afgestoft, nagekeken en behandeld. Met een schraper werden lagen was mechanisch verwijderd. Elke horizontale glijlat werd gedemonteerd en met een zeer scherpe schaaf bijgewerkt. [51] Om de schuifbeweging nog vlotter te maken werden ook de hoekjes wat afgerond. Nadien werden de geschaafde latten gepolijst met een agaatsteen waardoor alle kleine oneffenheden werden verwijderd. Daarbij werd een paraffinewas gebruikt die ook de aanhechting van stof bemoeilijkt.

50 Tijdens de vooronderzoeken in 2010 werden deze lijsten niet volledig gedemonteerd. De demontage was noodzakelijk om de lijsten te kunnen behandelen.

51 Door de scherpe hoek van de schaaf (13°) werd er een laagje met een dikte van 0,5mm weggeschaafd.

Vooraleer een glijlat werd teruggeplaatst op haar oorspronkelijke positie, werd ze op de niet zichtbare, bijgeschaafde zijde genummerd. Ten slotte werd in het midden van de glijlat een stop aangebracht; een kleine deuvel in bamboe die iets uit het oppervlak steekt en voorkomt dat de lat niet uit het parket zou schuiven.

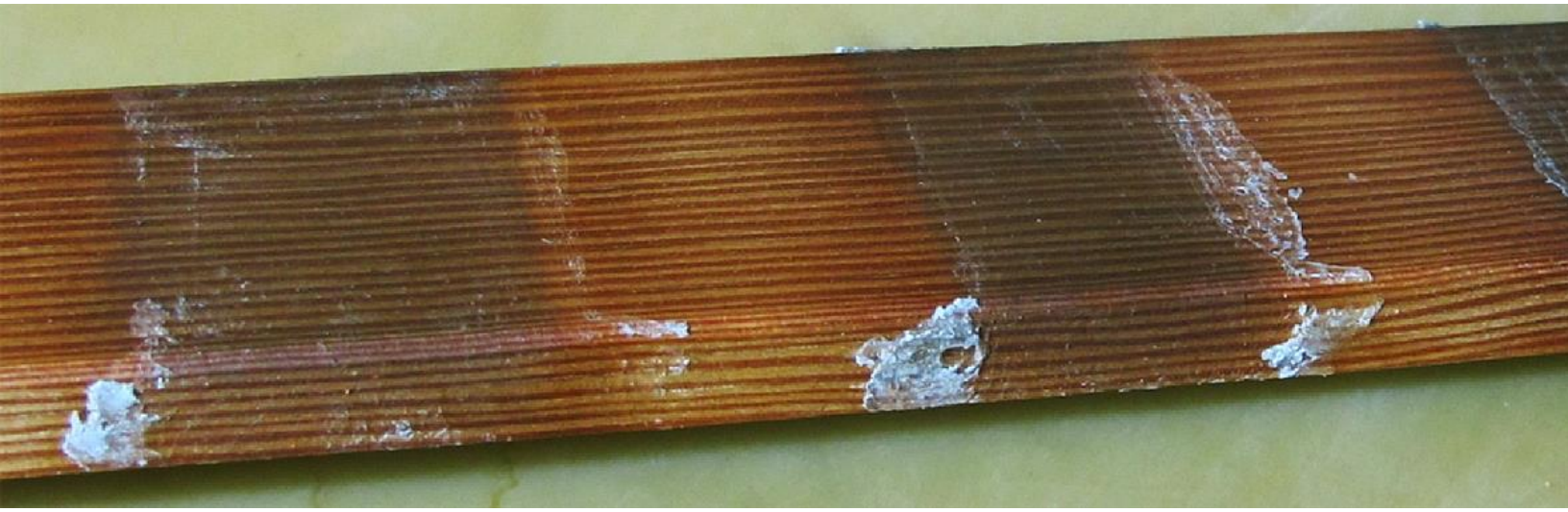

Fig. 6. Was en vuil op een gedemonteerde glijlat bij het paneel van Borluut, XX

Fig. 7. Detail van een bijgeschaafde glijlat, (*De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharia,* XIII), img_2406

Fig. 8. Detail van een stop in bamboe, aangebracht in het midden van een glijlat

Behandeling drager

Bij het paneel met het Interieurgezicht / Eva (XIV - VIII) werden de drie openstaande barsten verlijmd met een oplossing van 25% HTFG[52] en gedurende 12 uur aangespannen. Bij het paneel met het Stadsgezicht / Adam (XV – VII) werden de openstaande voegen aan onder- en bovenzijde op dezelfde wijze behandeld. Bij de onderste voeg werd de lijmoplossing geïnfiltreerd.

V.2.2 DE BESCHERMLAAG

V.2.2.1 Oppervlaktereiniging

Tijdens de urgente conservatie in 2010 werden de panelen afgestoft. Toch zat er op de stapels vernis nog een dikke laag oppervlaktevuil. Hoewel dit bij alle panelen zo was, vertoonden de panelen XIV en XV de meeste vervuiling. Later zou blijken dat het vuil zich ook onder de oude vernislagen had vastgezet in de hoekjes van lacunes en aan onregelmatigheden van het verfoppervlak. Deze vuile sluier kon worden weggenomen zodat testen konden worden uitgevoerd voor het verwijderen van de ketonvernissen.

Op basis van de resultaten van deze testen werd geopteerd voor een gefaseerde behandeling met verschillende solventmengsels. Een eerste reiniging werd uitgevoerd met een oplossing met 1% mucine in gedemineraliseerd water, waaraan 5 druppels Tween 20 werden toegevoegd per 250ml oplossing. Nadien volgde een eerste nareiniging.[53] Bij een tweede passage, enkele uren later en na verdamping van het gedemineraliseerde water, werden vette bestanddelen met White spirit weggehaald.

Na de oppervlaktereiniging, kwam een zeer glanzende en dikke vernislaag te voorschijn die bestudeerd werd onder UV-licht. Ook na de reiniging bleef het geheel sterk vervuild en weinig leesbaar en werden de originele tonale compositie en het rijke coloriet volledig versluierd. Het verwijderen van het verkleurde en vergeelde vernis was dan ook noodzakelijk om het rijke kleurpalet terug te vinden.

52 Voor de gebruikte producten: zie de lijst in bijlage.

53 Nareiniging met gedemineraliseerd water met een katoendoek, gevolgd door een droging met een droge katoendoek.

V.2.2.2 Vergeeld vernis

Fig. 9. De studie van het vernis onder UV belichting en met monstername

In de loop der eeuwen zijn diverse types vernis gebruikt. Sinds de restauratie van 1951 werden meerdere lagen modern polycyclohexanon vernis aangebracht en gebeurde er ten minst één 'polijsting' met damar. Om inzicht te krijgen in de complexe opbouw werden door Steven Saverwyns in het KIK en door Henk van Keulen in het ICN, in 2010 gaschromatografie-massaspectrometrie (GCMS) analyses uitgevoerd.[54] De analyses wezen op de aanwezigheid van een polycyclohexanon vernis, een drogende olie (waarschijnlijk lijnzaadolie), een naaldboomhars (colofonium), een tri-terpenoïde hars (damar en/of mastiek) en was.[55] Onder de moderne vernissen ging een onregelmatig pakket van oudere vernislagen schuil. Het hing sterk af van het coloriet van de onderliggende verflagen hoe dik de resterende stapel oude en natuurlijke vernissen was.

Sterk gedegradeerd en verouderd met een fijn netwerk van microbarstjes hadden ook de oude vernissen al hun transparantie verloren. De gele sluier verstoorde de beleving van de originele kleurnuances en subtiliteiten. Even storend was de negatieve impact die deze vergeelde sluier had op de driedimensionaliteit van de compositie. Alles werd afgevlakt en als het ware op hetzelfde diepteplan geplaatst. Dit alles resulteerde in een totaalbeeld dat ver afstond van de originele intentie van de kunstenaar. Bovendien was het onmogelijk om de staat van bewaring van de originele verflaag in te schatten, laat staan in te grijpen waar dit noodzakelijk was.

54 De analyses werden uitgevoerd op de met vernis gesatureerde watjes die bij de reinigingstesten voor zowel de moderne en oude vernissen waren gebruikt.

55 De was zou in verband kunnen gebracht worden met de impregnatie en de fixatiebehandelingen uitgevoerd in 1950-51. A. VAN GREVENSTEIN-KRUSE (et al.), *Conservatie en materieel onderzoek van het Retabel van het Lam Gods, Deel I: Verslag van het onderzoek naar de materiële conditie en van de urgente conservatiebehandeling (april tot november 2010) dir. Prof. Anne van Grevenstein-Kruse (Universiteit van Amsterdam),* Gent, Sint-Baafskathedraal, 2011, pp. 90-93.

V.2.2.3 Methodologie van de vernisafname

Vermits het een bekend fenomeen is dat de ketonharsen BASF AW2, Keton N en Laropal K80, stoffen die voorkomen in de samenstelling van Talens retoucheervernis,[56] na verloop van tijd sterk veranderen, vergelen, bros en moeilijk oplosbaar worden, had de behandeling in eerste instantie tot doel om deze moderne vernissen te verwijderen. Dit gebeurde tijdens de eerste fase van de vernisafname. Vervolgens werden de oudere vernislagen afgedund. Oorspronkelijk was het de bedoeling om, na evaluatie, eventueel een deel van de oude vernislagen te bewaren. Er bleken omvangrijke overschilderingen aanwezig te zijn (zie VI.2.4), een opzienbarende ontdekking die er uiteindelijk toe leidde dat er meer oudere vernislagen moesten worden weggenomen om de overschilderingen te kunnen verwijderen.

Onze methodologie bestond uit de keuze van specifieke solventen die de moderne vernissen oplosten maar die het oppervlak van de oudere vernissen nagenoeg onaangeroerd lieten, en waarmee een homogeen resultaat bereikt werd.

Bij het afdunnen van de oude vernissen moest er niet alleen rekening worden gehouden met andere oplosbaarheidsparameters, maar ook met de heterogeniteit van deze lagen. Een progressieve aanpak bleek daarvoor het meest geschikt[57] en liet toe om een visueel evenwicht te bereiken, zowel binnen elk paneel als tussen de verschillende panelen onderling.

Om de meest geschikte organische solventen te selecteren werden verschillende mengsels getest. Bij de testen werd geopteerd om diverse mengsels te beproeven waarbij een alifatische koolwaterstof met een hoogwaardig keton of alcohol werd gecombineerd (aceton, white-spirit of iso-octaan). Enerzijds werd voor mengsels van aceton en aromaatloze white-spirit gekozen, anderzijds werd geopteerd voor mengsels van een alcohol (iso-propanol, ethanol) met een alifatische koolwaterstof (aromaatloze white-spirit en iso-octaan). Volgens het systeem van Paolo Cremonesi[58] werden de verschillende mengverhoudingen aangepast in stijgende mate van polariteit, tot een optimaal resultaat bekomen werd. Ten slotte dienden de mengsels ook op moleculair niveau zo min mogelijk gedegradeerde bestanden van bindmiddelen te reactiveren (‘leaching’).

Deze eerste selectie was gebaseerd op meerdere factoren:

- Efficiëntie bij de uitgevoerde reinigingstesten tijdens de conservatiecampagne van 2010[59]
- Mengbaarheid, zodat homogene mengsels met diverse polariteit kunnen bekomen worden
- Zwakke retentie in de verflaag en variabele verdampingssnelheid om mengsels te vermijden die oliehoudende verflagen zouden kunnen doen zwellen en een (aanzienlijke) extractie op moleculair vlak zouden teweeg brengen.

---

56 Zie vootnoot 49

57 Vermits de analyse van de in 1951 genomen oude coupes had aangetoond dat bij de oude vernissen er een zeer grote variatie in dikte, aard en het aantal lagen te verwachten viel, was dit de meest veilige en geschikte methode.

58 P. CREMONESI, *L’uso dei solventi organici nella pulitura di opere policrome*, Collection I Talenti, metodologie, tecniche e formazione nel mondo del restauro, n° 7, Rome, Il prato, 2004.
P. CREMONESI en E. SIGNORINI, *L'uso dei solventi organici neutri nella pulitura dei dipinti: un nuovo test di solubilita* dans *Progetto Restauro : trimestriale per la tutela dei Beni Culturali*, s.l., s.e., 2001, pp. 2-15.
P. CREMONESI, *Materiali e Metodi per la Pulitura di opere Policrome*, Italie : Phase, Prodotti per il restauro, , s.l., s.e., 1997.

59 A. VAN GREVENSTEIN-KRUSE 2011, pp. 66-89

- Minimale toxiciteit bij de uitvoering

Rekening houdend met de materiële geschiedenis van het kunstwerk en de verschillende ketonvernissen die sinds de restauratie van de jaren 1950-51 waren aangebracht, werden mengsels op basis van aceton gekozen. Zo konden de ketonvernissen vlot opgelost worden en de hoeveelheid solventen beperkt worden waarbij de onderliggende oudere natuurlijke olie- en harsen vernissen nauwelijks opzwollen.

Het verwijderen van de vernissen werd daarom uitgevoerd in twee grote fasen. In een **eerste fase** zouden de moderne, 20ste eeuwse ketonvernissen verwijderd worden met een mengsel op **acetonbasis**. In een **tweede fase** werden de oudere vernissen op basis van natuurlijke harsen en oliën met een oplossing op **alcoholbasis** progressief afgedund en konden ook retouches en bepaalde oude overschilderingen worden weggenomen. Soms werd er geopteerd om het mengsel aan te brengen in gelvorm.[60]

Fig. 10. Eerste fase van de vernisafname (zie verder), met het **moderne vernispakket** (1) op de mantel en op het uiterst rechtse deel van de sokkel en pakket van **oude vernissen** (2) op de linkerzijde van de sokkel, mantel en pilaster. Rechts: hetzelfde detail bij UV toont het verschil in fluorescentie tussen de ketonvernissen (1) en de natuurlijke harsvernissen (2). (*Johannes de Evangelist in Grisaille*, XIX)

Het werken in twee verschillende fasen liet ook toe om de staat van de onderliggende lagen beter te begrijpen. Retouches of overschilderingen, sleetse partijen en lacunes werden opgemerkt en gedocumenteerd. Deze elementen waren niet te onderscheiden doorheen de dikke laag van moderne vernissen. De beslissing over de reinigingsgraad kon worden gesteld als de reële toestand van de schilderijen beter geëvalueerd kon worden.

60 Samenstelling: Gel « Wolbers » aceton-alcohol : 100ml Aceton; 100 ml ethanol, 1g carbopol EZ2, 5 ml Ethomeen C25. Nareiniging met isopropanol-white-spirit (80:20).

V.2.3 1STE REINIGINGSFASE: HET VERWIJDEREN VAN DE MODERNE VERNISSEN

In de eerste fase van de reiniging werden de ketonvernissen, aangebracht sinds de restauratie van 1950, verwijderd met een mengsel van **aceton**-white-spirit[61]. Dit solventenmengsel liet toe de vernissen op ketonbasis te verwijderen en tegelijk amper te raken aan de oude vernissen.[62]

Toch moest er ook pragmatisch te werk worden gegaan. Zo onder meer bij de fel blauwe luchtpartij bij het *Stadsgezicht*. Hoewel het storende aspect daar al wat gereduceerd werd door een (dikke) laag vernis weg te nemen, werd geopteerd om op deze partijen in eerste instantie nog een grote hoeveelheid ketonvernissen te behouden. Op die manier zou de luchtpartij niet te fel afsteken met de overige schilderijen en zou de eenheid tussen alle panelen het best benaderd worden. Samen met de moderne vernissen, werd ook een grote hoeveelheid vuil mee afgenomen dat geïncrusteerd zat tussen het pakket van verschillende laagjes vernis. Aan het einde van de eerste fase werden de ketonvernissen overal volledig verwijderd.

Fig. 11. Detail van het Stadsgezicht tijdens het verwijderen van de ketonvernissen(*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea,* XIV), x059814L (detail)

61 Dit gebeurde in verhouding (aceton/ white-spirit) 80/20 en/of 60/40. Ondanks hun hoge vluchtigheid gaven deze mengsels zeer goede resultaten.

62 Dat was al gebleken bij de eerste oplosbaarheidstesten waarbij het ook duidelijk werd dat de oude vernissen opzwelden bij gebruik van een alcohol.

Fig. 12. De 4 panelen van de Annunciatie **tijdens** het weghalen van de **ketonvernissen tijdens de eerste fase van de vernisafname**; de nuances in (onder meer) de tegelvloer bij de aartsengel (rechts), in het rechtse deel van de mantel van de Sibille van Eritrea, aan de rechter zijde van het paneel met het Interieur of aan de linker zijde van de mantel van Maria zijn goed zichtbaar (XIII, XIV, XV en XVI) x059847L

Fig. 13. De 4 panelen van de Annunciatie **na** het weghalen van de **ketonvernissen** tijdens de **eerste fase van de vernisafname**; op de tegelvloeren en op het bont van de mantel van de profeet Zacharias zijn nog enkele vernisresten zichtbaar. De coherente ruimtelijke eenheid van de volledige scène van de Annunciatie wordt verstoord door de aanwezigheid van oude overschilderingen op de muurtjes van de panelen met het Stadgezicht en de Interieurscène. (XIII, XIV, XV en XVI) x06578L

V.2.4 2DE REINIGINGSFASE: HET VERWIJDEREN VAN DE OUDERE VERNISSEN EN DE ONTDEKKING VAN DE OUDERE OVERSCHILDERINGEN

Bij de tweede reinigingsfase werden de oudere vernissen progressief weggenomen met middelen op basis van **alcoholen**.[63]

Daarmee verdwenen ook de eerste beperkte en plaatselijke retouches en overschilderingen.

Fig. 14. De 4 panelen van de Annunciatie **na** het weghalen van de **oudere vernissen**. Aanvang weghalen overschilderingen op de muurtjes van de panelen met het stadsgezicht en de interieurscène. (XIII, XIV, XV en XVI) x066419L

63 Mengsel van iso-propanol/iso-octaan 80/20, ethanol/white-spirit 80/20 of met zuivere ethanol.

Naarmate het oude vernis verdween, kwamen er steeds meer aanwijzingen dat een groot deel van de originele verflaag verborgen zat onder nooit eerder opgemerkte *overschilderingen*.
Het betekende de start van een bijkomende intensieve en niet voorziene campagne van grondige documentatie en weten-schappelijk onderzoek, waarbij steeds meer overschilderingen werden ontdekt en uiteindelijk duidelijk zou worden dat het merendeel van de origineel verflaag hieronder verscholen zat.

V.3 PICTURALE LAAG

Met het afdunnen van de vernislagen, verdwenen de eerste, plaatselijke, retouches en overschilderingen. Maar wat de doorgedreven vernisafname pas echt aan het licht bracht, waren nooit eerder opgemerkte overschilderingen waarmee het origineel van Van Eyck was weggestopt. Het ontdekken van de overschilderingen gebeurde stapsgewijs, dankzij heel wat intensief onderzoekswerk en grondige visuele studie van de panelen. De overschilderingen waren dan ook complex, aangebracht in verschillende eeuwen en met sterk uiteenlopende technische en artistieke karakteristieken. Bovendien met een ingewikkelde stratigrafie, zoals bij de kledij van Vijd, waar verschillende overschilderingen over elkaar bleken aangebracht.

V.3.1 DE ONTDEKKING VAN OVERSCHILDERINGEN[64]

De grove verftextuur op architectuur, van sommige gewaden, doffe schaduwen, enkele onhandig uitgevoerde details of vreemde lichtaccenten op de handen en gezichten strookte niet met de picturale techniek van Van Eyck. De röntgenbeelden schiepen nog meer verwarring: ze toonden kleine maar duidelijke beschadigingen die men in eerste instantie niet terugvond in de verflaag, waarvan al het troebele vernis nochtans zorgvuldig was verwijderd.

In enkele craquelures of zones met verfverlies werd onder de microscoop een onderliggende verflaag opgemerkt. Door het ontdekken van overschilderingen op beschadigde delen werd het waarschijnlijk dat ook op andere, niet beschadigde zones, overschilderingen het origineel verstopten. Door het bestuderen van verschillende specifieke plaatsen en het opnieuw onderzoeken met IRR en RX werd het duidelijker dat de gewaden van de stichters ook overschilderd waren. Deze gegevens werden gepresenteerd aan het adviescomité in december 2013, die verder onderzoek vroeg om deze conclusies te bevestigen. Dit gebeurde onder meer met pigmentanalyses en een studie van de verdeling van de chemische elementen over het volledige beschilderde oppervlak. Daarvoor werd beroep gedaan op de laboratoria van het KIK en de universiteiten van Antwerpen (AXES onderzoeksgroep) en Gent (GOA onderzoeksproject Archaeometrical Study of the Ghent Altarpiece).

Macro-XRF

De methode van röntgen-fluorescentie scanning (macro-XRF), recent ontwikkeld door de Universiteit Antwerpen, maakte het mogelijk om over het volledige oppervlak de verschillende chemische elementen van de verflagen te detecteren. Zo ontstond letterlijk een beeld van de aanwezigheid van metaalverbindingen zoals lood, koper, ijzer of kwik. Een ijzerhoudende vulling, zoals op de afbeelding rechts, of een overschildering met een pigment op basis van koper bijvoorbeeld werden zo meteen zichtbaar. Dit hielp de

Fig. 15. De MA-XRF scan met de verdeling van Fe bij het paneel van de schenker © UA 2016 (beeld rechts)

[64] Deels overgenomen uit : *restauratie/ REVELATIE – De buitenluiken van het Lam Gods,* kik-irpa (red.), tentoonstellingscataloog, Dienst Erfgoed Provincie Oost-Vlaanderen, oktober 2016, pp.44-55.

rrestaurateurs om het origineel te onderscheiden van de overschildering en om de bewaringstoestand van het origineel te evalueren. Ook oude retouches die onder de overschilderingen lagen en verborgen waren voor het blote oog, werden met deze techniek opgespoord. Macro-XRF was bovendien zeer nuttig om de schildertechniek van de originele verflagen te bestuderen.
Daarnaast voerde de Universiteit Gent ook puntmetingen uit met handheld XRF en raman-spectroscopie om de overschilderingen zo precies mogelijk te karakteriseren.

Digitale 3D-microscopie

Om inzicht te krijgen in de dikte van de overschilderingen, hun plaats in de laagstructuur en de eventuele aanwezigheid van meerdere lagen bood de digitale 3D microscoop van de Universiteit Gent bijkomende informatie. Door de grillige vorm van het oppervlak te observeren in 3D en bij een vergroting tot 400x, konden de restaurateurs zien hoe de verflagen waren opeengestapeld en waar de overschildering precies eindigde. De 3D microscoop was zeer nuttig omdat hij de vorm, korrelgrootte en verdeling van de pigmenten visualiseert.
Door de resultaten van deze verschillende technieken te combineren en kritisch te interpreteren werden de omvang en de technische eigenschappen van de overschildering concreet en kon de aanwezigheid en toestand van de originele verborgen verflaag worden geëvalueerd.

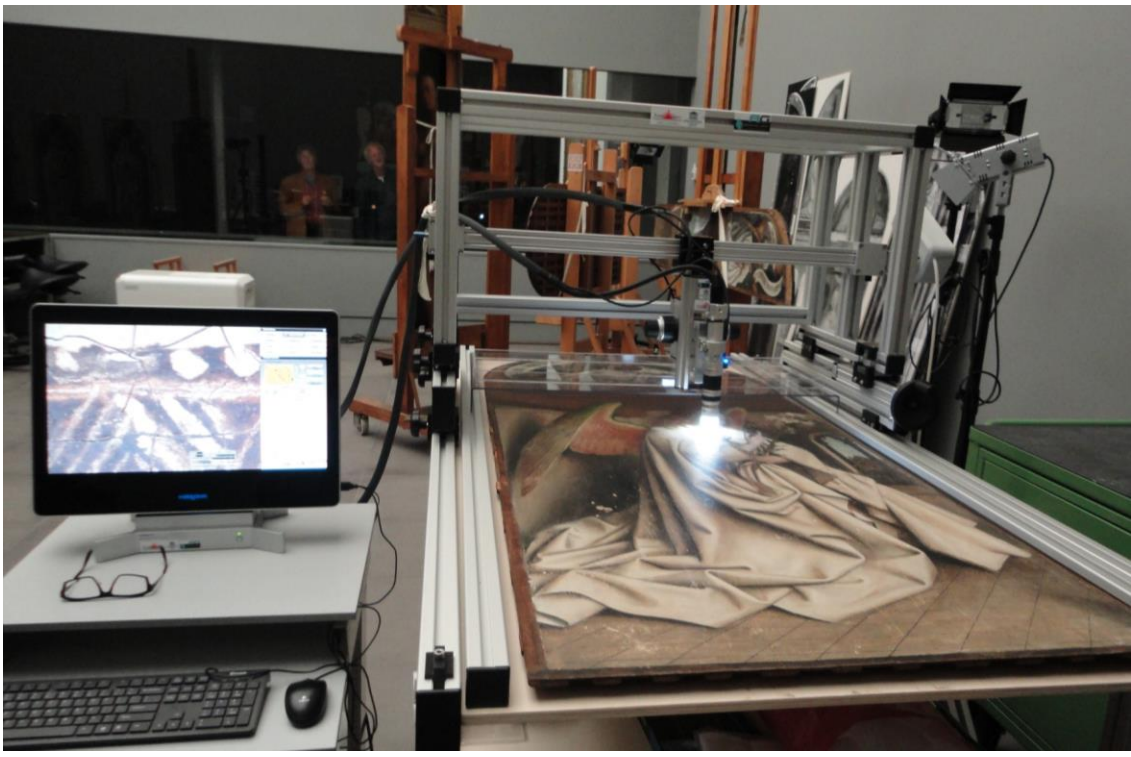

Fig. 16. Het onderzoek, uitgevoerd door de Universiteit Gent en het restauratieteam van het KIK, moest inzicht verschaffen in de bewaringstoestand en materialen van de originele verflagen en overschilderingen

Na deze vaststelling werden verschillende testvensters[65] gemaakt om de onderliggende verflaag te bestuderen en zijn toestand te evalueren. Het origineel bleek erg goed bewaard en de mooie penseelvoering beantwoordde aan de stijl en techniek van Van Eyck.

Uit al deze nauwkeurige observaties bleek dat een aanzienlijk deel van de zichtbare verflaag in werkelijkheid bestond uit oude overschilderingen. Dat deze ontdekking beslissend zou zijn voor het vervolg van de restauratie hing echter af van het antwoord op enkele cruciale vragen.

65 De locatie van een 'testvenster', waar op een kleine oppervlakte de overschildering ter evaluatie verwijderd, werd nauwkeurig gekozen. Zo bijvoorbeeld dicht bij een lacune.

Impact op het ensemble

Op basis van de (visuele) observaties en de verschillende materiaaltechnische studies (analyse van de microscopische verfmonsters door de labo's van het KIK[66], de macro-XRF scans van de Universiteit Antwerpen[67] en het onderzoek met de Hirox microscoop van de Universiteit Gent[68]) werden alle overschilderingen op de verschillende panelen nauwkeurig gedocumenteerd.[69]

Fig. 17. Op basis van alle onderzoeken en observaties werd een schema samengesteld van de algemene overschilderde buitenluiken.

66 Dat gebeurde onder meer met pigmentanalyses en een studie van de verdeling van chemische elementen over het volledige beschilderde oppervlak door het Labo van het KIK onder leiding van Dr. Jana Sanyova.

67 AXES onderzoeksgroep

68 GOA onderzoeksproject 'Archaeometrical Study of the Ghent Altarpiece'.

69 De individuele schema's zijn toegevoegd achteraan dit verslag.

V.3.2 BEHOUDEN OF WEGNEMEN[70]

De beslissing 'behouden of wegnemen' moest eerst zorgvuldig worden afgewogen. Om de echte Van Eyck te onthullen – over een oppervlakte die bijna zo groot was als zijn andere gekende werken tezamen – zouden de zorgzaam uitgevoerde, goed bewaarde en historisch(e) overschildering moeten opgeofferd worden. Deze overschilderingen waren ondertussen gedocumenteerd in de vorm van schema's en talloze foto's zodat ze ook in de toekomst bekeken en bestudeerd kunnen worden. Bovendien zou het vrijleggen van de overschilderingen het opzet van de conservatie/restauratie campagne wijzigen en bijgevolg zou de tijdsduur aanzienlijk verlengd moeten worden en zou het budget moeten worden herzien.

Esthetische waarde?

De overschilderingen verschilden erg van de gevarieerde toets met de snelle en trefzekere uitvoering die de kunst van Van Eyck zo typeert. De donkere, doffe of korrelige uitvoering stak sterk af tegen de veel gladdere en soms halftransparante verflaag van de meester. Het virtuoze spel van diepe schaduwen en lichte toetsen, zoals in de stoffen, werd in de overschilderingen verzwaard of afgeplat. Toch werden ze in hun tijdsgeest met veel kunde uitgevoerd en volgden ze over het algemeen vrij nauwkeurig de originele schildering. Dat de overschilderingen zo lang werden aanzien voor het origineel, al waren ze lang vertroebeld door het verouderde vernis, is veelzeggend voor hun artistieke kwaliteit.

Historische waarde?

Dat de oude overschilderingen een nog ouder schilderij bedekten, neemt niet weg dat ze zelf een historische waarde hebben: als deel van de geschiedenis van het kunstwerk én als getuigenis van de restauratiepraktijk van toen. Het doorgedreven onderzoek tijdens de verwijdering van de overschilderingen liet wel toe om de oude restauratie en haar verhouding tot het origineel in detail te beschrijven en analyseren. De overeenkomst tussen de craquelures in de overschilderingen en het origineel en de chemische samenstelling en stijl van de overschildering wijzen op een uitvoering in de 16de of vroege 17de eeuw.

Technische mogelijkheden

Tussen de overschilderingen en de originele Van Eyck bleken meestal een of meerdere verouderde vernissen te liggen. Deze vernislagen beschermden de originele verflagen tijdens het verwijderen van de overschilderingen. De verschillende onderzoeken wezen bovendien aan dat het onderliggende origineel goed bewaard was gebleven. Hierdoor was het praktisch mogelijk om de toevoegingen onder microscoop weg te halen.

Internationale commissie

Het verwijderen van de overschilderingen kon niet voorzien worden en was niet opgenomen in het oorspronkelijke lastenboek. Het KIK voerde alle mogelijke (voor)onderzoeken uit om te bekijken of en hoe het technisch mogelijk was de overschilderingen weg te nemen en of het bedekte origineel in goede toestand verkeerde. De resultaten van deze analyses werd voorgelegd aan het team van internationale experten die op regelmatige basis de restauratie van het altaarstuk opvolgen. Op de bijeenkomst van 17 maart 2014 oordeelde dit team van deskundigen van het oeuvre van Van Eyck unaniem dat de meerwaarde van Van Eycks kostbare penseelwerk te groot was om verborgen te laten.

De aanbeveling werd door alle betrokken partijen ter harte genomen/gevolgd en de Vlaamse Overheid, bijgestaan door het Fonds Baillet Latour, maakte de ingreep financieel mogelijk. Het Gieskes-Strijbis Fonds ondersteunde onderzoek naar de oude restauratie.

70 M. P. J. MARTENS, *Leave it or take it away: ethical considerations on the removal of overpaintings. The case of the Gent Altarpiece*, CeROArt, URL : http://ceroart.revue.org/4765, juni 2015 ; A. VAN GREVENSTEIN, *The ongoing conservation of the Ghent Altarpiece 2012-2015*,CeROArt, URL : http://ceroart.revues.org/4625, juni 2015

V.3.3 VERWIJDEREN VAN DE OVERSCHILDERINGEN OP DE PANELEN VAN DE BUITENLUIKEN

Tijdens het verwijderen van de overschilderingen, werden de verschillen met het origineel gaandeweg in kaart gebracht. Grote delen van de overschildering volgden de onderliggende vormen en bootsten ook de kleuren na. De kunstschilders/restaurateurs die het Lam Gods meer dan 100 jaar na zijn ontstaan overschilderden, behielden een zekere artistieke vrijheid, in tegenstelling tot de restaurateurs van vandaag. Zo werd het contrast in de plooivallen van de gewaden bewust sterk verminderd en werd het patroon vereenvoudigd. Het resultaat was meer natuurgetrouw, maar daarbij ging de pracht van de zeer expressieve, decoratieve en contrastrijke plooienpatronen verloren. Ook in het kleurschema werden er wijzigingen opgemerkt, zoals bij de mantel van de Sibille van Eritrea en in het gewaad van Elisabeth Borluut. Dankzij de restauratie werd de oorspronkelijke esthetiek terug zichtbaar gemaakt.

Vooraleer per paneel ingegaan wordt op de verschillende –verwijderde- overschilderingen, worden eerst de technieken beschreven die, naargelang de toestand van de verflagen, gehanteerd werden om het origineel vrij te leggen.

V.3.3.1 Methodiek

Met scalpel onder stereomicroscoop

Door een tussenliggende restant van oud vernis, was het veilig om de overschilderingen te verwijderen met een scalpel en onder stereomicroscoop.[71] De druk op het scalpel moest constant worden aangepast aan de wisselende hardheid en dikte van de overschildering en het tussenvernis. Dat was voor het merendeel van de overschilderingen het geval. Veel moeilijker was het wanneer de overschilderingen bovenop een donkere partij, zoals een schaduw, bruine zone of zone met bruine vlekken, waren aangebracht. Daar was de hechting tussen de overschildering en het originele lagenpakket groter dan deze tussen de originele verflagen en de gronderingslaag en moest er dus uitermate voorzichtig worden omgesprongen. De overschilderingen werden centimeter per centimeter met het scalpel en onder een stereomicroscoop verwijderd, soms met gebruik van oplosmiddelen.

Verwijderen met kompres

Al vrij snel werd een systeem met solventkompressen op punt gesteld waarmee de overschilderingen werden losgeweekt en de laatste restanten met scalpel mechanisch konden worden weggekrast. Met een in ethanol en aceton (50:50) gedrenkt non-woven tissue werd de overschildering enkele minuten lang losgeweekt en gedeeltelijk opgelost.[72] Met scalpel werden de overgebleven restjes weggehaald.

71 Op deze zones bleken de retouches niet zo goed op het originele lagenpakket te hechten.

72 Voor een optimale inwerking en de vluchtigheid van het solventmengsel tegen te gaan, werd het kompres afgedekt met een melinex-folie.

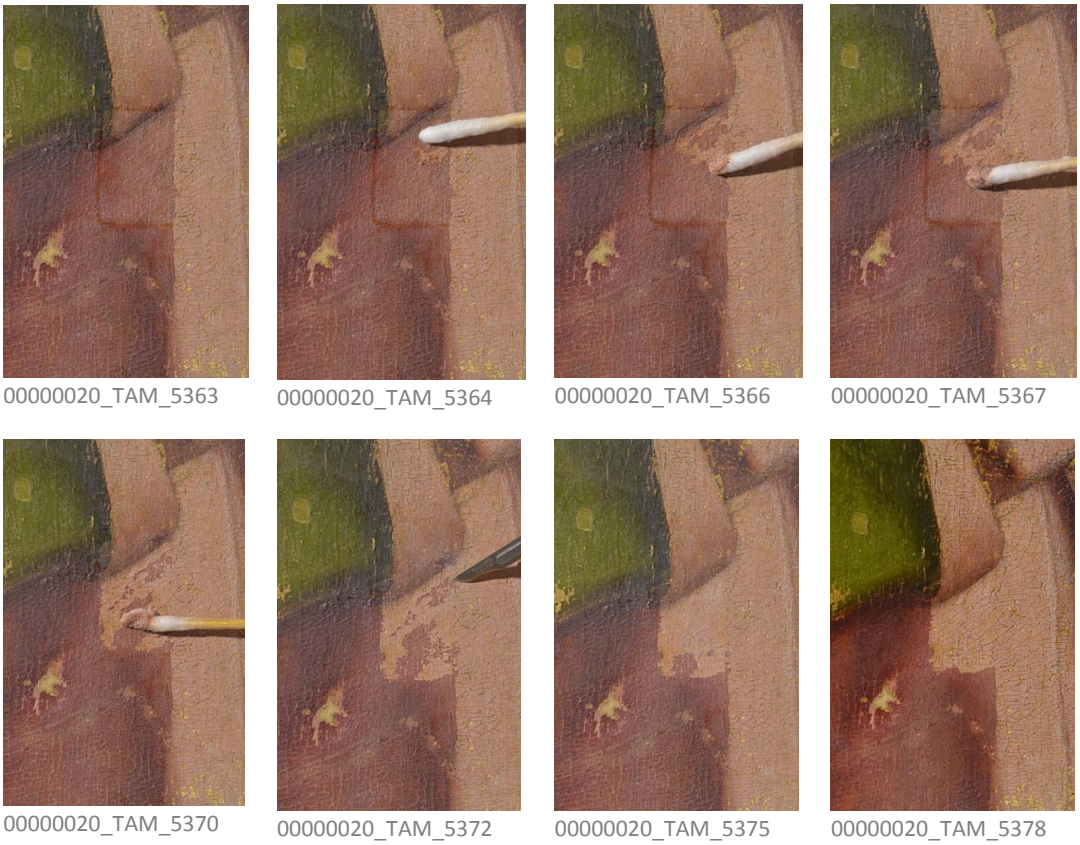

Fig. 18. Stapsgewijze afdunning van de overschildering op de mantel startend met kompres en eindigend met scalpel (Elisabeth Borluut, XX), 00000020_TAM_5363-5378

In de tussentonen verliep het verwijderen vrij vlot, ook al moest meestal bijkomend gefixeerd worden omdat de fragiele originele materie in sommige zones op hun plaats werd gehouden door de overschildering. Delicater was het om de overschildering vanop lichte tinten of hooglichten weg te halen. Op die plaatsen moesten de verflagen eerst met (4%) steurlijm gefixeerd worden. Na de behandeling met kompressen werd water aangebracht met een wattenstaafje.

Niet verwijderen

Toch kon niet elke overschildering eenvoudig worden weggehaald. Op sommige plaatsen werd besloten om de overschildering enkel voorzichtig af te dunnen. Dit gebeurde onder meer op plaatsen waar het te sterk was gehecht aan het origineel. Voor een overzicht, zie de individuele schema's verderop in dit verslag.

De eenheid van het ensemble

Tijdens het verwijderen van de overschilderingen werd de tonale eenheid van het ensemble van de acht buitenluiken nauwlettend in het oog gehouden. Zo bleek, na het verwijderen van de overschildering, het rode glacis van de mantel van de Sibille bij het *Stadsgezicht* minder sterk verkleurd te zijn dan de niet overschilderde mantel van profeet Zacharias op paneel XIII. Omdat er mede dankzij het geoxideerd vernis nog een mooie tonale aansluiting was tussen de twee partijen werd er besloten om de resterende vernislaag bij de Sibille van het *Stadsgezicht* niet volledig te verwijderen, maar slechts af te dunnen.

V.3.3.2 Paneel XIII (*De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias*)

Huidpartijen

Al vrij vroeg werden er verschillende plaatselijke retouches op de huidspartijen van de aartsengel ontdekt. Soms waren het vrij dikke en opaak aangebrachte retouches, zoals op het voorhoofd, de neusbrug en de vingers. Op andere plaatsen was het eerder een grijs-achtige, semi transparante glacis, zoals op de wangen, de nek en de slaap van het gezicht die de originele verflaag gedeeltelijk aan het zicht onttrok.

Fig. 19a. Detail van een vinger van de aartsengel tijdens het verwijderen van de overschilderingen met de dikke, opake retouche ter hoogte van het gewricht goed zichtbaar. (XIII, De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias) 00000013_TAM_2013

Achtergrond en architectuur

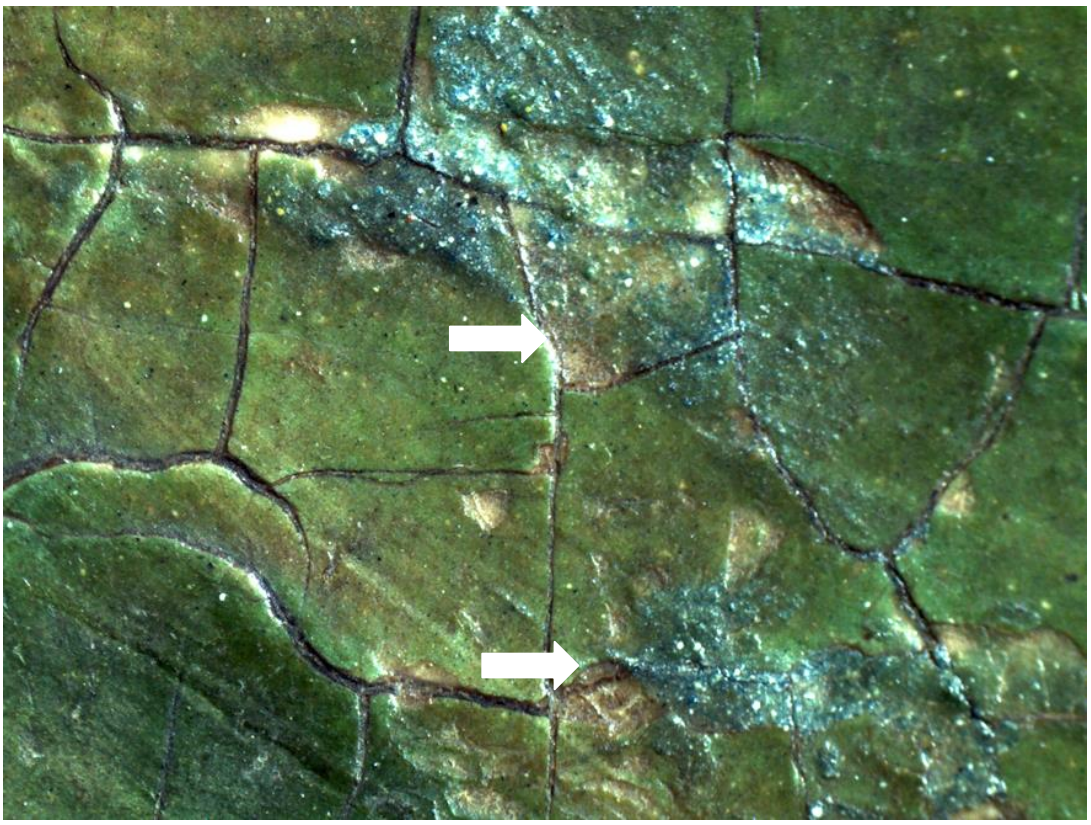
Het muurtje was deels overschilderd en ook op het balkenrooster was het oorspronkelijke penseelwerk (deels) aan het oog onttrokken. Deze algemene retouche werd ook vastgesteld op de andere panelen van het bovenste register. Ook de subtiele schaduw links van de aartsengel was deels overschilderd. Hetzelfde kan gezegd worden over de slagschaduw op de tegelvloer in de rechter benedenhoek.

Vleugel

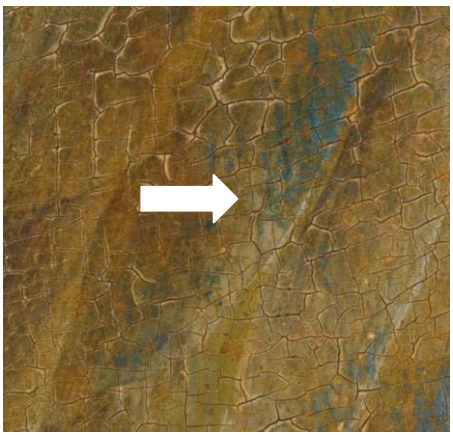
De grijzige laag die over de volledige vleugel van de aartsengel leek te zijn aangezet had zich als storende, donkere vlekjes opgehoopt in de lacunes en was bijzonder storend voor de appreciatie van de vleugel. Toch bleek het niet evident om deze volledig te verwijderen en moesten noodgedwongen in de latere retouches sommige storende aspecten worden weggewerkt.

Ook de afzonderlijke kleurvlakken (onder de grijze laag) van de vleugel werden overschilderd. Een semi-transparante geelgroene laag werd aangebracht over het bovenste gedeelte van de vleugel. Na het weghalen van deze overschildering is er terug een subtiel combinatie zichtbaar van nuances in het groen. Lichtere partijen en fijnere details van pluimen werden ook terug zichtbaar. In het middelste gedeelte zijn er blauw-grijze parallelle strepen toegevoegd om mogelijks de vleugel meer structuur te geven; de donker rode soms bijna bruin-grijze overschildering onderaan de vleugel maakte de gehele vleugel zeer zwaar.

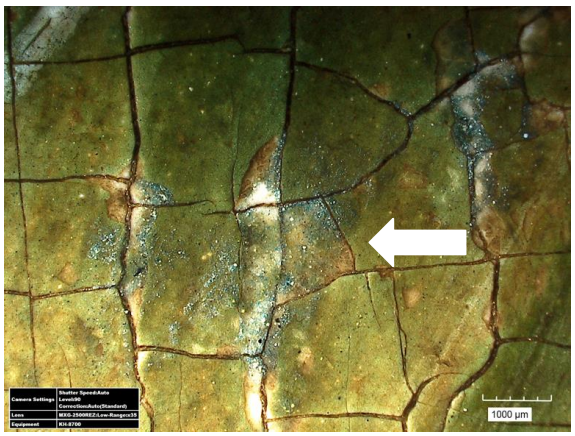
Fig. 19b. Details van de overschilderingen op de vleugel van de aartsengel.

Detail van de vleugel: appelblauwzeegroene retouche in lacunes en over craquelures (Microfoto) (XIII, De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias) 00000013_Image028

Extra pluimen werden toegevoegd) (XIII, De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias) 00000013_TAM_4322

Restanten van de appelblauwzeegroene details in lacunes 00000013_2015_09_14Archangel002
Hirox UGent, ©UGent

Toegevoegde gele-, witte- en potloodlijnen (Microfoto) (XIII, De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias) 00000013_Image065

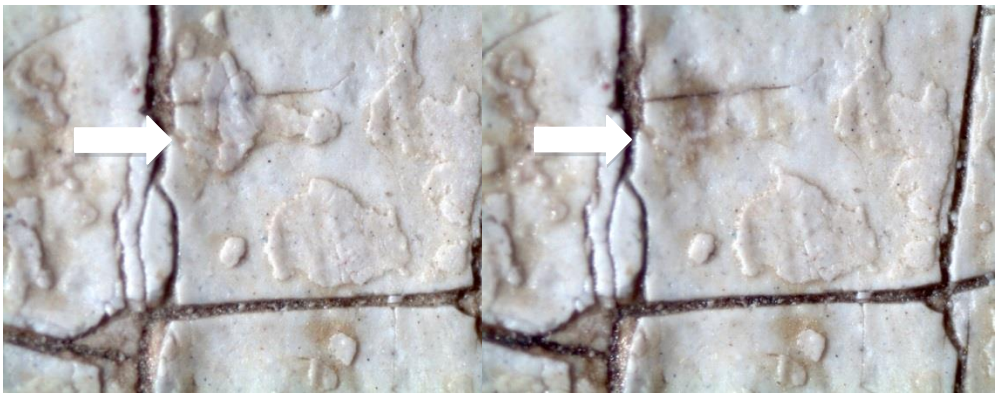
Onderkant vleugel met overschilderingen, (XIII, De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias), 00000013_006

Tijdens het afhalen van de overschilderingen (XIII, De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias), 00000013_TAM_4892

Gewaad

Gaandeweg werden ook overschilderingen ontdekt op de gewaden van de aartsengel. Sommige waren eenvoudig te identificeren omdat het dikke, pasteuze penseelstreken waren die niet overeenkwamen met de schildertechniek van Van Eyck en die af en toe over craquelures liepen. Anderen waren veel moeilijker te ontdekken omdat ze de originele techniek veel beter benaderden en in craquelures zeer moeilijk te onderscheiden waren van de craquelures in de originele materie. Er is echter geen bewijs dat deze twee types overschildering niet op hetzelfde moment zijn aangebracht.

Microfoto Image 00000013_099
Voor verwijderen van overschildering

Microfoto Image 00000013_100.jpg
Na verwijderen overschildering over craquelure, met restanten vernis zichtbaar

Fig. 20. De fragmenten van een globale overschildering waren onder de sterke vergroting van de stereomicrscoop goed te onderscheiden van de originele mantel. (XIII, *De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias*)

Links onderaan bedekten de overschilderingen een andere plooival. De overschilderde plooien werden door Michiel Coxcie gereproduceerd in de kopie die hij voor Philips II in 1557-58 uitvoerde. In andere zones, zoals de mantel van de profeet Micha op het paneel met de maagd, werd dezelfde vergelijking gemaakt. Dit is een sterke indicatie dat deze zones voor 1557 overschilderd werden.

Fig. 21. De overschilderde plooival (links) en de originele plooival (rechts) links onderaan de mantel van de aartsengel (XIII, *De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias*)

Na het verwijderen van de vernissen bleek dat de paarse tint waarmee het mouwtje van de aartsengel was overschilderd, in de loop der tijd verkleurd was naar een blauwe toon. Na het verwijderen van de overschildering is er een licht roze kleur tevoorschijn gekomen.

Bij de groene mantel van de profeet en het boek moest evenwel terughoudend opgetreden worden en werd de overschildering niet weggenomen. Het schema waarop de niet weggehaalde zones zijn aangeduid, is achteraan dit verslag toegevoegd.

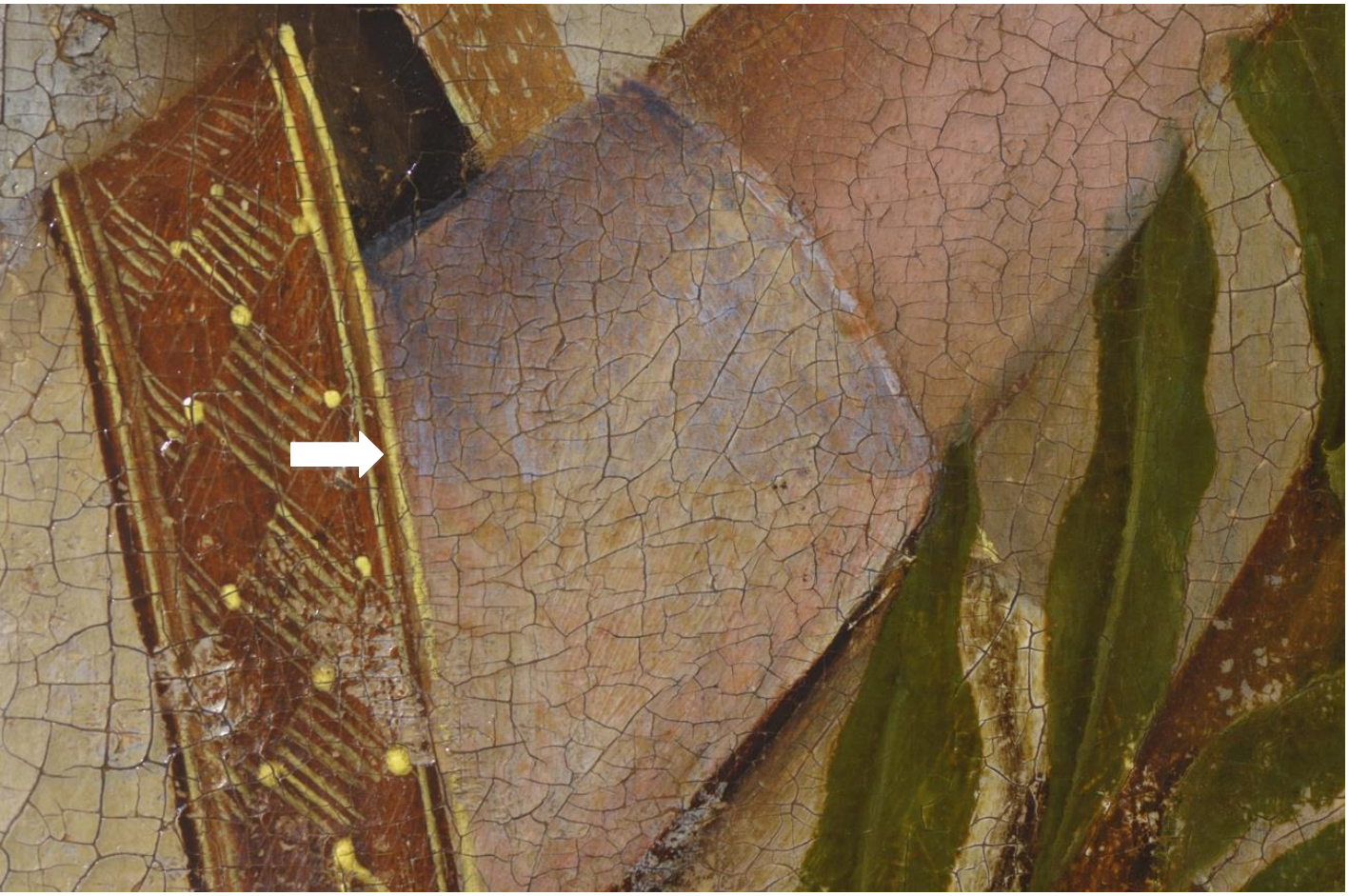

Fig. 22. Het roze mouwtje werd paars-blauw overschilderd. Op dit beeld tijdens het verwijderen van de overschilderingen, is de overschildering bovenaan de mouw nog niet weggenomen. (XIII, *De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias*) 00000013_TAM_6833

V.3.3.3 Paneel XIV (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*)

De overschilderde mantel van de sibille van Eritrea

Het vreemde kleurcontrast in de mantel van de sibille van Eritrea was de restaurateurs al van bij het begin opgevallen. Op geen enkele andere plek op de buitenpanelen komt het blauw of het felle wit voor. Vermoedelijk had deze overschildering een eerder paarse kleur, maar verkleurde die in de loop der tijd. Bij microscopisch onderzoek in de schaduwzones schemerde de helroze tint van het origineel doorheen de lichtblauwe laag.

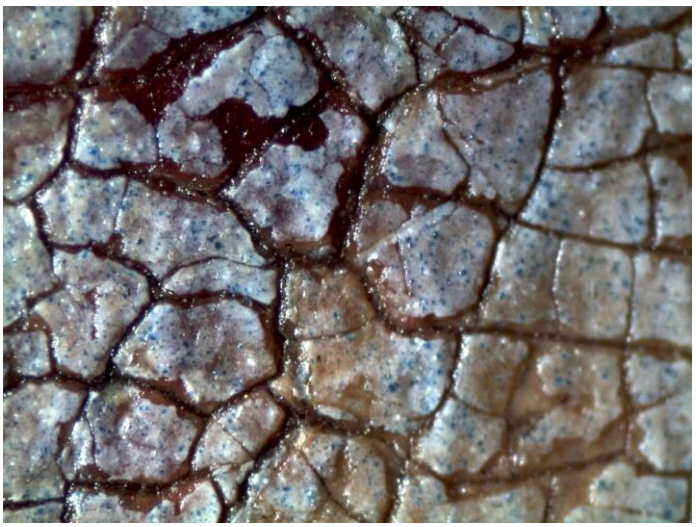

Fig. 23a. Microscopische opname van de mantel waarin de roze tint van het origineel doorheen de blauwe overschildering doorschemert (XIV, *Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*), 0000014_Macro266

Waar de overschildering dikker was aangebracht, bevatte de onderliggende zone minder verkleurde rode partikels en had de overschildering beter haar paarse kleur behouden. Analyses van dwarsdoorsnedes van verfstalen in de mantelplooien onderaan de mantel bevestigden dat de overschildering oorspronkelijk paarskleurig was en aanleunde bij de originele kleurstelling en er stratigrafisch twee lagen te onderscheiden waren.[73] Door het transparant worden van de rode kleurstof bleef uiteindelijk voornamelijk het blauw en wit zichtbaar. Deze overschilderingen waren gescheiden van het origineel door verschillende vernislagen. Dankzij de restauratie werd het oorspronkelijke paars-roos-wit coloriet terug zichtbaar gemaakt.

De vorm van sommige plooien was aangepast in de overschilderingen. Enkele lacunes waren volledig opgevuld met een harde, geconcentreerde verflaag waaronder een mooi bewaard glacis verstopt zat. Door hun hardheid was het te gevaarlijk om deze vullingen te verwijderen.

73 *restauratie/ REVELATIE – De buitenluiken van het Lam Gods,* kik-irpa (red.), tentoonstellingscataloog, Dienst Erfgoed Provincie Oost-Vlaanderen, oktober 2016, p.6. De analyses worden uitvoerig besproken in de komende wetenschappelijke publicatie.

Fig. 23b. Overzichtsfoto van de mantel tijdens het verwijderen van de overschildering (XIV, *Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*), x082734L

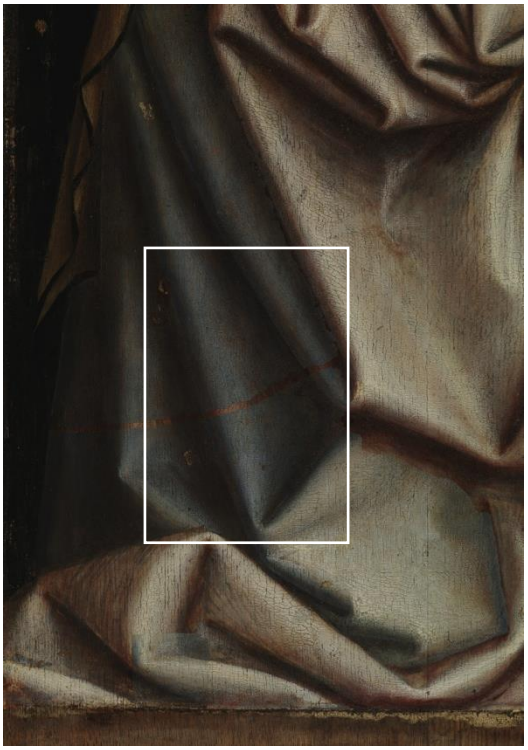

Fig. 23c. Detail van de linker onderhoek van de mantel tijdens het verwijderen van de overschildering met de aanduiding van opname Fig. 23d. (XIV, *Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*), x082738L

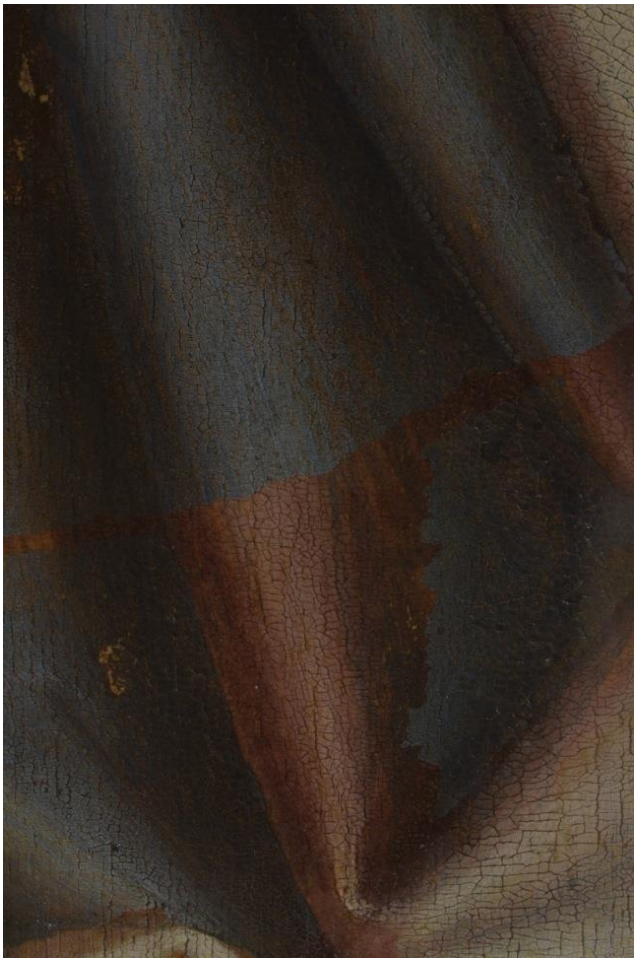

Fig. 23d. Detail in de linker onderhoek van de mantel tijdens het verwijderen van de overschildering (XIV, *Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*), x082738L

Fig. 23d. Detail tijdens de verwijdering van de overschildering in de mantel (XIV, *Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*), x082738l 0000014_TAM_5507

Achtergrond en architectuur

In het *Stadsgezicht* waren het lage muurtje en de vensterranden volledig overschilderd met een bruine laag. Deze algemene retouche werd ook vastgesteld op de andere panelen van het bovenste register. Er was geen enkel verschil in kleur tussen muur en vloer. Toen de originele muur uiteindelijk veel lichter bleek te zijn dan de vloer, werd het ruimtelijk gevoel opnieuw veel sterker, mede door het kleurcontrast met de oorspronkelijke helblauwe lucht.

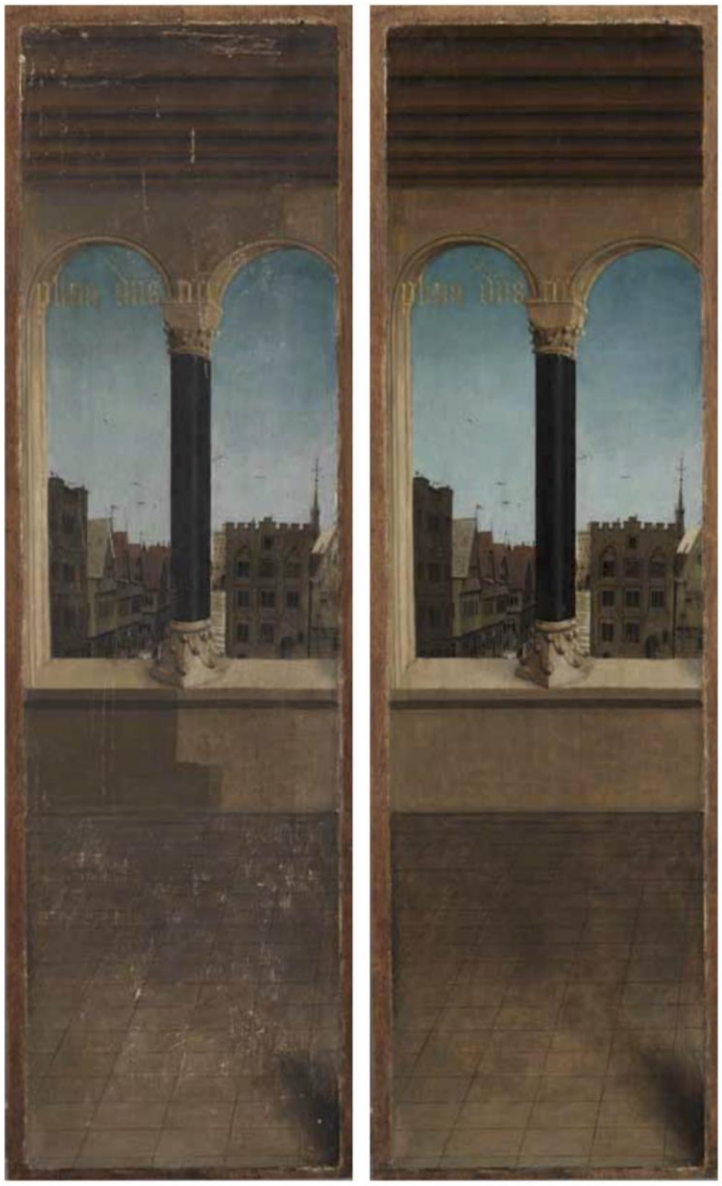

Fig. 24. Het zicht op de stad tijdens het verwijderen de overschilderingen (l) met nog een groot deel van de overschildering op de muurtjes en de architectuur, en tijdens het retoucheren (r) (XIV, *Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*)

V.3.3.4 Paneel XV (*Interieur en de Sibille van Cumae*)

De Sibille van Cumae

Bij het bestuderen van de overschilderingen bleek dat de Sibille van Cumae 19de en 20ste-eeuwse interventies had ondergaan; lokale overschilderingen die beschadigingen moesten verdoezelen of beschadigingen in de groene kleur van de jurk volledig probeerden weg te werken.

Deze overschilderingen werden weggehaald met een gel op basis van ethanol, dat lokaal werd aangebracht.

Bepaalde partijen riepen vragen op, zoals de sluier van de Sibille. Hier werden evenwel geen duidelijke overschilderingen teruggevonden.

Even terughoudend werd er gehandeld toen er in een lacune in de groene mantel een niet origineel glacis werd gevonden. Omdat het materiaal zeer gelijkaardig was als wat Van Eyck oorspronkelijk hanteerde en het glacis niet van het originele werk was gescheiden met een of meerdere vernissen, werd dit niet verwijderd.

Wellicht bedekte het een al sterk gesleten zone in de originele verflaag.

Fig. 25. Na het verwijderen van de oververschilderingen op de mantel van de Sibille werd duidelijk hoe bij eerder restauraties vrij harde reinigingen tot vrij veel sleetse zones hadden geleid. (XV, *Interieur en de Sibille van Cumae*)

Achtergrond en architectuur

Net als bij het *Stadsgezicht* waren het lage muurtje en de vensterranden volledig overschilderd met een bruine laag. Hoewel na het verwijderen van de overschilderingen een goed bewaard origineel verscheen, vertoonde dit tal van bruine vlekken.

Fig. 26. Het muurtje tijdens het verwijderen van de overschilderingen, met rechts de overschilderingen.
(XV, *Interieur en de Sibille van Cumae*)
x07001L

Fig. 27. De handdoek tijdens het verwijderen van de oude overschilderingen
(XV, *Interieur en de Sibille van Cumae*)
00000015_TAM_4764

Handdoek

Na het verwijderen van overschilderingen op de handdoek, werd een gepigmenteerde laag opgemerkt. Door het weinig plastische uiterlijk van de handdoek werd vermoed dat ook dit niet het originele penseelwerk van Van Eyck was. Omdat zelfs na bijkomend onderzoek de stratigrafie van deze zone niet zondermeer duidelijk was, kon dit niet onomstotelijk bevestigd worden dat het een overschildering was. Deze laag werd dus niet verwijderd.[74]

74 De schema's van de niet verwijderde overschilderingen op de individuele panelen zijn verderop in dit verslag toegevoegd.

V.3.3.5 Paneel XVI (*De Maagd van de Annunciatie*)

Gewaad

Hoewel de rechter zijde van het witte gewaad van de Maagd gedeeltelijk overschilderd was en daarbij de plooival werd gewijzigd, werd deze overschildering niet verwijderd. Omdat een tussenvernis niet werd teruggevonden en omdat de verflagen als het ware in elkaar overvloeiden (mogelijks door voorgaande consolidaties of reinigingen met corosieve producten), was het onmogelijk de overschildering veilig te verwijderen.[75] Bovendien ontbrak de informatie over de toestand van de oorspronkelijke, onderliggende laag omdat een laag loodwit op loodwit moeilijk van elkaar te onderscheiden is tijdens allerhande analyse methodes, zeker wanneer er geen tussenvernis aanwezig is.

Architectuur

Tijdens de vernisafname was een dunne en transparante laag weggehaald vanop de achtergrond van de nis. Dit verborg plaatselijke, oude overschilderingen op de donkere partijen van de nis. Deze resten werden met scalpel onder stereomicroscoop weggenomen.

Drapering van de bidbank

De doorgedreven reiniging toonde aan dat er een volledige overschildering was aangebracht op de drapering van de bidbank. Het bedekte een helderder en zachtere groene plooival. De overschildering werd ook gekopieerd door Coxcie in 1557-58.

Profeet

Uit onderzoek met stereomicroscoop bleek dat de buitenzijde van de mantel in belangrijke mate overschilderd was. Door haar goede staat van bewaring en omdat ze zeer getrouw het barstennetwerk van het origineel volgde, was ze niet eenvoudig op te merken. Met scalpel en onder stereomicroscoop werd de overschildering voorzichtig weggenomen, net als voor de grijsachtige, fragmentaire overschilderingen op het bont van de mantel.

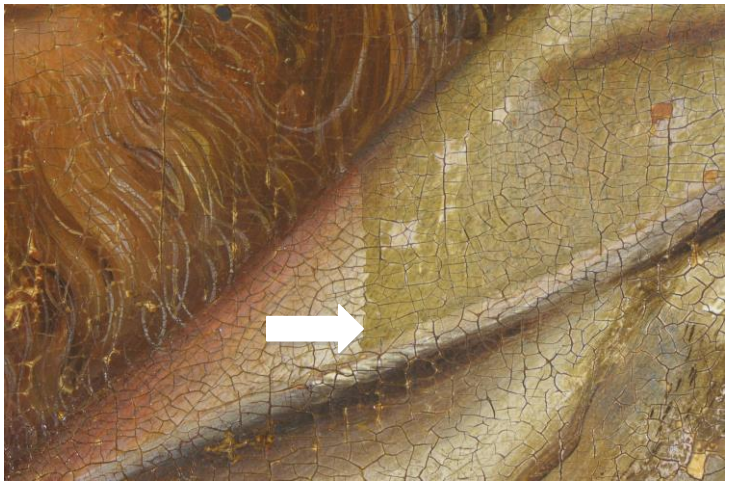

Fig. 28. Detail van de overschildering op de mantel van de profeet; rechts is nog een restant zichtbaar (XVI, *De Maagd van de Annunciatie*) 00000015_TAM_4309

75 De schema's van de niet verwijderde overschilderingen op de individuele panelen zijn verderop in dit verslag toegevoegd.

Fig. 29. Details van de profeet genomen op verschillende momenten tijdens het verwijderen van de overschilderingen, waarbij de gewijzigde plooival in het gewaad zeer goed zichtbaar wordt. Om deze verandering te documenteren, werden twee kleine rechthoekjes uitgespaard en pas op het einde mee weggenomen. (XVI, *De Maagd van de Annunciatie*), x064573L (boven: voor), x08151L (midden: tijdens) en x086533L (onder: na).

V.3.3.6 Paneel XVII *(Joos Vijd)*

Huidpartijen: handen en gelaten

Er werden er verschillende overschilderingen op de huidtonen van de schenkers ontdekt. Het origineel was opgewerkt met hooglichten om de lichtaccenten en het contrast te accentueren. Door de korrelige textuur, vreemd aan de zeer fijne penseeltoets waarmee Van Eyck zijn laatste verflagen schilderde, werd snel duidelijk dat dit latere toevoegingen waren. Bovendien strookte dit niet met de subtiele schaduwwerking bij gangbare 15de - eeuwse modellen en al allerminst bij Van Eyck. Schildertechnisch leunden ze sterk aan bij de dikke borstelstreken waarmee onder meer de hooglichten op de rode mantel van Borluut waren aangezet.

Fig. 30. De dikke en korrelige materie en de systematische borstelstreken waarmee hooglichten en accenten op de handen van de beide schenkers verschillen sterk van de fijne penseeltoets van de originele Van Eyck. Foto's genomen tijdens het verwijderen (links : x071896L) en na het verwijderen (rechts: x09280L) (Joos Vijd, XVII

De niet originele en korrelige borstelstreken waarmee extra hooglichten op de handen van de schenkers waren geplaatst, werden met een scalpel weggenomen. Onder die laag bevonden zich veel fijnere en oudere restauraties en enkele lagen tussenvernis.

In tegenstelling tot wat in 1945-51 werd aangenomen, toonden de lacunes in dikke hoogsels op het aangezicht, rond de neus en ogen en op de wangen van Vijd niet de origineel verflaag. Met nauwkeurig onderzoek werd in 2014 ook ontdekt dat het volledige gelaat van de schenker was overschilderd met een ietwat somber getint glacis bij de schaduwpartijen en een opake laag op de lichtere tinten. Ook al volgde deze overschildering nauwgezet de originele rimpels, het bedekte de subtiele tonale nuances van de huidpartij.

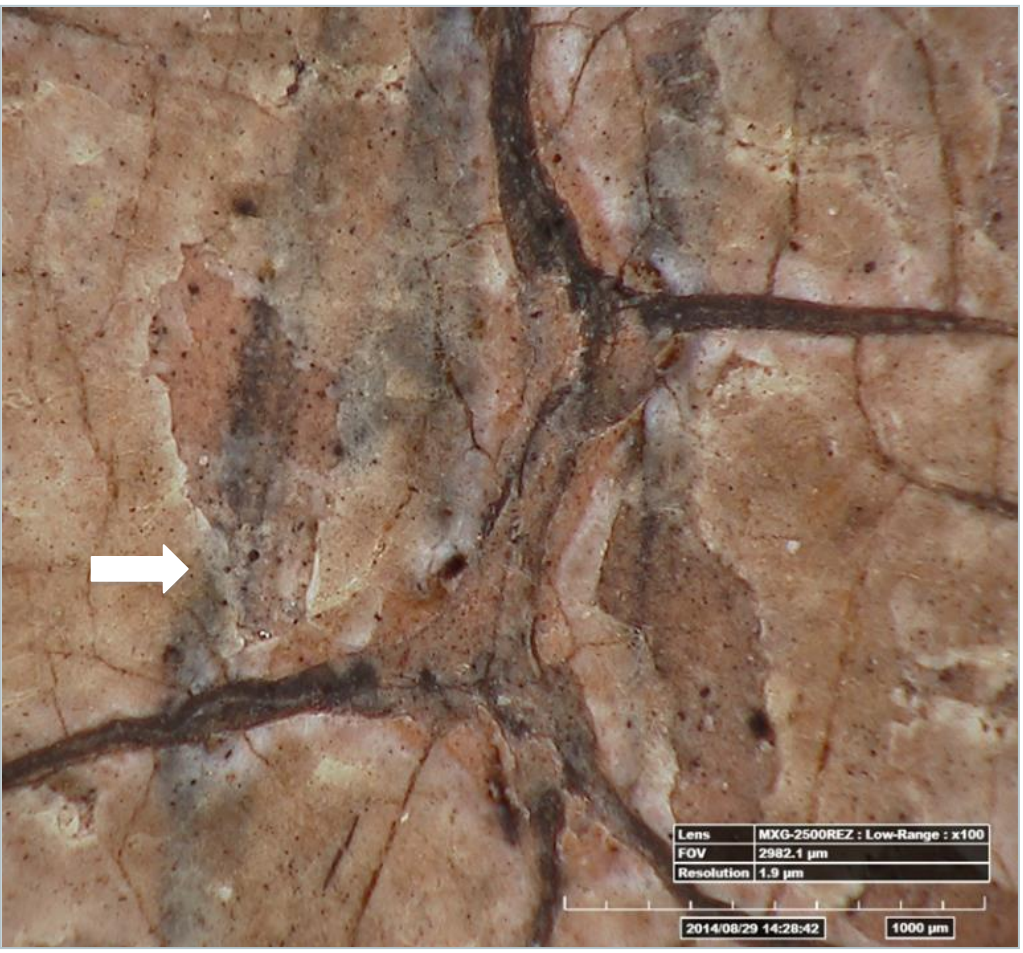

Fig. 31. Op het 3-D microscoop beeld bij 100x vergroting zijn de originele zwarte haren op het hoofd van Vijd getemperd maar nog op te merken doorheen de dikke, licht transparante overschildering. (XVII, Joos Vijd)

Beeld links: Hirox UGent, ©UGent

Met goedkeuring van de opdrachtgever en het comité van internationale experten, werden verschillende overschilderingen weggehaald en verscheen er geleidelijk aan dezelfde vlot gepenseelde huid met vloeiend weergegeven huidplooien, gelijkaardig aan de inkarnaten van kanunnik van der Paele.[76]

In de beschaduwde zone van het gezicht van Vijd werd de overschildering enkel voorzichtig afgedund, maar niet weggenomen. Daarvoor bleek het te sterk gehecht aan het origineel. [77]

76 *Madonna met kanunnik Joris van der Paele*, Jan Van Eyck, 1436, olieverf op paneel, 160x124,5 cm, Groeningemuseum Brugge.

77 De schema's van de niet verwijderde overschilderingen op de individuele panelen zijn verderop in dit verslag toegevoegd.

Achtergrond en architectuur: arcades (beschadigde overschilderingen) en op de achtergrond van de nis

De vrij dikke en zware overschildering op nissen en kolommen volgde nauwgezet de architecturale contouren. Tijdens het onderzoek werd duidelijk dat ze deel uitmaakten van een oude overschildering, aangebracht vóór 1816. Deze algemene retouche waarmee de architectuur en de donkere delen van de nis bijna volledig waren overschilderd, werd ook bij alle andere panelen vastgesteld.

Het gewaad van Vijd

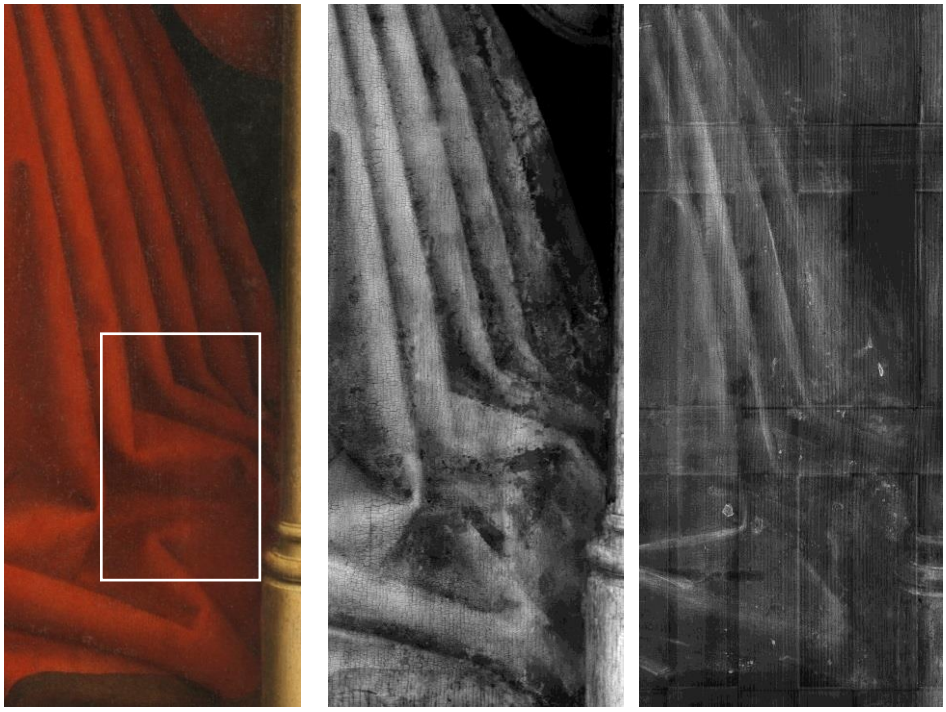

Fig. 32a. Details van de beschadigingen in de rechter onderhoek van de mantel van de schenker. De beschadigingen zijn duidelijk zichtbaar in de IRR (midden, IRR 2010) of de RX opname (17XRGASF0003) van voor de restauratie (*Joos Vijd* , XVII)

De twee overschilderingen werden in eerste instantie verwijderd met behulp van kompressen, zoals eerder beschreven. Daarna werden de resten van de eerste overschildering mechanisch verwijderd nadat het oppervlak bevochtigd werd. Deze dunne overschilderingen en tussenvernissen bleken gevoelig te zijn voor water. In de mantel van de schenker bedekten oude, zwarte en okerkleurige retouches grote lacunes. De veel fijnere en lichtere haartjes waarmee Van Eyck het bont van de hals had gepenseeld waren helaas te fel beschadigd.

Fig. 32b. Detail van de beschadigingen in de rechter onderhoek van de mantel van de schenker, x086597 (*Joos Vijd*, XVII)

Fig. 33. Door het verwijderen van de algemene overschildering werd de karakteristieke eyckiaanse plooival teruggevonden: strakgespannen en afgelijnd met een diepe schaduw of begrensd met levendige hoogsels die de halfschaduw van het bolle deel van de plooi afbakenen van de diepe schaduw. 00000017_TAM_5853 (links) en 00000017_TAM_4430 (rechts). (*Joos Vijd* , XVII)

Op plaatsen met dunnere overschilderingen die sleetse zones bedekken, moest het oppervlak vervolgens opnieuw droog worden bewerkt, zo nodig na een tussentijdse fixering met steurlijm (4%). Dit was het geval in de linkermouw en vooral in de schaduwzones. Toch werd de plooienval na de eerste fase van blootlegging nog gemaskeerd door de opeenstapeling van niet-originele lagen met een erg heterogeen uitzicht: vernissen die variëren in aantal en dikte, oude restauraties met in deze zone verdonkerde overschilderingen in een zeer donker rood – bijna zwart in de schaduwdelen – en glacis met minder vulstoffen in de lichtere delen. Deze lagen werden met water week gemaakt en verwijderd.

Fig. 34. Op de details van dezelfde zone is zichtbaar hoe het oude vernis tijdens reiniging opzwelt onder invloed van water (links) en hoe het week wordt (midden). Het detail rechts is het eindresultaat. 00000017_ IMG_0117 (links), 00000017_ IMG_0119 (midden) en 00000017_ IMG_0122 (rechts) (*Joos Vijd* , XVII)

Lokale en nog oudere restauraties met vullingen en overschilderingen in grote lacunes die ruim over de originele verflaag liepen, werden net zoals de dikke en harde overschilderingen niet volledig weggenomen. Ze bevonden zich onder de handen en in de rechter benedenhoek.

V.3.5.7 Paneel XVIII *(Johannes de Doper in Grisaille)*

Al tijdens het wegnemen van de bovenste vernislagen werd duidelijk dat er relatief veel overschilderingen op het paneel zaten: in de architectuur, op het beeld en in de donkere achtergrond.

Fig. 35. Schema met de overschilderingen op het paneel met Johannes de Doper (XVIII, Johannes de Doper in Grisaille)

Achtergrond en architectuur: arcades (beschadigde overschilderingen) en op de achtergrond van de nis

De vrij dikke en zware overschildering op nissen en kolommen volgde nauwgezet de architecturale contouren. Deze algemene retouche waarmee de architectuur en de donkere delen van de nis bijna volledig waren overschilderd, werd vastgesteld bij de grisaille van Johannes de Doper, de Evangelist, de portretten van Elisabeth Borluut en Joos Vijd, en op de panelen van het Interieur en het Stadsgezicht.

De mantel

De lichtgrijze laag op de mantel van de Doper vertoonde grotendeels dezelfde craquelures als de er onderliggende lichtgrijze laag. Toch waren er hier en daar plaatsen waar de bovenste laag over de oude craquelures lag. Het bleek dus duidelijk om een niet originele laag te gaan, een overschildering. Door de verschillende vergeelde vernislagen was deze situatie voor de behandeling onmogelijk te detecteren.

Fig. 36. Detail van de korrelige overschildering op de mantel van de Doper (XVIII, Johannes de Doper in Grisaille) 0000018_Leica 076klein

Door de overschildering voorzichtig te verwijderen, kwam de visuele harmonie tussen beide 'grisailles' opnieuw tot haar recht. Nu ziet men pas echt de kracht waarmee de Evangelist geschilderd werd. Het wegnemen van de overschildering onthulde de suggestie van een gepolijste en geaderde marmersteen.

Fig. 37. Met het wegnemen van de overschilderingen werd een suggestie van een gepolijste en geaderde marmersteen onthuld (XVIII, Johannes de Doper in Grisaille)

V.3.5.8 Paneel XIX (*Johannes de Evangelist in Grisaille*)

Ongeveer 80 procent van het schilderij werd overschilderd in het verleden. Het gaat om een verfrissing van de zeer sleetse originele oppervlakte. De subtiele overgangen van het modelé waren door de contrastrijke overschilderingen verloren gegaan. De overschilderingen waren korrelig, liepen over haarfijne craquelures, in kleine lacunes en op grijze vullingen. Bovendien correspondeerde dit met de algemene overschildering die op de andere panelen vastgesteld werd.

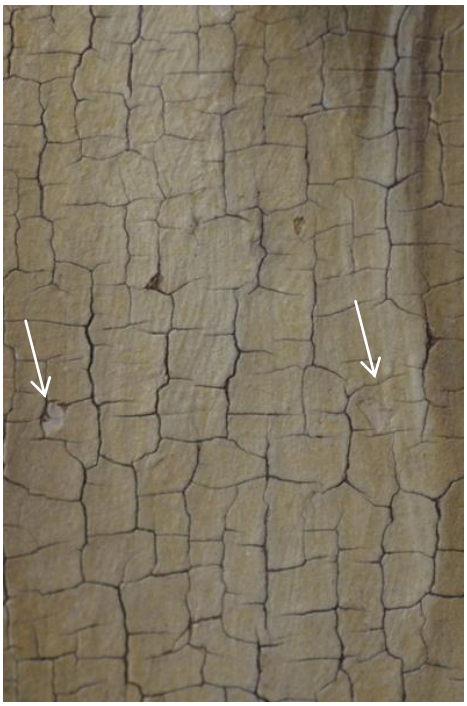
Fig. 38. Microfoto van het originele oppervlakte met normale ouderdomscraquelure (XIX, Johannes de Evangelist in Grisaille)

Fig. 39. Microfoto van een overschilderde zone. De overschilderingen lopen over haarfijne craquelures. (XIX, Johannes de Evangelist in Grisaille)

Fig. 40. Detail van de korrelige overschildering op de rechtere hand. Kleine lacunes in deze laag zijn in meerdere plaatsen zichtbaar (XIX, Johannes de Evangelist in Grisaille)

Deze overschilderingen waren zwaar beschadigd door een latere ruwe reiniging die de craquelures nog verder afgesleten hebben. Op de achtergrond werden de schade aan het origineel en aan de korrelige overschildering bedekt door een andere, gladdere zwarte laag.

Het verwijderen van de overschilderingen heeft veel slijtage blootgelegd maar heeft ook subtiele nuances in het steen, diepere schaduwen, zachte overgangen en het gevoel voor perspectieve hersteld.

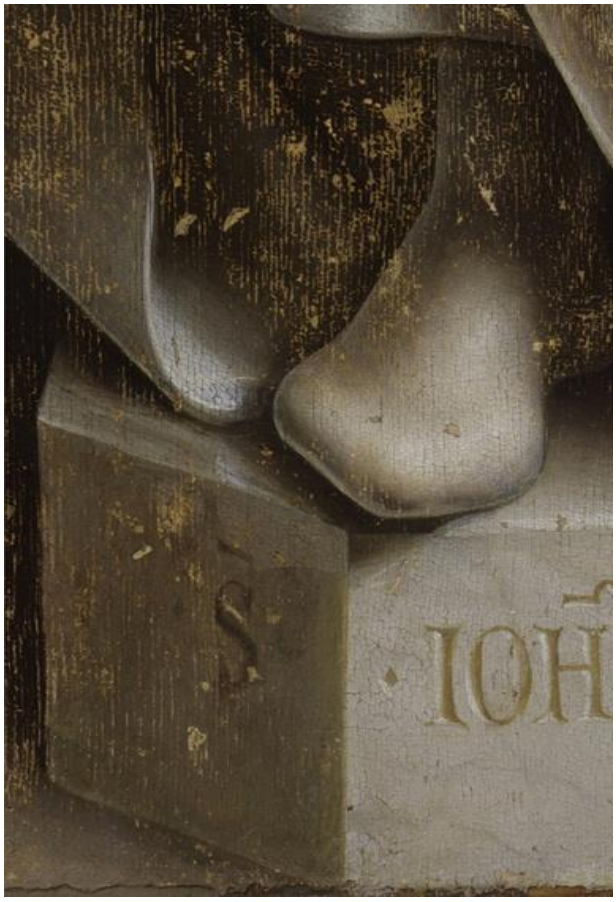

Fig. 41. Tijdens het verwijderen van overschilderingen op de sokkel. (XIX, Johannes de Evangelist in Grisaille)

Fig. 42. Verdere etappe bij het verwijderen van overschilderingen. (XIX, Johannes de Evangelist in Grisaille)

V.3.5.9 Paneel XX (*Elisabeth Borluut*)

Huidpartijen

Bij Borluut kon de originele verflaag ontdekt worden doorheen de kleine eilandjes waar de overschildering was afgeschilferd. In de schaduwrijke zones was met een half-transparante bruine laag de schaduw hernomen en versterkt.

Het gewaad van Elisabeth Borluut

De brosse rode mastieken op de buitenplooien van het gewaad van Borluut, ter hoogte van de buik, wierpen vragen op. Omdat ze niet zichtbaar waren op de RX opnames kon hun grootte pas goed ingeschat worden met de macro-XRF opnames van de Universiteit Antwerpen; in de mantel waren talloze maar relatief kleine ijzerhoudende vullingen aangebracht. Deze vullingen bedekten vaak de originele omliggende verflaag. Het kleed bleek twee maal te zijn overschilderd.

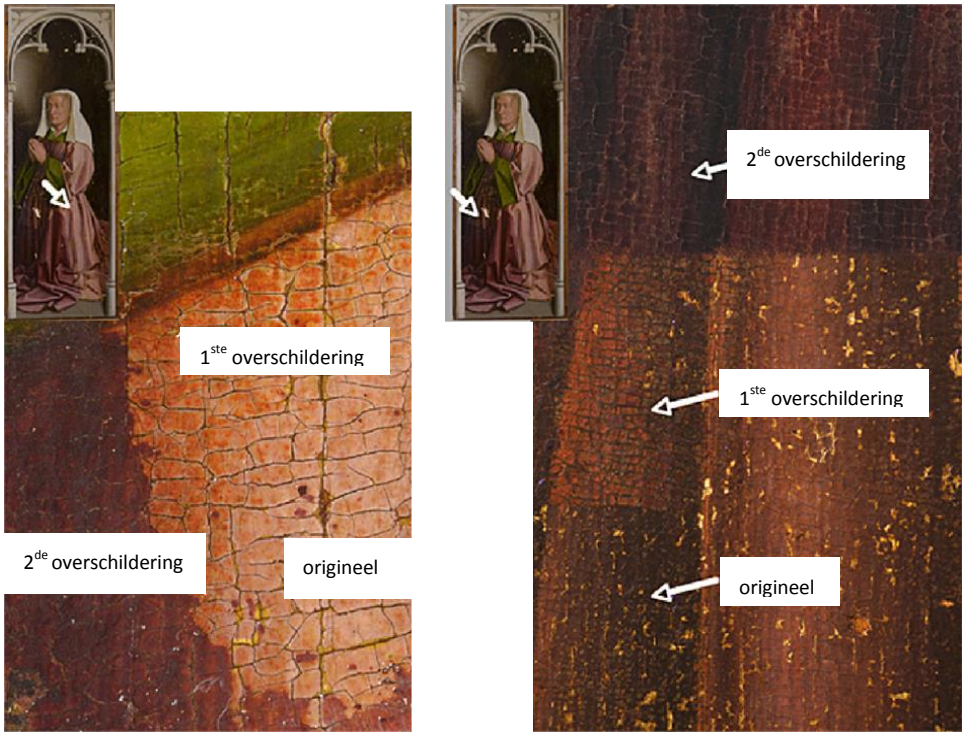

Fig. 43. De donkerrode 'mantel' is de meest recente overschildering, de roze de eerste overschildering. (XX, *Elisabeth Borluut*) 00000020_TAM_5380 en 00000020_TAM_6237 (fotomontage).

De oudste overschildering is een dunne oranjerode glacis die vooral rode lakken bevat en deze was niet overal even eenvoudig te onderscheiden van de tweede overschildering. Die tweede overschildering, eveneens op basis van rode lakken en azuriet, bedekte de volledige mantel. Dezelfde methodiek voor het verwijderen van de overschilderingen werd gebruikt als voor het portret van Joos Vijd (kompres, afwerking met scalpel na bevochtiging van de oppervlakte).

Op het groene borststuk en mouwen waren er plaatselijke retouches aangebracht in een vrij dik, korrelig en pasteus pakket waardoor het volledig de transparantie in de donkere partijen verduisterde. Al deze retouches verborgen lacunes tot op het hout.

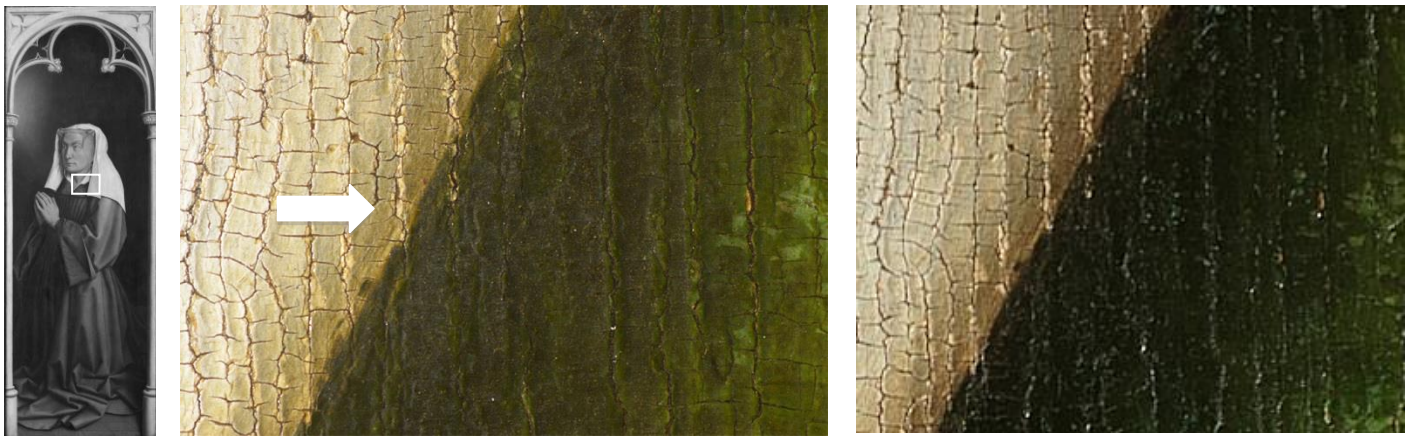

Fig. 44. Detail van de plaatselijke retouches op de groene partij in het gewaad, voor het verwijderen van deze retouches (l) en na het verwijderen van de retouches (r) (XX, *Elisabeth Borluut*) 00000020_TAM_2114 en x088713L

De dikke overschilderingen op de kap en de witte boord van het kleed werden al vrij vlug na het verwijderen van het vernis weggenomen. Met ruwe borstelstrepen, zeer duidelijk zichtbaar op de kap, en in een zeer korrelige materie waren op verschillende plaatsen retouches aangebracht. Hier ging het veel meer om retouches dan een volledige overschildering: plaatselijk en zeer onregelmatig aangebracht verborgen ze slechts gedeeltelijk het origineel. Het origineel echter was in een zeer vloeiende beweging geschilderd, zonder opvallende borstelstrepen. Voor het weghalen werd enkel het scalpel gebruikt. Het ontbreken van het tussenvernis op sommige plaatsen bemoeilijkte het werk. Op de meest delicate plaatsen werd daarom gestopt bij een afdunning en een tempering van het versluierende effect.

Er werd geopteerd om bij de uiterst fragiele zone tussen de zwarte mouw van de tuniek en de pels, zeer dicht bij het origineel van Van Eyck, deze interventie niet weg te halen maar om dit deeltje te laten zitten.[78]

Achtergrond en architectuur: arcades (beschadigde overschilderingen) en op de achtergrond van de nis

De vrij dikke en zware overschildering op nissen en kolommen volgde nauwgezet de architecturale contouren. Deze algemene retouche waarmee de architectuur en de donker delen van nis bijna volledige waren overschilderd, werd vastgesteld bij de grisaille van Johannes de Doper, de Evangelist, de portretten van Elisabeth Borluut en Joos Vijd, en op de panelen van het Interieur en het Stadsgezicht.

78 De schema's van de niet verwijderde overschilderingen op de individuele panelen zijn verderop in dit verslag toegevoegd.

V.3.6 ESTHETISCHE VERSCHILLEN

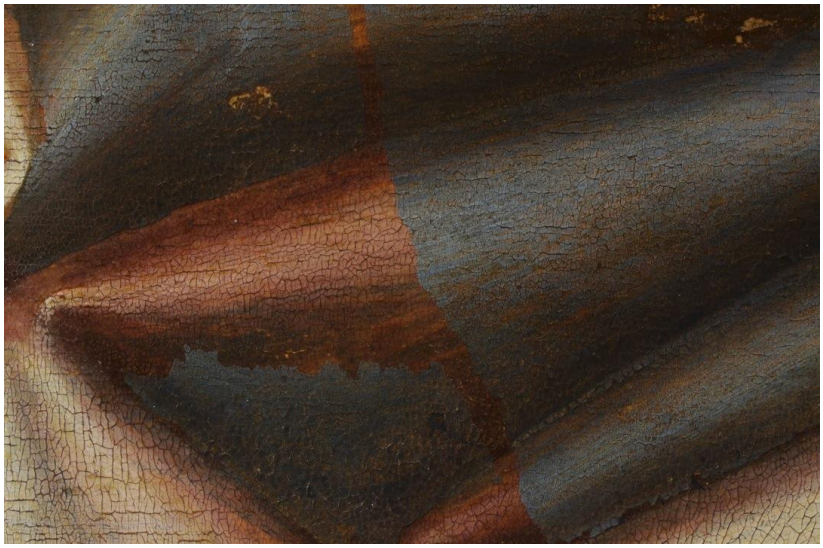

Fig. 45. Detail van de mantel van de sibille tijdens het verwijderen van de blauw-witte overschildering. (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea,* XIV) 0000014_TAM_5680

Onder de overschilderingen

Het verwijderen van de overschilderingen had een grote impact op de tonale rijkdom van het werk. Vooral in de weergave van volumes en ruimtelijkheid kon de overschildering niet tippen aan het virtuoze spel van diepe schaduwen en felle lichtaccenten van het origineel. De coherente lichtweergave van Van Eyck ging verloren in de overschildering. Bovendien was daarmee ook één van de krachttoeren van het veelluik verloren gegaan: de compositie als een uniform driedimensionaal geheel.

Subtiele details

Dankzij het verwijderen van de overschilderingen kon het meesterschap van de originele details weer hersteld worden. Ook op het gezicht van Vijd was dit het geval. Zelfs het wit van het oog van de schenker was bedekt met latere verflagen. Stukje bij beetje verscheen van onder de doffe roze tinten een veel levendiger kleurpalet, met frissere hooglichten rond de ogen en de neus en met fijne subtiele rode vlekjes op de neus en de kin.

Bij de mantel van de Sibille wijzigde het kleurschema van een blauwwit met roze ondertoon voor de restauratie, naar een paars-roos-wit coloriet na de restauratie. In de witte zones van de mantel werd de witte tint minder fel na het afnemen van de latere retouches. Ook de licht-donkerwerking in de plooival voelt veel natuurlijker aan, omdat na het weghalen van de overschildering de stijl van sommige plooien sterk veranderde of er zelfs enkele niet originele plooien uit de compositie verdwenen. Van Eyck bracht in zijn origineel ook geen lichtaccenten aan over de volledige breedte van de plooi, terwijl de latere schilder-restaurateur dit wel meende te moeten doen om levendigheid in het textiel te brengen. Onder de overschildering zat veel van het origineel volume, contrast en schaduwwerking verstopt.

In het onderste register verbeterde het wegnemen van overschilderingen op de zuilen het dieptespel aanzienlijk. Toen op de achtergrond ook een donkere overschildering werd weggehaald, werden er geleidelijke kleurovergangen en details onthuld die nooit eerder werden opgemerkt. Zo bijvoorbeeld de suggestie van een hoek met spinnenwebben achter Elisabeth Borluut en Joos Vijd.

Tonale eenheid

Er werd zorgvuldig opgelet dat de tonale verschillen tussen de onderlinge panelen beperkt bleven en er in elke stap van de restauratie een mooie visuele dialoog was tussen de panelen. Bij het paneel met het *Stadsgezicht*, waar bij een eerdere restauratie het vernis op de helblauwe luchtpartij al was afgehaald werd het vernis stapsgewijs verwijderd om te vermijden dat er een gevoel van lokale overmatige reiniging optrad ten opzichte van de naastliggende panelen.

Achtergrond en architectuur

Bepaalde zones bleken volledig bedekt te zijn, terwijl andere uitgespaard bleven in de overschildering. Bij het Stadsgezicht waren de wand en de vensterranden volledig overschilderd met een dikke bruine laag. Er was amper verschil in kleur met de vloer.

Tijdens het vrijleggen van de architectuur in het bovenste register bleek dat de oorspronkelijke driedimensionale dieptewerking van de ruimte waarin de scène van de annunciatie was voorgesteld, veel van zijn kracht had verloren. Beeldbepalende aspecten, zoals de slagschaduw van de raamnis of de positie van de schaduw van het venstertablet, weergegeven in een dunne en transparante verflaag, werden volledig hernomen of afgeplat door de dikke overschildering. Tenslotte veranderde met de pasteuze verflaag het kleurschema ook volledig.

Johannes de Doper en Johannes de Evangelist

Door de overschildering op de beide Sint-Jannen voorzichtig te verwijderen, kwam de visuele harmonie tussen beide beelden opnieuw tot haar recht. Nu ziet men pas echt de kracht waarmee beiden geschilderd werden. Het wegnemen van de overschildering op Johannes de Doper onthulde de suggestie van een gepolijste en geaderde marmersteen. Door het verschil in bewaringstoestand, werd dit effect bij de Evangelist pas opnieuw volledig duidelijk na het retoucheren van de sleetse verflagen.

De vleugels van de aartsengel

Oorspronkelijk waren de vleugels bovenaan donkergroen, vervloeiend in een lichtgroen en roze, om te eindigen in een oranjerood. Door verkleuring van het originele glacis en het veelvuldig overschilderen zijn deze kleuren echter deels verloren gegaan.

V.3.7 CONSOLIDATIE VAN DE OORSPRONKELIJKE VERFLAAG

Eens alle vernislagen en overschilderingen zorgvuldig waren verwijderd, konden de restaurateurs beginnen met het consolideren van de oorspronkelijke verflaag. Die was vrij goed bewaard, maar her en der stonden er verfschollen omhoog die waren losgekomen van het paneel. Onder elke verfschol werd met een fijn penseeltje een natuurlijke lijm aangebracht die afkomstig is van de zwemblaas van de steur. Vervolgens werden ze met zachte druk en bij lichte verhitting opnieuw vastgezet en kreeg de verflaag een vlakker uitzicht. Dit zorgt voor een visuele verbetering in zones met subtiele kleurovergangen en degradés, zoals bij de vloeren in de bovenste panelen.

Van elk paneel werd de exacte locatie van de gefixeerde zone op een schema aangeduid.

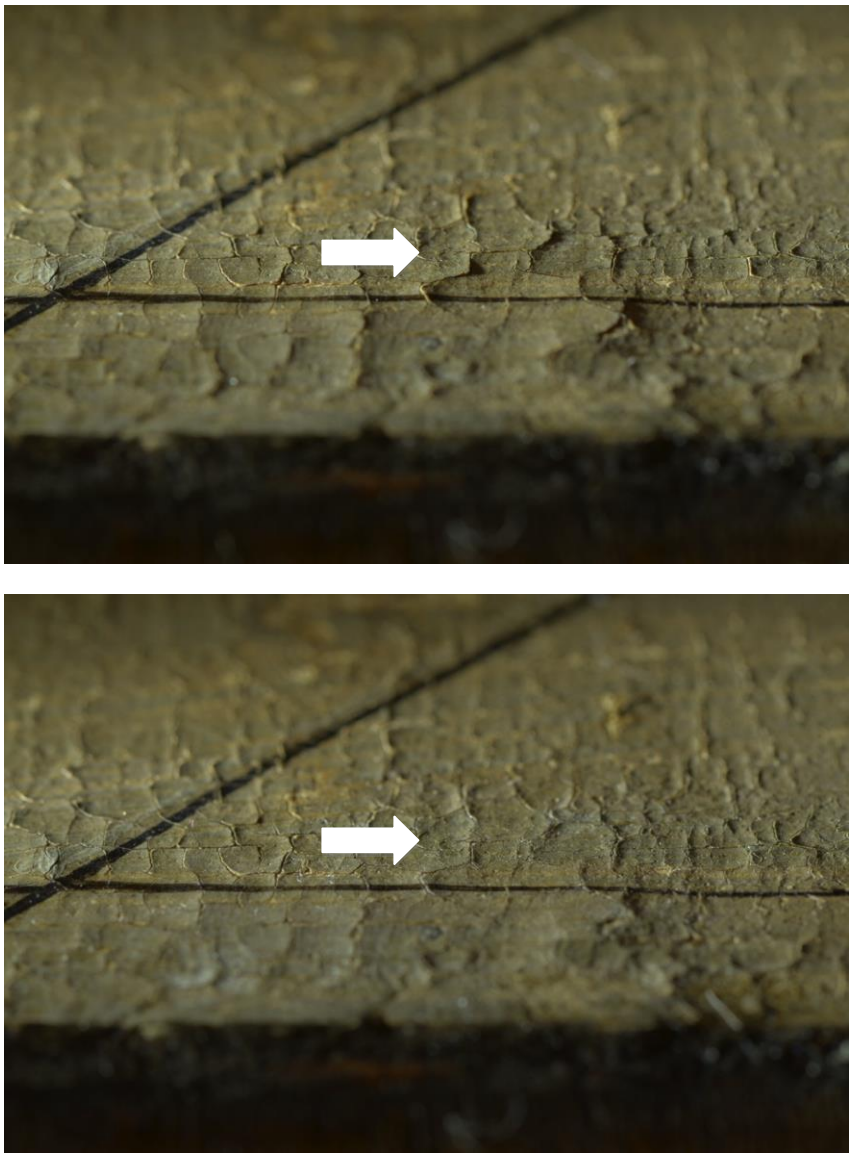

Fig. 46. Detail van de tegelvloer onderaan het paneel met de aartsengel. Op het bovenste beeld zijn de opstaande verfscholletjes goed zichtbaar. Op het onderste beeld van dezelfde zone, werden de scholletjes gefixeerd en op hun plaats gezet. Na behandeling is het oppervlak terug gladder en geslotener. (*De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias,* XIII) 0000013_TAM_8798 en 0000013_TAM_8799

Fig. 47. Schema's waarop met blauwe arcering de gefixeerde zones op panelen XIII en XVIII zijn aangeduid. De schema's van de gefixeerde zones op de overige panelen is opgenomen achteraan dit verslag.

V.4 TOESTAND NA REINIGING

Met het verwijderen van de latere overschilderingen kwam niet enkel de originele verflaag te voorschijn. Verschillende degradaties, delen ondertekening, lacunes, sleetse delen en zones met onregelmatig gespleten verfstructuren kwamen eveneens bloot te liggen en moesten gerestaureerd worden.

V.4.1 LACUNES IN DE PREPARATIELAAG EN TOT OP HET HOUT

De bewogen conserveringsgeschiedenis zorgde voor spanningen in de houten panelen. Dit veroorzaakte barsten en opstuwingen in de grond- en verflagen en gaf aanleiding tot plaatselijke lacunes en materiaalverlies in de richting van de houtnerven. De problemen situeerden zich vooral tussen de picturale laag en de preparatielaag en minder tussen die laatste en de drager, al waren er zowel lacunes in de preparatielaag als in de grondlaag. Alle panelen vertoonden een aantal kleine lacunes. In verschillende panelen, voornamelijk die van het onderste register, was er een groot aantal lange smalle lacunes die de richting van de houtnerf van de drager volgden. In de erg beschadigde rechter onderhoek, vertoonde het paneel met *Joos Vijd* een aantal grotere lacunes tot op het houten paneel.

Lacunes tot op het hout

Fig. 48. Details van de beschadigingen in de rechter onderhoek van de mantel van de schenker. Op het linkerbeeld, tijdens het weghalen van de oude mastieken, worden de lacunes stilaan zichtbaar. Het rechterbeeld toont het zelfde detail na het weghalen van die oude mastieken en na het aanbrengen van een dunne laag damarvernis (*polissage* : zie verder bij *'invullen van de lacunes'*). (L) x086597L , (R) x092804L (details) (*Joos Vijd* , XVII)

Veelhoekige micro-lacunes

Hoewel dit type lacune bij alle panelen werd vastgesteld, werd het vooral aangetroffen op panelen XIV en XV, vooral in de huidpartijen of op de banderol, maar bijvoorbeeld ook in de groene mantel van de Sibille van Cumae. Ook bij Vijd werden kleine, rechthoekige en gegroepeerde lacunes opgemerkt in bepaalde plaatsen op de architecturale elementen. Ze waren vrij oppervlakkig en enkel aanwezig in de picturale laag, waardoor ze ofwel de onderliggende verflagen ofwel de preparatielaag zichtbaar maakten.

Grote lacune Johannes de Evangelist

Een grote lacune in de mantel van *Johannes de Evangelist* was opgevuld met meerdere gecraqueleerde witte of gekleurde vullingen.

Fig. 49. Details van de grote beschadiging in de mantel van Johannes de Evangelist. Links: duidelijk contrast tussen de donkere tinten van de oude retouche en het lichte kleurenpalet van de originele mantel. Rechts: de vrijgelegde gemastikeerde zone na verwijdering van de oude overschildering. (L) x080131L, (R) x085405L (details) (*Sint-Jan Evangelist in grisaille* , XIX)

Omdat de oude retouche na het reinigen van de schilderijen te donker bleek ten opzichte van de veel lichtere, oorspronkelijke kleuren van de mantel, werd deze weggenomen. Bovendien bleek de plooienval van de oude retouche niet consistent met de originele techniek en sloot hij niet perfect aan op het origineel: bij het reinigen werd een indicatie van een plooi vrijgelegd die door de retouche was gemaskeerd.

Oude vullingen

Bij vorige restauratiecampagnes werden er vullingen aangebracht in lacunes tot op de drager of de grondering. Er konden een viertal verschillende types vullingen en interventies worden onderscheiden. Dit ging van harde en in de massa gekleurde vullingen, die deels over het origineel waren aangebracht en er voor spanningen in de verflaag hadden gezorgd, tot 20ste - eeuwse vullingen. Op verschillende plaatsen, waaronder op de panelen met de aartsengel en de beide Johannesen, zaten gevulde lacunes waarop craquelures geschilderd of getekend waren.

Wegnemen van de oude mastieken bij Borluut en Vijd

De meeste rode mastieken in de gewaden van Borluut en Vijd werden weggehaald. Het kleurverschil met het helderroze origineel zou anders voor problemen zorgen bij het retoucheren. De mastieken bleken bovendien zeer hard en sterk hechtend waardoor ze met scalpel moesten worden weggehaald. Na het weghalen van de witte mastiek in het midden van het kleed van Elisabeth Borluut werd duidelijk dat de ondergrond was ingekrast om een betere hechting te bekomen.

V.4.2 SLEETSE DELEN

Het picturale lagenpakket was nog in een redelijke staat van bewaring. Het grootste probleem waarmee de schilderijen te kampen hadden waren consolidatieproblemen, gerelateerd aan een gebrekkige cohesie van de picturale laag. Dit werd nog versterkt door natuurlijke veroudering en onzorgvuldige of te ingrijpende reinigingsbeurten waardoor de verflaag was afgesleten. Slijtage van de verflagen kwam overal voor, maar manifesteerde zich vooral ter hoogte van oude opstuwingen, in de vorm van kleine barstjes in de verflaag. De consolidatieproblemen van de verflaag waren duidelijk geen recent fenomeen.

Fig. 50. De in de verflaag geprikte gaatjes van een voorgaande consolidatiepoging. (foto genomen tijdens vernisafname), 0000013_JAG_4166

Dit bleek onder meer uit de prikgaatjes onder de vleugel van de aartsengel (XIII), op het venstertablet van het *Stadsgezicht* (XIV), in de *Grisaille van Johannes de Evangelist* (XIX) of in de groene mantel van de *Sibille van Cumae* (XV). Wellicht heeft een restaurateur in het verleden geprobeerd om met een naald een kleefstof onder de verfschilfers te injecteren. Deze agressieve consolidatie leidde ertoe dat het picturale oppervlak van de Johannes de Evangelist er veel vlakker uitzag dan de 7 overige panelen van de buitenzijde.

Door de reactie van het eikenhout op de schommelingen in vochtigheid waren er verfschilfers losgekomen in de vezelrichting van het hout. Die opstaande scholletjes waren aan de

bovenzijde vrij vaak afgesleten. Deze schade was vooral zichtbaar in de inkarnaten, architectuur en vloeren (paneel XVII). Onder meer in de kolommen op het paneel van Vijd had deze beschadiging voor een lokaal verlies gezorgd van zowel de picturale laag als de preparatielaag en was de houten drager zichtbaar geworden.

Opstaande randjes van schotelvormige verfschilfertjes zijn bijzonder kwetsbaar. Bij een veel te agressieve consolidatiepoging waarbij er te veel warmte en druk was toegepast, waren er in het verleden heel wat opstaande verfschilfertjes gebroken of waren opgestuwde scholletjes afgevallen. Door het niet fixeren van de verflagen in het verleden, een gebrekkige zorg en onoordeelkundige reinigingen, hadden alle panelen wel te maken met plaatselijk verfverlies van de bovenste verflaag.

Fig. 51. Detail van de tegelvloer onderaan het paneel met het Stadsgezicht. Bemerk de scholvorming met slijtage door voorafgaande reinigingen. (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*, XIV) , 0000014_TAM_7536

Deze sleetse verflagen waren vooral zichtbaar op lichte tinten, zoals de huidpartijen of de architectuur. In de lichtere partijen van de nis op het paneel met de voorstelling van Joos Vijd was de slijtage bijgewerkt met dikke, storende retouches.

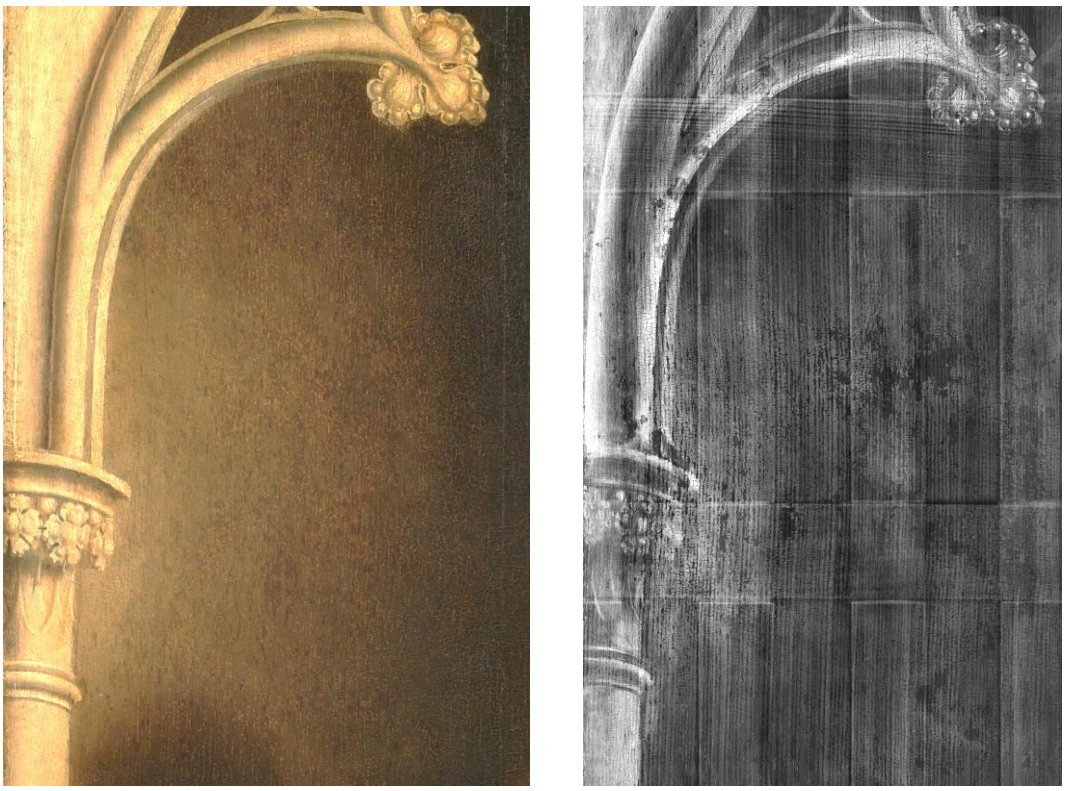

Fig. 52. Links: detail voor reiniging van de lichtkleurige achtergrond waar met een storende retouche de sleetse verflagen werden gemaskeerd. Rechts: hetzelfde detail op de röntgenfoto (bijgewerkt door Sophie De Potter om het storende effect van de parkettering te verminderen) (Joos Vijd, XVII), x058781L © KIK 2016 en 17XRGASF0003

V.4.3 VERKLEURINGEN

De mantel van de profeet Zacharia (XIII) was oorspronkelijk wellicht intenser en ook het mouwtje van de aartsengel in hetzelfde paneel is vermoedelijk verkleurd. Ook de rode tinten op de mouwen van de profeet en rode letters in zijn boek waren op diverse plaatsen bedekt met een blauwgrijze sluier. Het vermiljoen in de sjaal van een personage in het *Stadsgezich*t was grijs geworden, net als de rode letter in de banderol van paneel XV. Bij de *Sibille van Cumae* (XV) werd pigmentalteratie vastgesteld in het groene glacis en het roze glacis op de mouwen. De blaadjes en de stengel van de lelie in het paneel met de aartsengel zijn vermoedelijk iets bruiner dan bij uitvoering (XIII). Ook het rode glacis van de *Sibille van Eritrea* (XIV) was wat verkleurd, zij het minder sterk dan bij het aanpalende paneel XIII.

Naast kleurveranderingen blijkt de verf ook transparanter te zijn geworden, zoals op de muur links op paneel XIII. Hierdoor waren onder meer de ondertekening van enkele nooit geschilderde architecturale elementen van paneel XIII zichtbaar geworden. Ook het uitzicht van de vleugel van de aartsengel is deels gewijzigd omdat de verf transparanter was geworden.

Fig. 53. Detail aan de linker zijde van het paneel met de aartsengel (XIII, *De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias*), x104145L

V.4.4 BRUINE VLEKKEN

Op panelen XIII, XIV, XV en XVI werden er verschillende bruine vlekken opgemerkt. Hoewel de oorzaak van deze degradatie nog onduidelijk is, waren deze vlekken vooral te vinden op zones die veel dunner zijn geschilderd. Voor paneel XIII was dit vooral in de tegelvloer en aan de rechterzijde van het schilderij, met de mantel van de aartsengel en het gewaad van de profeet. Bij panelen XIV en XV waren ze goed zichtbaar in de vloer en de muurtjes. Waar de verf wat dikker was aangebracht, zoals in het muurtje van paneel XV, waren de vlekken met het blote oog niet of amper te zien. Ter hoogte van de bruine vlek was de verflaag soms volledig verdwenen. De beschadiging werd zowel opgemerkt in de donkere tinten van de muurtjes als in het lichte coloriet van de handdoek of het glasraam.
Ze werden echter niet opgemerkt in de (bruine) partijen van het plafond. Bij alle panelen van het bovenste register werd deze schade vastgesteld. [79]

Fig. 54. Detail van het venstertablet op het paneel met het Stadsgezicht, na vrijlegging. Het detail rechts toont een microscopische opname van een van de bruine vlekken. (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea,* XIII)

Beeld rechts: Hirox UGent, ©UGent

Fig. 55. De donkere, overschilderingen tekenen zich af ten opzichte van de lichte kleur van de mantel. (*De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias,* XIII)

Grote rechts: Hirox UGent, ©UGent

79 Later zou blijken dat de vlekken vooral onder de overschilderingen zaten.

V.4.5 SCHADE DOOR OUDE BEHANDELINGEN

Krassen en druipsporen

Sommige beschadigingen waren duidelijk het gevolg van een onzorgvuldige reiniging of van onaangepaste restauratietechnieken. Naast het uitzicht van deze schade, deed ook de voornamelijk diagonale richting van de schadepatronen vermoeden dat de oorzaak bij een eerdere slecht uitgevoerde behandeling lag.

Daarbij werd onderscheid gemaakt tussen twee specifieke soorten schade: enerzijds (vooral) verticale krassen, anderzijds druipsporen als gevolg van een verwarmd en/of bijtend product. Zo was de beschadiging op de groene voering in een plooi onderaan het kleed van Borluut waarschijnlijk het gevolg van een corrosief product.

Dit soort slijtage was vaak enkel aanwezig in de overschildering, en soms ook in het origineel. In die zones was de verf bijzonder zwaar beschadigd, vaak met rechte breukvlakken in de richting van de houtnerf.

Vooral de achtergrond van de nis en de linkerzijde van de mantel in de grisaille van de Evangelist waren hierdoor fel getekend.

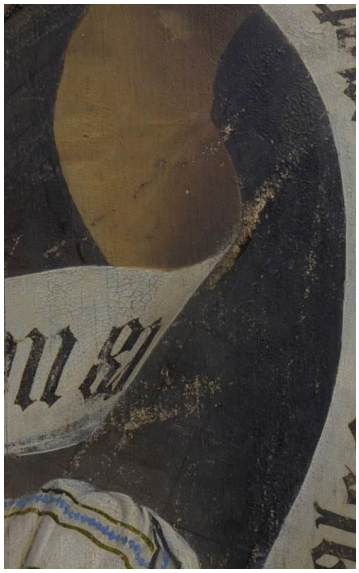

Fig. 56. Krassen in de nis en op de banderol *(Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*, XIV)

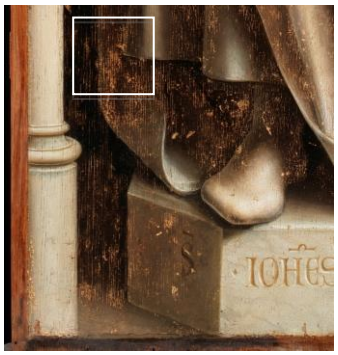

Fig. 57. Links onderdaan de mantel van Johannes de Evangelist vertoonde de verflaag bijzonder veel sleet ten gevolge van een onoordeelkundige reiniging. (*Johannes de Evangelist in Grisaille*, XIX)

Detail tijdens reiniging, x066421L

Zoom zelfde detail

Bij het *Stadsgezicht* of het *Interieur* werden tal van verticale druipsporen in de verflaag vastgesteld, met rondom de lacunes, restjes van zwarte druppels. Er werd vermoed dat dit nog de laatste sporen waren van een weggekrabd druipspoor, waarbij de verflaag beschadigd raakte. Dit type beschadiging bleef hoofdzakelijk beperkt tot de vier bovenste panelen.

Fig. 58. Zowel de witte achtergrond van de banderol als de zwarte letters waren bedekt met talrijke restjes van zwarte druppels, vermoedelijk de laatste sporen van een weggekrabd druipspoor in de scène met de Sibille. (*Interieur en de Sibille van Cumae,* XV)

Fig. 59. De donkere, onregelmatige druipsporen tekenen zich af tegen de lichte tint van de mantel van de aartsengel. Vooral op de microfoto is hun vorm bovenop het lagenpakket van de mantel goed op te merken. (*De aartsengel Gabriel en de profeet Zacharias,* XIII)

Centrale beeld rechts en grote beeld onderaan: Hirox UGent, ©UGent

Fig. 60. Krassen door een te agressieve reiniging in de linker onderhoek van de scène met de Sibille. (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*, XIV) , 0000014_Kras01

Fig. 61. Detail van de verticale kras op het muurtje in het *Stadsgezicht*.

(*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea,* XIV) 0000014_TAM_7094

De impact van een kras op de originele verflaag was sterk afhankelijk van de locatie. Zo hadden de krassen op de overschilderde muurtjes uiteindelijk slechts een beperkte visuele impact op de originele verflaag. Bij het paneel van Vijd werden krassen opgemerkt in het gezicht (rechts) en op de sokkel van de linkerzuil, ter hoogte van de heuptas. Alle deze krassen waren bedekt met een retouche of overschildering. Met IRR konden nog een drietal diepere krassen worden opgemerkt in de achtergrond, boven het hoofd van de schenker.

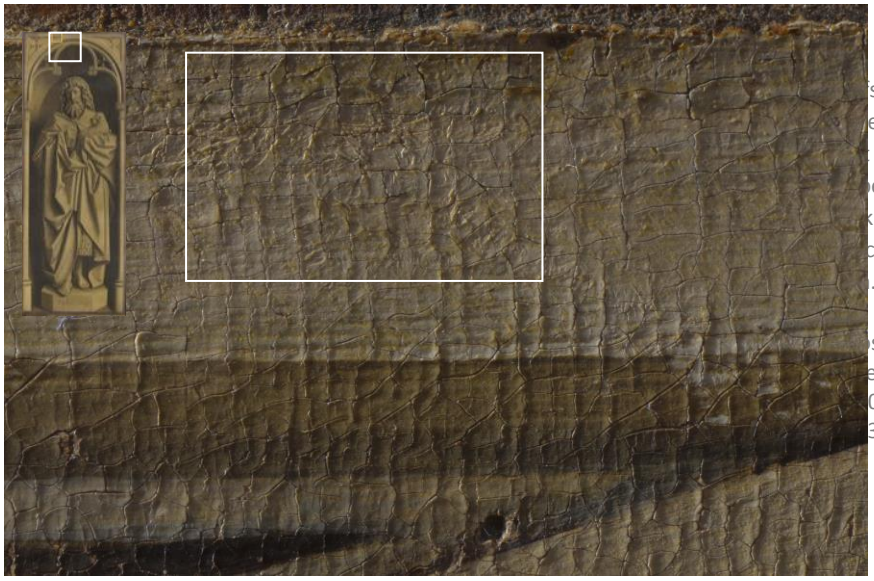
Net zoals de overschilderingen, werden ook de krassen en druipsporen op de diverse panelen nauwkeurig gedocumenteerd en op een schema aangeduid.

Fig. 62. Aanduiding van de bruine vlekken (blauwe driehoekjes) en de krassen en druipsporen (rode strepen) op het paneel met de *Maagd van de Annunciatie* (XVI) . De schema's van de overige panelen zijn opgenomen achteraan dit verslag.

Gespleten verfstructuur

Bij alle panelen kwam zeer frequent een gespleten verfstructuur voor. Al werd deze beschadiging waarschijnlijk veroorzaakt door vroegere restauraties, tot nu toe kunnen er nog geen zekere conclusies getrokken worden.

63. De gespleten structuur links enaan het paneel Johannes De er. Vooral bij klicht is deze chadiging goed te .

ser-to-van-Eyck erzichtsbeeld), 00019_TAM_DSC 30 (raaklicht)

V.5 RE-INTEGRATIE

V.5.1 INVULLEN VAN DE LACUNES[80]

Fig. 64. Het aanbrengen van de polijsting op paneel XIV (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea,* XIV)

Nog voor de lacunes met mastiek werden opgevuld, werd een dunne *polissage* (polijsting) aangebracht van damar (20% in white spirit). Dit tussenvernis werd aangebracht met behulp van een prop watten samengebonden in een pluisvrije doek. Het flinterdunne laagje gepolierd vernis vormt een buffer tussen het origineel en de toe te voegen vul- en retouchematerialen. Bovendien draagt het bij tot de reversibiliteit van de nieuwe afwerking. Ten slotte zorgt het vernis ook voor een eerste verzadiging van de originele verflaag, zodat bij het retoucheren de juiste kleur kan ingeschat worden.

Voor de nieuwe vullingen werd een homogeen mengsel van krijt en lijm[81] gebruikt. Dat werd lichtjes verwarmd om het met een fijn penseeltje of flexibele spatels vrij vloeibaar te kunnen aanbrengen in de lacunes. Bij de diepere lacunes, dikwijls tot op de houten drager, werden de vullingen opgebouwd met verschillende fijne laagjes boven elkaar. Het invullen van de lacunes is de eerste noodzakelijke stap om de visuele eenheid van het werk te herstellen voor aanbrenging van de retouches.

80 Op de plaatsen waar de originele verflaag en preparatielaag verloren waren gegaan.

81 Mengsel van lijm (konijnenhuid (8% massavolume in water waarin nipagine was opgelost) met toevoeging van gezeefd krijt tot verzadiging.

Fig. 65. Krijt-lijm vullingen in de rechter onderhoek van het paneel met de schenker, (*Joos Vijd*, XVII), x094768L (detail)

Fig. 66. Op het detail van de plooival in de lagere zone van het gewaad van Borluut valt op te merken dat bepaalde kleine lacunes met witte mastiek werden gevuld, maar dat de grotere, meer gelere, onaangeroerd werden gelaten, (Joos Vijd, XVII), x091898L (detail)

Na uitharding werden de vullingen met een fijn wattenstaafje op niveau gebracht, tot net onder de afwerkingslagen. Met een vochtig wattenstaafje werden de residu's vervolgens weggehaald. Naargelang de grootte en noodzaak maakte men ook gebruik van fijne schrapertjes en van zeemleer en -schuurpapier voor de grote lacunes in de lijsten. Voor een perfecte integratie van de leemtes werd het oppervlak van de vulling na droging aangepast aan de onregelmatige textuur van het omliggende originele verfoppervlak. Dit gebeurde met een vochtig wattenstaafje. Nochtans werden er geen craquelures geïmiteerd, juist om te voorkomen dat de huidige retouches van dichtbij herkenbaar zouden zijn of dat hierdoor een storende reflecterende vlek in het schilderij zou ontstaan. Wel werd wat textuur aangebracht in de grotere lacunes, zoals in de rechter onderhoek van het gewaad van Vijd of in de banderol van paneel XIV. Daarbij werd er steeds voor gezorgd dat de textuur aansloot bij de nerfrichting van het hout die doorheen de omringende verflagen zichtbaar was.

Met een paar fijne krasjes of enkele dunne lijntjes in een vloeibaarder mastiek werd de basis gelegd voor een zo goed mogelijk geïntegreerde retouche die van op kijkafstand zo min mogelijk de aandacht vestigt op de herstelde zone.

Fig. 67. Bij de invulling van de grote lacune in de banderol werd de structuur van het verfoppervlak geïmiteerd, (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*, XIV), 0000014_TAM8223

Niet alle kleine lacunes werden gevuld, enkel die lacunes die ook na het afwerken van de retouches storend zouden blijven. Die afweging werd bijvoorbeeld gemaakt voor een zone in de zwarte achtergrond van het paneel met de schenker. Daar werd, links naast Vijd's hoofd, de zichtbaar geworden preparatielaag niet gevuld. Elders, zoals bij krassen in de banderol in het paneel met het *Stadsgezicht* of op het paneel met de Maagd, werden de verschillende kleine lacunes niet gevuld, maar enkel geretoucheerd.

Fig. 68. Detail van de lacune in de banderol in het bovenste tafereel met de Sibille van paneel XIV voor retouche. Ter hoogte van de kras worden de kleine lacunes niet ingevuld. In de rode letter zijn de lacunes erg diep en werd een nivellerende vulling aangebracht, (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea*, XIV), 0000014_TAM8224

V.5.2 RETOUCHE

In overeenstemming met het internationale expertencomité opteerde het KIK om de retouches uit te voeren in verschillende etappes en met verschillende retoucheermedia. Bij de keuze van de verschillende retouchematerialen speelden naast de haalbaarheid van de uitvoering ook de reversibiliteit en de stabiliteit van het materiaal een rol. Om matte vlekken te vermijden in de donkere tonen, moest bovendien voor een bindmiddel gekozen worden waarin een uiterst fijn gewreven pigment zich homogeen kon verspreiden. Het bindmiddel van de finale retouche mocht bovendien ook niet oplossen in het geborstelde damarvernis waarmee het werk na retouche zou worden beschermd.

Omdat industrieel bereide mengsels beter verwerkbaar zijn en een betere veroudering garanderen, werd gezocht naar gebruiksklare retoucheermiddelen.[82]

De firma Kremer bracht een set van 12 industrieel gemengde pigmenten op de markt op basis van Paraloid B72. Omdat deze set niet geschikt was voor het retoucheren van het 15de-eeuwse kleurenpalet van het *Lam Gods*, werd Kremer bereid gevonden om speciaal voor dit project een set van 24 geselecteerde pigmenten op de markt te brengen: 'Conservation Set Van Eyck 1&2'.[83]

Aan de hand van deze praktische en esthetische overwegingen werd geopteerd om de retouches op te bouwen met drie verschillende media, telkens gescheiden door een tussenvernis.

1STE RETOUCHE: WATERVERF[84]

De basis van de retouche werd aangebracht met een waterverf met kleurvaste pigmenten[85]. De aquarelretouches werden gesatureerd met een polijsting van damarvernis (20% in white spirit).

82 Hoewel binnen het team een consensus werd bereikt om de 'Golden PVA colors' te gebruiken, waren deze niet meer beschikbaar op de markt.

83 De volgende 24 pigmenten werden opgenomen in het palet van Kremer (Conservation Set Van Eyck 1&2): rauwe omber (Ocre français JTCLES), gebrande omber, natuurlijke Sienna, gebrande Sienna, Venetiaans rood, Engels rood (Ijzeroxide (III), lampenzwart, ivoorzwart, ijzeroxyde rood 160M (synthetisch ijzeroxide), Franse oker, Italiaans Goudoker, groene omber, Boheemse aarde, cadmiumgeel citroen, cadmiumgeel midden, imitatie indisch geel, cadmiumrood n°1 licht, cadmium oranje n°1 gemiddeld, cadmiumrood n°3 donker, titaanwit, ultramarijnblauw donker, kobaltblauw licht, chroomoxidegroen, synthetisch alizarine.

84 Veridiaan groen, alizarine, gele oker, ultramarijn, Venetiaans rood, groene aarde, gebrande Sienna, Indisch rood, Engels rood, cadmium geel, natuurlijke omber, natuurlijke Sienna, ivoorzwart, cadmium rood, manganees blauw.

85 Winsor en Newton

Fig. 69. Bij de storende bruine vlekken zorgde de eerste etappe van het retoucheren (met aquarel) al voor een significante verbetering van de picturale leesbaarheid (*Interieur en de Sibille van Cumae*, XV)

(L) na het aanbrengen van de vullingen, x092809L

(R) na het retoucheren met aquarel, x097593L

2DE RETOUCHE: PIGMENTEN GEBONDEN IN PARALOID B72[86]

Speciaal voor dit project maakte Kremer een reeks van 24 in Polaroid B72 gebonden pigmenten. De door de restaurateurs geselecteerde pigmenten werden industrieel fijngewreven en met het bindmiddel gemengd. Er werd specifiek voor Paraloid B72 gekozen omwille van zijn dekkend vermogen wanneer het met anorganische pigmenten wordt gemengd. [87] Het werd dan ook voornamelijk gebruikt voor de dekkende, donkere tinten.[88] Bovendien blijft het ook langdurig stabiel en is het geschikt om een vernis van damar in white-spirit op te borstelen en er correcties op uit te voeren. Het vernis op de vier panelen van het boven- en onderregister werd telkens door eenzelfde restaurateur geborsteld.[89]

3DE RETOUCHE: GAMBLIN CONSERVATION COLORS[90]

Na het aanbrengen van een geborsteld tussenvernis werd er gewerkt met Gamblin Conservation Colors om bepaalde retouches te corrigeren en de diepere, donkere kleuren te bekomen. Dit retoucheermiddel bestaat uit industrieel gewreven pigmenten gebonden in Laropal A81 ureum-aldehydehars en staat bekend om zijn goede saturatie, transparantie en glansgraad[91] wanneer het gemengd wordt met pigmenten. Net dit maakte het uitermate geschikt voor het aanbrengen van de finale retouches op de buitenzijde van het *Lam Gods*. Net zoals bij de tweede stap, werd 1-methoxy 2-propanol gebruikt als oplosmiddel en daar waar nodig werd bindmiddel toegevoegd tijdens het retoucheren.

Er werd beslist om de retouche vrij ver door te drijven tot een illusionistische invulling waarbij de subtiele nuances in Van Eycks schildertechniek volledig in ere werd hersteld. Bij aanvang van het retoucheren bleek immers hoezeer het subtiele spel tussen licht en schaduw en de leesbaarheid van schildertechnische en iconografische elementen werden verstoord door de talrijke lacunes, slijtage en bruine vlekken. De keuze voor een illusionistische retouche werd enerzijds gemotiveerd door het feit dat zichtbare retouches in contrast met de virtuoze schildertechniek van Van Eyck teveel de aandacht zouden trekken en storend zouden zijn. Anderzijds werd ermee rekening gehouden dat sommige panelen heel weinig sleet of lacunes vertoonden, zoals *Johannes de Doper*, terwijl andere, waaronder *Johannes de Evangelist*, erg sleets waren en om een doorgedreven retouche vroegen. Voor een geoefend oog of bij een onderzoek in close-up, zoals te zien op de nieuwe closertovaneyck-website, blijven de retouches echter relatief gemakkelijk te detecteren.

---

86 Acrylhars bestaande uit ethylmetaclylaat en methylmetaclylaat (7:3). 1-methoxy 2-propanol werd gebruikt als oplosmiddel.

87 De meerderheid van de toegepaste pigmenten, uitgezonderd de zwarten, zijn anorganisch.

88 K. LOWRY, *Retouching with Paraloïd B-72*, in Matching, Approaches to retouching Paintings, Londen, Archetype Publications, 2010, pp. 87-91.

89 Aangebracht met de spalter.

90 De volgende pigmenten werden opgenomen in het palet: titaanwit, cadmium geel citroen, cadmium geel medium, Indisch geel, gele oker, ruwe Sienna, Indisch rood, cadmium rood, alizarine rood, Venetiaans rood, gebrande Sienna, ultramarijn blauw, kobaltblauw, manganees blauw, cereleum blauw, chroomoxide, Viridiaan, Van Dijck bruin, ruwe omber, gebrande omber, lampzwart, ivoorzwart, transparant aardegeel, transparant aardeoranje.

91 J. DUNKERTON, *Retouching with Gamblin Conservation Colors*, in Matching, Approaches to retouching Paintings, Londen, Archetype Publications, 2010, pp. 92-96.

In verschillende stappen werden de beschadigingen, zoals lacunes, krassen en druipsporen, subtiel geïntegreerd. Op plaatsen waar de ondertekening in de loop van de tijd zichtbaar geworden was doorheen verflagen die hun dekkende kracht wat verloren hadden, werd er meer terughoudend geretoucheerd. Enkel die lijnen die de leesbaarheid grondig verstoorden werden verzacht, zoals in de linkerhoek van het venstertablet in paneel XIV. Sommige sleetse delen werden zo min mogelijk geretoucheerd, terwijl in de details van de huizen in de achtergrond van het *Stadsgezicht* de retouche wat verder werd doorgevoerd. Andere historische restanten, zoals een spoor van een voormalige reinigingstest in de rechterzijrand van het muurtje op het paneel met het *Stadsgezicht,* werden wel opnieuw geïntegreerd.

mastiek | aquarel | Gamblin Conservation Colors

Fig. 70. De retouches op het paneel van Johannes De Doper (van links naar rechts: met de vullingen, na retouche met aquarel, na retouche met Gamblin Conservation Colors), (*Johannes de Doper in Grisaille,* XIX)

De bruine vlekken, die bij een gebrek aan precieze informatie over hun oorsprong tijdens de reiniging behouden bleven, verstoorden het uitzicht van het *Stadsgezicht* en het *Interieur*. Hoewel ze met aquarel wat werden verzacht, werd de integratie pas echt bekomen met de synthetische bindmiddelen (Paraloïd B72 en Gamblin).

Aangezien een visuele samenhang tussen alle panelen van het gesloten veelluik vooropstond, moest rekening worden gehouden met de verschillen in sleet en lacunes tussen boven- en onderregister. Voor de kleine lacunes was er in de omliggende zone afdoende leidraad om tot een goed geïntegreerde retouche te komen.

Bij de grote lacune in het kleed van Johannes de Evangelist stelde zich het probleem dat we niet weten hoe de plooienval er op deze plek oorspronkelijk uitzag. De oude retouche werd tijdens

de huidige restauratie weggenomen, enerzijds omdat ze te donker was en anderzijds ook omdat bleek dat de retouche niet aansloot op de originele plooienval. Toen men de oude retouche aanbracht had men namelijk ook langs de randen van de grote lacune enkele originele details van plooien weggewerkt en overschilderd. Om de lacune opnieuw te retoucheren werden eerst verschillende ontwerpen gemaakt van een plooienval die wel aansluit op de originele plooien en resten rondom de lacune. De ontwerpen werden besproken in het team en voorgelegd aan het internationale expertencomité. Uiteindelijk werd gekozen voor een ontwerp dat relatief dicht aansluit bij de oude retouche en toch rekening houdt met de teruggevonden originele plooien.

Pas na deze retoucheerfase werden bepaalde details voor het eerst sinds vier jaar restauratie zichtbaar. Dankzij de minutieuze restauratie is de schaduwsplit aan de voorkant van het kleed van Elisabeth Borluut opnieuw te bewonderen, geven de subtiel voorgestelde spinnenwebben in het halfduister van de nissen achter de beide schenkers de ruimte veel meer diepte, zijn in het vloeroppervlak van het Stadsgezicht voor het eerst de gedurfde borstelstreken duidelijk af te lezen en is de oorspronkelijke ruimtelijke coherentie tussen de vier bovenste panelen van de Annunciatie hersteld.

Detail van de linker onderhoek van het gewaad van de engel (*De aartsengel Gabriël en de profeet Zacharias,* XIII):
Fig. 71. (L) voor retouche, detail van x092834L
Fig. 72. (R) na retouche, detail van x104156L

V.5.3 NIEUWE BESCHERMLAAG

De oorspronkelijke verflaag van Van Eyck was al met een flinterdunne polissage beschermd voor de lacunes werden gevuld, en ook tijdens het retoucheren werden er in de drie tussenstappen dunne laagjes tussenvernis aangebracht.

Als afsluitende beschermlaag werd geopteerd voor een damarvernis[92]. Hoewel dit vernis na verloop van tijd vergeeld en het daarom zo dun mogelijk wordt aangebracht, biedt het tal van voordelen. Dit vernis geeft de kleuren een mooie glans en saturatie. Bovendien werd zijn oplosbaarheid op lange termijn goed bewezen in de praktijk.
Het KIK heeft over de jaren heen de expertise opgebouwd om de vergeling te beperken door het vernis in heel dunne laagjes te vernevelen. Er werd ook overwogen om Tinuvin 292 toe te voegen, een stabilisator die de degradatie en dus de vergeling zou kunnen vertragen. In samenspraak met het internationale expertencomité werd deze piste verlaten omdat er nog twijfels bestaan over hoe deze stabilisator zich op lange termijn zal gedragen. Bovendien zijn de omgevingsfactoren, zoals het beperken van daglicht en het reduceren van UV met filters op het kunstlicht, ook zeer bepalend voor de snelheid waarmee het vernis zal oxideren.

De finale lagen werden aangebracht met een spuitpistool. Net zoals bij de laatste laag tussenvernis (tussen de retouches met Paraloid B72 en die met Gamblin), werd het vernis door eenzelfde restaurateur aangebracht. Om praktische redenen werd er niet in het atelier verneveld, maar in een daartoe voorziene afgesloten en beschermde ruimte. Dit, en de beproefde methode van het KIK om de vergeling te beperken, leidde tot een minimaal vernisgebruik (bv. minder dan 3ml voor de vier panelen van het bovenste register). Het vernevelen van het vernis resulteerde in een homogene en goed gesatureerde beschermlaag waardoor de panelen een satijnachtige glans verkregen. Om geen aanleiding te geven tot storende reflecties, werd evenwel een hoge glansgraad vermeden.

Eens de gerestaureerde en gesatureerde kleurenpracht van Van Eyck opnieuw zichtbaar werd, kon de impact van de behandeling van de panelen én lijsten ten volle beoordeeld en geapprecieerd worden.

Fig. 73. (volgende pagina) Ensemble van de 8 gerestaureerde panelen en lijsten van de buitenzijde (XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX)

92 Oplossing van 20% in white-spirit.

IOHES·BAD·
IOHES·EVAN·

VI. De revelatie van de restauratie (na fase 1)[93]

De overschilderingen temperden de kracht en subtiliteit van de eyckiaanse esthetiek. Sommige gewaden en achtergronden waren bijna volledig overschilderd. Lichtkracht en helderheid van de kleuren werden gedempt. Materialiteit werd verdoezeld, ruimtelijkheid aan banden gelegd en kleurharmonieën verstoord. De impact van de overschilderingen op de stijl van Van Eyck was ingrijpend.

Detail gewaad Elisabeth Borluut (voor en na)

De configuratie van de plooien in het neervallende gewaad was op diverse plaatsen gewijzigd. Het gaat om welbepaalde zones van oorspronkelijk gestileerde plooien. Ze tonen een rijk gediversifieerde structuur van speelse, ritmische volumes die iets dichter aansluit bij de oudere draperingstijl van omstreeks 1400. Ze werden omgewerkt tot een sterk vereenvoudigd en geordend hoekig patroon. Na het verwijderen van de overschilderingen oogt de stof van het kleed lichter, soepeler en dunner.

Fig. 74. Detail plooival in het gewaad van Elisabeth Borluut, voor (2012) en na restauratie (2015), (*Elisabeth Borluut*, XX)

93 Overgenomen uit : restauratie/ REVELATIE – De buitenluiken van het Lam Gods, kik-irpa (red.), tentoonstellingscataloog, Dienst Erfgoed Provincie Oost-Vlaanderen, oktober 2016, pp.102-107.

Detail gewaad Joos Vijd (voor en na)

In het rode kleed werd het patroon van de plooien min of meer gerespecteerd. De oorspronkelijk veel scherpere articulatie werd echter grondig verstoord: over de dieptes werd een sluier van donkere schaduwen gelegd en de gevarieerde roodtinten werden bedekt met egale overschilderingen. Hevige of juist subtiele contrasten werden verdoezeld of compleet uitgeveegd. De ingreep verborg de scherpte, diepgang en uitgesproken volumewerking van het gekreukelde kleed. Op de volumineuze linkermouw speelt nu opnieuw volop het sterke contrast tussen licht en schaduw in de geraffineerde articulatie van het complexe volume.

Fig. 75. Detail plooival in het gewaad van Joos Vijd, voor (2012) en na restauratie (2015), (*Joos Vijd*, XVII)

Huidpartijen(voor en na)

De huidpartijen van het echtpaar waren bijna geheel overschilderd met een transparant tot semi-transparant glacis dat de oorspronkelijke kleurnuances van de huid verborg. Er werden lokale lichttoetsen aan toegevoegd, zoals op de rug van de neus, de wangen en rond de oogleden. Op de handen van Joos Vijd gebeurde dit in de vorm van witte arceringen. Die eerder schetsmatige manier van schilderen is geheel vreemd aan de eyckiaanse techniek. Het toegevoegde donkere glacis en de lichtaccenten verstoorden bovendien het effect van de oorspronkelijke belichting en deden de subtiliteiten in de suggestieve weergave van de menselijke huid teniet.

Fig. 76. Detail van het gelaat van Borluut, voor (links) (2012), tijdens (rechts) (2015) en na (onder) restauratie (2016) (*Elisabeth Borluut,* XX)

Coloriet (voor en na)

Het verwijderen van de overschilderingen had een grote impact op de tonale rijkdom van het werk. Bij de mantel van de Sibille van Eritrea wijzigde het kleurschema van blauwwit met roze ondertoon naar een paars-roze-wit coloriet. De witte zones van de mantel werden minder fel na het afnemen van de latere retouches. Ook de licht-donkerwerking in de plooival voelt na verwijdering van de overschildering veel natuurlijker aan omdat de stijl van sommige plooien sterk veranderde en er enkele niet originele plooien uit de compositie verdwenen. Van Eyck bracht in zijn origineel ook geen lichtaccenten aan over de volledige breedte van de plooi, terwijl de latere schilder-restaurateur dit wel deed in een poging om het textiel te verlevendigen. Na blootlegging hervond men veel van het originele volume, contrast en schaduwwerking.

Fig. 77. Detail van de Sibille (*Stadsgezicht en de Sibille van Eritrea,* XIV):
(L) voor de vrijlegging detail uit x058839L
(R) na het aanbrengen van de vernislaag, detail uit x103114L

BEHANDELINGSVERSLAG
RESTAURATIE LAM GODS

DEEL II LIJSTEN[94]

94 Voor een gedetailleerde beschrijving wordt verwezen naar het rapport van de restauratie van de lijsten door Anne-Sophie Augustyniak en Laure Mortiaux (*Rapport Cadres*, onuitgegeven intern rapport van het KIK, 28 oktober 2016) en naar de onuitgegeven werknota van Jean-Albert Glatigny over de structurele restauratie van de houten dragers en lijsten van oktober 2016.

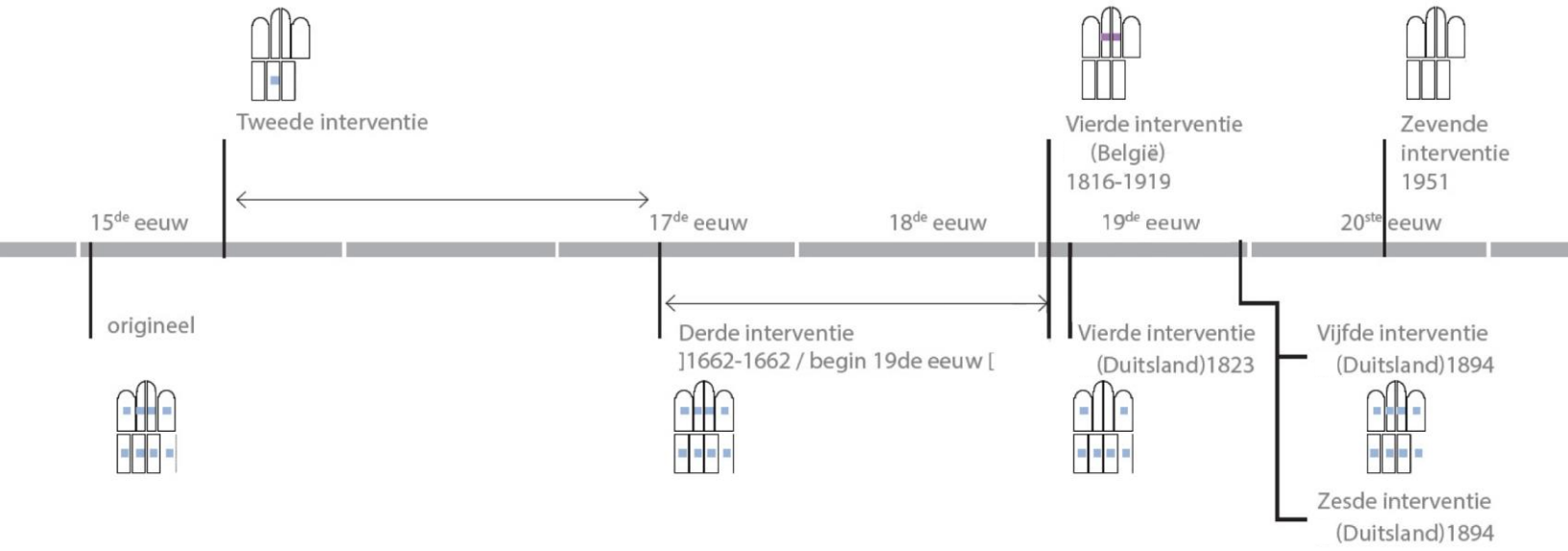
VII. Voorgeschiedenis

Voor de oorspronkelijke lijsten van de buitenluiken was een eerder conserverende behandeling voorzien. Daarbij zouden de verflagen gefixeerd worden, het oppervlaktevuil worden weggehaald en zouden ze na het retoucheerwerk voorzien worden van een beschermende vernislaag. Ook hier stuurden de onderzoeksresultaten de plannen bij. Uit de uitgebreide stratigrafische analyses door de restaurateurs en het labo polychromie van het KIK, bleek dat het originele lagenpakket nog op alle lijstwerk aanwezig was. Voordien werd vermoed dat de polychromie op de twee centrale lijsten van het bovenste register in een heel slechte bewaringstoestand verkeerde. Met een uitbreiding op het lastenboek kon de oorspronkelijke polychromie worden gerestaureerd en de door Van Eyck beoogde homogeniteit van het gesloten veelluik worden hersteld.

VIII. Materiële geschiedenis

VIII.1 STRATIGRAFIE VAN DE GEPOLYCHROMEERDE LIJSTEN

De polychrome afwerking op de originele lijsten van het gesloten veelluik werd uitvoerig bestudeerd. Met stratigrafische onderzoeken en labo-analyses, uitgevoerd tussen midden januari en eind november 2013, werd informatie verzameld over de bewaringstoestand en de evolutie van het lagenpakket. Er waren een zestal interventies (exclusief het origineel). Bovendien waren er verschillen in de laagopbouw van de zichtzijde van de lijsten en de kopse kanten.

De **originele polychromie** was zeer rijkelijk, opgebouwd uit verschillende oranje grondlagen waarover een laag bladzilver was aangebracht die met een gekleurd glacis was afgewerkt. Met het glacis verkreeg de polychromie een geel rode tint. Ze moest een natuursteenparament imiteren met 12 tot 17 cm hoge blokken.

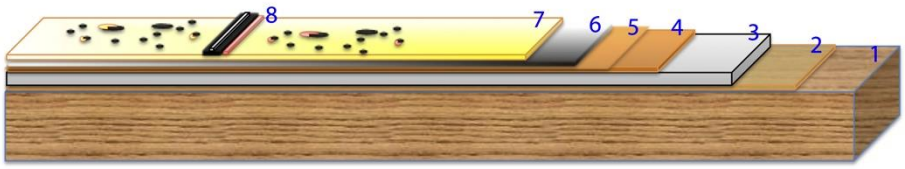

Fig. 78. Opbouw van de originele polychrome afwerking van de lijsten

Legende :

8. Zwarte en gekleurde accenten (op deze dwarsdoorsnede gaat het om een gekleurd accent)
7. Glacis
6. Zilverblad
5. Mixtionlaag
4. Laag op basis van loodmenie
3. Grondering
2. Lijmlaag
1. Houten drager (eik)

Om de illusie te versterken werden de stenen opgewerkt met lichtere hoogsels en zwarte penseeltoetsen. Tussen de uitvoering in het bovenste register en die van het onderste register zijn subtiele verschillen zichtbaar.

Fig. 79. (Links) Het rijke visuele aspect van de oorspronkelijke polychromie valt na de restauratie opnieuw te bewonderen. Uiterst links een detail van de rechterstijl van lijst XIII, daarnaast een detail van de linker stijl van lijst XIV. x104179L

Fig. 80. (Rechts) Een detail van de flankerende lijsten van XIX en XX in het onderste register. x104237L

Een **eerste interventie** was zeer lokaal en diende enkel om de beschadiging op de rechterstijl van de lijst van paneel XVIII bij te werken. De polychromie vertoont brandsporen, wellicht het gevolg van een kaars die te dichtbij was geplaatst. De lacunes werden hersteld met bladzilver en afgewerkt met een geel glacis, op een gelijkaardige manier als de originele methode. Het nieuwe laagje bladzilver werd aangebracht op een grijze grondlaag en bedekt de oorspronkelijke afwerking volledig.
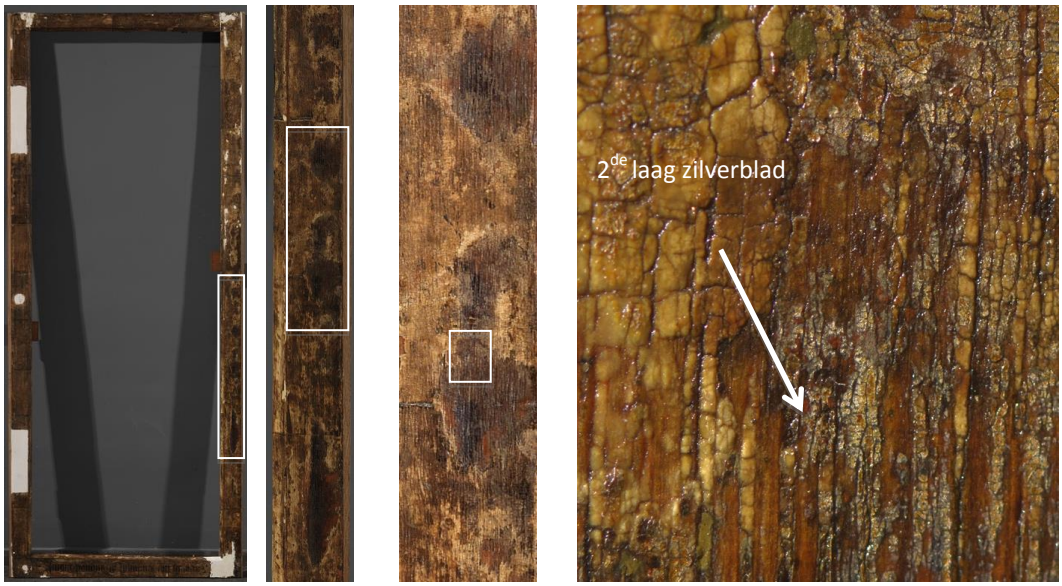

Fig 81. (Brand)sporen op de rechterstijl van lijst XVIII tijdens het vrijleggen van het originele lagenpakket (X090883L en x088657L © KIK 2016) Op de detailopname van deze zone (rechts) is de tweede laag bladzilver goed zichtbaar. TAM_00000018_448©

Bij de **tweede interventie** werd het originele lagenpakket overschilderd met een groene verf. Wanneer deze laag precies werd aangebracht is niet bekend. Ze moet zijn toegevoegd tussen de aanpassingen die waarschijnlijk uitgevoerd werden om het altaarstuk op maat te brengen van het nieuwe barokaltaar (1662-1663), en het begin van de 19de eeuw, wanneer het verhaal van de verschillende lijsten zich opsplitst. Ook de laatste restanten van het barokaltaar werden stratigrafisch onderzocht. De zuilen vertoonden echter geen spoor van deze groene verf.[95]

Fig. 82. Detail van de rechter stijl en tussenregel van lijst XV met de groene overschildering, tijdens reiniging.

95 De twee overgebleven zuilen bevinden zich in de crypte van de Sint-Baafskathedraal.

Tussen 1816, het jaar waarin alle luiken - met uitzondering van XIV en XV - werden verkocht, en 1937 verschilt de geschiedenis van de lijsten van de twee middelste panelen van het bovenregister met die van de andere. Op de lijsten van de in België achtergebleven panelen XIV en XV, werd een donkere laag aangebracht op de vlakke delen en bronsverf op de afschuiningen van het profiel. (**DERDE INTERVENTIE_BELGIË**)

Fig. 83. Detail van de donkere overschildering op het vlakke lijstwerk en de bronsverf op het profiel.

In 1823 werd in Berlijn **(DERDE INTERVENTIE_DUITSLAND)** de groene laag van de derde interventie gedeeltelijk weggehaald alvorens panelen en lijsten in een imposante vergulde lijst tentoongesteld werden.[96] Pas in 1894, bij een vijfde interventie, werd de groene overschildering van de derde interventie volledig weggehaald **(VIERDE INTERVENTIE_ DUITSLAND)**. Het oorspronkelijke polychrome lagenpakket raakte hierbij beschadigd. Met het doormidden zagen van de lijsten en panelen, verdwenen ook de originele scharnieren en latere metalen versterkingen. Op de met hout en mastiek ingevulde lacunes werd een oranje menie grondlaag aangebracht en de oorspronkelijke polychromie werd nagebootst. Hierdoor werd originele polychromie bedekt. Deze te ruim uitgevoerde retouches die ook delen van omliggende originele polychromie bedekken, werd opgebouwd uit een laag bronsverf en opgewerkt met zwarte vlekken en gekleurde hoogsels. Met zwarte schaduwvoegjes en witte lichtlijntjes werd getracht om de oorspronkelijke natuursteenimitatie na te bootsen. Met uitzondering van enkele kleine retouches in de letters werd deze ingreep niet uitgevoerd op de inscripties. Misschien was de bronsverf al zeer snel geoxideerd, want reeds in 1894 werd in Berlijn een nieuwe, algemene bruine laag aangebracht. (**VIJFDE INTERVENTIE_ DUITSLAND**).
Bij de restauratie in 1951 voegde het KIK twee eikenhouten latjes toe aan de stijlen van de lijst van Johannes de Doper (XVIII) en één aan de linkerstijl van het Stadsgezicht (XIV). (**ZESDE INTERVENTIE**). Om ze te integreren werden ze met een oranje menie gegrondeerd en met een bruingroene laag afgewerkt.

Tijdens deze campagne werden de lijsten van de twee centrale panelen van het bovenste register volledig gedemonteerd (XIV-XV). Enkele nieuwe houten of metalen bevestigingen werden op een zelfde manier opgevuld en geretoucheerd.

96 U. STEHR en H. DUBOIS, *Über die Spaltung und die Restaurierungsgeschichte der sechs Flügel des Genter Altares in Berlin*, in S. KEMPERDICK en J. RÖBLER (ed.), *Der Genter Altar der Brüder van Eyck. Geschichte une Würdigung*, Michael Imhof Verlag, berlin, 2014, pp. 127-128.
Het verwijderen van de overschildering gebeurde onder leiding van Gustav Waagen, het vergulde lijstwerk was van de hand van Karl Friedrich Schinkel.

VIII.2 STRATIGRAFIE VAN DE KOPSE ZIJDE VAN DE LIJSTEN

Aan het begin van de restauratie van de buitenluiken waren alle randen van de lijsten van een donkerbruine afwerking voorzien. In tegenstelling tot het uniforme uitzicht, was de stratigrafie op de verschillende lijsten zeer uiteenlopend.

Enkel op de buitenzijde van de rechtse stijl van de lijst om de aartsengel (XIII) werden sporen van het origineel teruggevonden. Ondanks dit weinig representatieve gegeven, is het toch zeer aannemelijk dat de lijsten volledig met gepolychromeerd bladzilver waren versierd. Uit de labo-analyses bleek dat de buitenzijden van de lijsten bij een eerste restauratie met een zwarte overschildering waren bedekt. Aangezien het zwart meestal rechtstreeks op het hout was aangebracht is het aannemelijk dat dit gebeurde omdat het origineel sterk beschadigd of zelfs lacunair was geworden. Kunnen we deze ingrepen niet precies dateren, dan kan dit bij de tweede interventie wel. Voor het nieuwe lagenpakket van witte preparatielaag, bruine grondlaag en bronsverf werden de oorspronkelijke onderliggende lagen niet verwijderd.

Bij de restauratie van 1951 werden de lijsten eerder individueel behandeld. De rechter stijl van XVI en de stijlen van XIV werden volledig gedecapeerd tot op het hout, terwijl op de linker stijlen van XVI en XIX de afwerking gedeeltelijk werd weggenomen en er aan enkele stijlen bijkomende latten werden aangebracht[97]. Op heden kunnen we niet zeggen welk lagenpakket er onder deze latten aanwezig is.

97 Linker- en rechterstijl van XVIII en de rechter stijl van XIV.

IX. Toestand voor behandeling

De originele lijsten van de 8 panelen van het gesloten veelluik hebben in de loop der eeuwen talloze transformaties ondergaan van hun structuur en polychromie. Toch bevinden ze zich in een redelijk goede bewaringstoestand.

IX.1 HOUTEN STRUCTUUR

Op basis van historische foto's en nauwkeurige observatie van de lijsten, werden er in totaal vier verschillende campagnes onderscheiden waarbij de scharnieren van de buitenste lijsten werden aangepast.

De acht originele, **langwerpige, verzonken** scharnieren die de lijsten van Vijd, Borluut, de aartsengel en de Maagd verbonden met de lijsten van de centrale panelen, werden vervangen door scharnieren die met schroeven waren vastgemaakt. De koppen van de schroeven waren aan de binnenzijde bedekt met ingewerkte houten latten. Wellicht dat ook op dat moment, vermoedelijk aan het einde van de 16de eeuw, deze lijsten werden verstevigd. De halfronde koppen van de bevestigingen bleven zichtbaar aan de binnenzijde van het altaarstuk. Bij het doormidden zagen van de ingelijste panelen in Berlijn, verdwenen deze en de nog resterende originele scharnieren. Na het doormidden zagen werd met naaldhout de dikte van de ontdubbelde lijst met 2,2 cm vergroot om het geparketteerde paneel te kunnen inlijsten.[98] Tal van houten inzetstukjes werden gebruikt om de sporen van de scharnieren en bevestigingen weg te werken.

Na de terugkeer van de panelen, werden ze in 1920 voor de eerste maal in een ijzeren harnas gehesen. Dit metalen kaderwerk, waarbij enkel de buitenluiken in het metaal hingen, werd in het barokke altaar in de Vijdkapel geïntegreerd. Pas met het nieuwe metalen frame van 1951 werden alle panelen in een autonome metalen constructie opgesteld. Op de 19de eeuwse naaldhouten toevoegingen werden handvaten en hoekijzers aangebracht, aangepast aan de nieuwe metalen structuur waarin het altaarstuk tot op vandaag tentoongesteld wordt.

98 Schrijnwerker Th. Jost stond in voor deze aanpassingen en het aanbrengen van het parket op de achterzijde van de panelen. Ute Stehr, Hélène Dubois, op.cit, p. 132.

IX.2 POLYCHROMIE

IX.2.1 TOESTAND VOOR BEHANDELING

De gepolychromeerde lijsten van de buitenluiken waren op te delen in twee groepen. Enerzijds de lijsten van XIV en XV en anderzijds de 6 andere, overlangs doorgezaagde lijsten[99].

De afwerking van de in Berlijn doorgezaagde lijsten werd gekenmerkt door een sterk verdonkerde natuursteenimitatie waarin de inviduele steenlagen met een decoratief spel van zwarte voeglijntjes en rood-witte hoogsels werden nagebootst. De twee andere lijsten, die in de negentiende eeuw in Gent zijn gebleven en ook niet doormidden zijn gezaagd, vertoonden een veeleer bruinachtige polychromie. Uit de stratigrafische analyses van de verschillende afwerkingen werden nuances tussen de twee groepen en de individuele lijsten duidelijk.

De lijsten die in Berlijn waren behandeld, waren bedekt met een bronsverf en een bruinachtige translucide laag. De in België achtergebleven lijsten waren echter overschilderd met een groene laag en bedekt met een bruinzwarte afwerking, waarschijnlijk aangebracht tussen 1816 en 1919. Op basis van de eerste observaties voor behandeling, werd geschat dat tussen de 40 en 65% van het originele polychrome afwerkingspakket goed geconserveerd was gebleven. De polychromie op de lijsten van het bovenste register leek het best bewaard te zijn gebleven.

99 XIII, XVI, XVII, XVIII, XIX en XX.

Fig. 84. Schematische voorstelling van de toestand in 2012 voor behandeling

toegevoegde stukjes hout

retouche

slijtage

lacune

X. Uitgevoerde behandelingen

X.1. BEHANDELING VAN DE DRAGER

Alle structurele restauraties aan de lijsten werden uitgevoerd door Jean-Albert Glatigny. De lijsten van XIV en XV werden volledig gedemonteerd om herstellingen uit te kunnen voeren. Barsten en afgebroken stukjes, zoals bij de rechter onderhoek van de lijst van het Stadsgezicht en Adam (XIV en I), werden verlijmd en aangevuld. Kleine plaatselijke ontbrekende delen, zoals bij de tussenregel van paneel XIV, werd aangevuld met plastische invullingen. Onderaan de rechter stijl van XIV en XV werd een houten invulstuk ingelijmd.

1 2
3 4

Fig. 85. Gebroken onderregel van lijst XIV voor (1) en (2) tijdens restauratie, waarbij de nieuwe houten invulling goed opvalt. Bij de tussenregel (XIV) werd de rechter benedenhoek plastisch hersteld (3) en werden er barsten verlijmd (4).

Fig. 86. Structureel herstel van lijst XIV (links) met het uitboren van de gaten en de houten invulling van de stijl van lijst I. (rechts)

De lijsten van panelen XIV en XV werden volledig gedemonteerd; tijdens de restauratie werden nieuwe passende houten deuvels geplaatst.

X.2. REINIGING EN VRIJLEGGING VAN DE ORIGINELE POLYCHROMIE

Bij de Vlaamse Primitieven en in het bijzonder bij Van Eyck, vormden paneelschildering en gepolychromeerd lijstwerk een eenheid. Tal van jammerlijke ingrepen verstoorden die visuele harmonie. Met de retouches en overschilderingen was het uitzicht van de lijsten sterk gewijzigd.

X.2.1 REINIGINGS- EN VRIJLEGGINGSTESTEN

De diverse afwerkingen en aanpassingen van de lijsten maakten het moeilijk om een specifieke reinigingsmethodiek te vinden. Enerzijds moest de methode zich lenen om de lagen weg te halen bovenop het origineel, op de oude mastieken en op de overschildering op de inscripties. Anderzijds moest de methode ook geschikt zijn om de oppervlakkige vervuiling en de afwerkingen met hun verschillende samenstelling weg te halen: de bruine lagen, de bronsverf en de groene verf op de lijsten XIV en XV.

Verwijdering met scalpel onder een stereomicroscoop bleek niet doeltreffend en dus werden er oplosbaarheidstesten met solventmengsels uitgevoerd. De rechter onderhoek van de lijst van *Johannes de Evangelist* (XIX) was representatief voor de verschillende bewaringstoestanden van de polychromie van de verschillende lijsten. Ze bevatte immers zowel een lichte en een sterk afgesleten polychromie als een met bronsverf overschilderde en gereconstrueerde afwerking.

Fig. 87. Oplosbaarheids-testen op de rechter onderhoek van lijst XIX

Van het gebruik van zuivere alifatische of aromatische koolwaterstoffen werd afgezien. Naast de hoge fragiliteit van de oorspronkelijke polychromie was het gebruik van die solventen ook te riskant omwille van hun te grote verspreiding doorheen het lagenpakket, hun te lage reinigingskracht en de hoge toxiciteit van sommige van deze solventen.

Net als bij de panelen werd bij de testen geopteerd om diverse mengsels te beproeven waarbij een alifatische koolwaterstof met een hoogwaardig keton of alcohol werd gecombineerd (aceton, white-spirit of iso-octaan).

Bruinachtige lagen

De mengsels op basis van aceton- white-spirit vertoonden slechts een beperkte inwerking waarmee enkel een oppervlakkige vervuiling werd weggehaald. Bovendien veroorzaakten ze blindslag.
Uit de testen met mengsels op basis van alcohol (ethanol of iso-propanol / white spirit of iso-octaan) bleek dat een ethanolgebaseerd solvent het meest efficiënt was en niet voor blindslag zorgde. Bovendien verwijderde het niet enkel de bruinachtige lagen en de bronzine, maar werkte het ook in op de groene overschildering en nam het de vervuiling mee weg. Ook al werd het beste resultaat bereikt met een mengsel van aromaatloze white-spirit en ethanol (20/ 80), omwille van de geringe indringing in het oorspronkelijke lagenpakket bleek deze oplossing niet efficiënt bij toepassing op grotere zones. Om een betere inwerking te bekomen en de verdampingssnelheid van dit volatiele mengsel te beperken, werd een gel gemaakt op basis van aromaatloze white spirit- ethanol 20:80[100]. Met deze gel kon zeer gecontroleerd te werk worden gegaan. Bij een verlengde inwerkingstijd slaagde dit mengsel er in om de overschildering te doen zwellen, zonder ze volledig weg te halen. Een nareiniging met scalpel onder microscoop bleek noodzakelijk, gevolgd door een nareiniging met iso-octaan/ iso-propanol (30:70).

Bronzine

Voor de bronsverf bleek het bovenvermelde mengsel niet voldoende efficiënt. Een sneller resultaat werd bekomen met een mengsel van aceton-ethanol (50:50), zeker wanneer dat op een kompres was aangebracht en de verdampingssnelheid werd verminderd door een afscherming met een melinexfolie. De bronzine werd op die manier weggehaald, maar de onderliggende oranje grondlaag op de vullingen bleef onaangetast.

Groene verflagen (lijsten XIV en XV)

Om de groene verflagen weg te halen die op de lijsten XIV en XV dik waren aangebracht en ook sporadisch op de andere lijsten werden teruggevonden, bleek de gel van aromaatloze white spirit en ethanol niet afdoende. Het fragmenteerde de overschildering, maar haalde ze niet volledig weg. Zeker voor de dikkere lagen werd een beter middel gezocht. De samenstelling die werd gebruikt voor de bronsverf was ook hier doeltreffend, vooral wanneer het mengsel werd aangedikt tot een gel.[101] Ook hier werd met iso-octaan/ iso-propanol nagereinigd, in een ietwat andere verhouding (90/10).

Groene verflagen (alle lijsten)

Om de groene verflagen te verwijderen die op alle lijsten waren aangebracht, in het bijzonder rond de zones met de fragiele inscripties, werd gewerkt met scalpel onder een

100 De gel werd als volgt samengesteld: 100ml aromaatloze WS/Ethanol (80/20) + 1g de Carbopol EZ2 + 4ml Ethomeen C25[100] + 2ml gedemineraliseerd water. (Carbopol EZ2®: polyacrylisch zuur, gecommercialiseerd door Kremer. Ethomeen C25®: polyethoxyleen amine (polyoxyethyleen (15) cocoalkylamine) gebruikt voor polaire solventgels, gecommercialiseerd door Kremer.)

101 De samenstelling van de gel is als volgt: 100ml aceton-ethanol (50/50)+ 1gr Carbopol EZ2 + 4ml Ethomeen C25101 + 2ml gedemineraliseerd water.

stereomicroscoop, een methode die beter controleerbaar is dan solventen. Het eerst wat losweken met een mengsel van aceton-benzylalcohol (80:20) vergemakkelijkte de handeling.

X.2.2 VERWIJDEREN VAN DE OVERSCHILDERINGEN

Op de BRUINACHTIGE LAGEN op de lijsten XII, XVI, XVII, XVIII, XIX en XX werd gedurende een vijf- tal minuten een dikke solventgel van ethanol en aromaatloze white spirit (80:20) aangebracht. Nadien werden de lichtjes geweekte (bruine) lagen nagereinigd met een mengsel van ethanol- aromaatloze white-spirit en iso-propanol: iso-octaan (70:30). De gels werkten zeer sterk in op de vervuiling en op de overschildering en namen de bronzine al gedeeltelijk weg. Met de nareiniging verdwenen de meest fijne restjes, de iets dikkere restantjes werden met een scalpel weggenomen.

Fig. 88. Het verwijderen van de overschilderingen op de rechter stijl van lijst XIII: (1) de gel werd met een penseel aangebracht in een vrij dikke laag (1) die na inwerking werd weggehaald met een wattenstaafje (2 en 3). Met een droge reiniging (4) en een nareiniging met solventen werden alle residu's weggenomen, XIII

Fig. 89. Detail van de oorspronkelijke polychromie op lijst XIII, tijdens vrijlegging

Omwille van de fragiliteit en de belangrijke historische waarde van de inscriptie werden de bruinachtige lagen rondom de letters op alle lijsten mechanisch weggenomen. Met een mengsel van aceton-benzylalcohol (80:20) werden ze eerst lichtjes voorbehandeld, wat het werk vergemakkelijkte.

De groene overschildering op het lijstwerk van het *Stadsgezicht* en het *Interieur* werden met een dikke gel van ethanol-aceton weggehaald (50:50). De laatste restjes groen, ook op de andere panelen, werden met de nareiniging of met scalpel weggenomen. Met hetzelfde solventmengsel werd de bronsverf weggenomen. Nadat de gel een tiental minuten lang onder melinex had kunnen inwerken, werd de bronsverf volledig weggehaald maar bleef de oranje grondering onaangeraakt.

Conclusie

Met het verwijderen van de overschilderingen verscheen een zeer hoogstaande originele, maar beschadigde polychromie. Behalve slijtage was die, op alle lijsten, ook vrij lacunair. In tegenstelling tot wat oorspronkelijk gedacht werd, bleek de originele polychromie dus veel duurzamer te zijn. Bovendien konden door de vrijlegging diverse oude structurele interventies aan de lijsten ontdekt en gedocumenteerd worden.[102] Na het wegnemen van de overschilderingen bleken de oranje gronderingen waarmee de oude mastieken waren bedekt, op verschillende plaatsen over de oorspronkelijke polychromie te lopen.

Fig. 90. Lijsten XVIII en XX respectievelijk voor en tijdens reiniging X073865L

102 Voornamelijk de met mastiek bedekte houten invullingen van de voormalige metalen elementen, in 1894 in Berlijn aangebracht na het overlangs doorzagen van de panelen en lijsten.

Fig. 91. Detail van de zone rond de scharnieren van de lijsten XIV en XV respectievelijk voor en tijdens reiniging x073871L

X.2.3 NA DE VERWIJDERING VAN DE OVERSCHILDERINGEN: TOESTAND VAN DE POLYCHROMIE

De bewaringstoestand van de polychromie was pas goed zichtbaar na het verwijderen van de overschilderingen. Het originele polychrome pakket was sterk afgesleten, lacunair en vertoonde enkele specifieke beschadigingen die verband houden met zijn opbouw en materiele geschiedenis.

Beschadigingen gerelateerd aan de materiële geschiedenis

Met het verwijderen van de overschilderingen, werden de oranje vullingen en andere sporen van beschadigingen zichtbaar geworden. Op de rechterstijl van het paneel XVIII werden (wellicht) brandsporen opgemerkt, vermoedelijk van een te dicht geplaatste kandelaar.

Beschadiging van het bladzilver

De neiging van bladzilver om te corroderen was de middeleeuwse kunstenaars al bekend. De eis van talloze gilden om het bladzilver te bedekken met vernis, getuigt daarvan. Door de veroudering van het vernis zou het bladzilver uiteindelijk toch blootgesteld kunnen worden aan vervuiling. De meest voorkomende corrosieve producten die daardoor worden gevormd, zijn zilverchloride (AgCl – wit) en zilversulfaat (Ag2S – zwart). Om de aanwezigheid van deze stoffen te onderzoeken werden staaltjes onderzocht van het lijstwerk van het *Interieur*.[103] Om de oxidatie van het bladzilver te testen werd een test uitgevoerd direct bij de vrijlegging (februari-maart 2013) en een andere test op 20 oktober 2014. [104]

Bij het macroscopisch onderzoek kon er geen zwarte uitwas worden opgemerkt, behalve zeer plaatselijk. Uit de SEM-EDX analyses werd overal chloor vastgesteld. Het chloor leek zich vooral

103 Testen uitgevoerd met SEM-EDX en ToF-SIMS door Jana Sanyova, labo polychromie KIK, in samenwerking met de UCL.

104 20 oktober 2014. Dit werd onderzocht in de eerst gereinigde venstertjes van de lijst.

ontwikkeld te hebben op de scheiding van het bladzilver en de hechtingslaag (mixtion) en niet op de scheiding met de beschermende glacis. De analyse met SIMS (secundaire massa spectrum ionisatie) wees bij alle stalen duidelijk op de aanwezigheid van zowel sulfaten en chlorides. Dat er geen zwarte uitwas kon worden opgemerkt, was enkel omwille van het lage sulfaatgehalte. Het percentage chloride was significant hoger, zeker in de eerst genomen stalen. Het bladzilver bleek dus al sterk geoxideerd, sterker op de stijlen dan op de regels.

Beschadiging van het glacis

Het voor de tentoonstelling 'Van boomstam tot altaarstuk' speciaal vervaardigde stukje verzilverd lijstwerk,[105] bleek al uitzonderlijk snel te verkleuren. Het oorspronkelijk zeer heldere oppervlak was op enkele maanden tijd helemaal verduisterd. Dit wees op een zeer sterke degradatie van het glacis, en niet op het verdonkeren van het zilverblad.

105 Reconstructie uitgevoerd door Marie Postec.

X.2.4 NA DE VERWIJDERING VAN DE OVERSCHILDERINGEN: VERWIJDEREN VAN DE ORANJE LOODMENIE LAAG EN BIJWERKEN VAN DE OVERMATIG AANGEBRACHTE VULLINGEN

Hoewel men de oranje loodmenie grondlagen in de lacunes aanvankelijk wilde behouden, werd deze keuze na behandeling van alle lijsten herzien. Door de overmatige aangebrachte mastiek zaten de invullingen allerminst op niveau, en zou dit niet het verhoopte esthetische eindresultaat opleveren. Op basis van diverse testen werden deze dikke oranje lagen vrij eenvoudig weggenomen met een mengsel van aceton en benzylalcohol (80:20). De onderliggende mastieken, die vrij onregelmatig waren en bovendien ook soms de oorspronkelijke polychromie bedekten, werden met een scalpel onder stereomicroscoop bijgewerkt. De overmatige mastiek op de originele polychromie werd weggehaald, het oppervlak werd bijgewerkt en op het gewenste niveau gebracht. De te behandelen zones werden eerst licht voorbevochtigd met een vochtig kompres met gedemineraliseerd water. Waar de oude mastieken historische sporen verborgen, zoals op de lijst van XVII, werd er grondiger gereinigd. De mastiek boven de oude brandsporen werden volledig weggenomen. Ook de retouches en mastieken op de latjes die tijdens de campagne van 1951 waren toegevoegd en geretoucheerd werden verwijderd[106].

X.3. BESCHERMLAAG OP HET BLADZILVER

Na het vrijmaken van de originele polychromie moest de zilverfolie afdoende beschermd worden om versnelde oxidatie te verhinderen. Er is nog maar weinig gepubliceerd over dit thema.[107] Daarom werden in samenwerking met de Universiteit Gent / GOA verschillende testen uitgevoerd.[108] Doeltreffendheid, compatibiliteit met de retouchemethodiek, materialen en esthetische overwegingen, zoals de laagdikte en glansgraad moesten ook ten opzichten van elkaar worden afgewogen.[109] Uit de testplankjes die in het KIK waren gemaakt, bleek dat een met een borstel aangebrachte laag van Paraloid B72 (10%), opgelost in xyleen, het meest efficiënt was tegen verkleuring van het zilver en verdonkering van het glacis. Het aanbrengen van een laag microkristallijne was bleek ook een betere bescherming te bieden.[110]

---

106 Met behulp van een vochtig kompres met gedemineraliseerd water.

107 De beschikbare literatuur hierrond werd verzameld door Charlotte Sévrin (KIK).

108 A. ROUSAKI, P. VANDENABEELE, J. SANYOVA, H. DUBOIS en L. MOENS, *Evaluation of the Protective Capacity of Coatings on Silver Foil Exposed to H2S, HCl and H3CCOOH as a Model for the Ghent Altarpiece Gilded Frames*, poster op InArt, 2nd Conference on Innovation in Art Research and Technology, Gent 21-25 maart 2016;
A. ROUSAKI, P. VANDENABEELE, J. SANYOVA, H. DUBOIS en L. MOENS, *A protocol to evaluate the efficiency of conservation varnishes to protect silver foil against atmospheric pollutants*, poster op 6-Chem-CH, 4th international Congress Chemistry for Cultural Heritage, Brussel, 8 juli 2016. Dit experiment is nog lopend.

109 Beschermlagen op zilveren objecten werden door C.A. Grisson onderzocht. Acrysol WS-24, PVAc-AYAT, Lacquer n°27 (= Thinner n°1), Mowiol 28-99 en Paraloïd B72 werden getest, maar de resultaten waren voor de polychromie niet toepasbaar. Op zilveren objecten blijkt de beschermlaag regelmatig verwijderd en vervangen, en dit is niet toepasbaar voor een veel kwetsbaarder gepolychromeerd zilverblad. Acrysol WS- 24, die goede resultaten leverde voor de bescherming van de zilveren objecten, werd ons evenwel afgeraden.
C.A GRISSON (et al), *Evaluation of coating performance on silver exposed to hydrogen sulfide*, in Journal of the American Institute for Conservation, 2013, Vol. 52, No.2, s.e., s.l., pp. 82-96.

110 Testplankjes van hout voorzien van een reconstructie van de polychromie met glacis, bedekt door verschillende kunstharsen (Paraloid B72, Paraloid B72 en laag microkristallijne was 80H (Kremer), Laropal A81, Regalrez 1094, Kremer PVA 20 en 30). Onderzoek in het schilderijen atelier van het KIK door Marie Postec, Charlotte Sévrin en Alexandra Louis, 2014-2016, met verslag.

X.4. BIJWERKEN VAN DE OUDE MASTIEKEN EN VULLEN VAN DE LACUNES

De oude mastieken die in 1894 in Berlijn waren aangebracht op de plaats van de originele metalen elementen en nog in goede staat verkeerden, werden op niveau gebracht. Het waren meestal vrij grote zones, zeker bij de lijsten van XIII en XVI. Daarom werden ze lichtjes opgeschuurd en zal met hun glad uitzicht de bezoeker de plaats van de scharnieren kunnen opmerken. Op enkele plaatsen, zoals bij het profiel van de stijl van lijst XVI of XVII, werden storende onvolledigheden in het lijstwerk bijgemaakt.

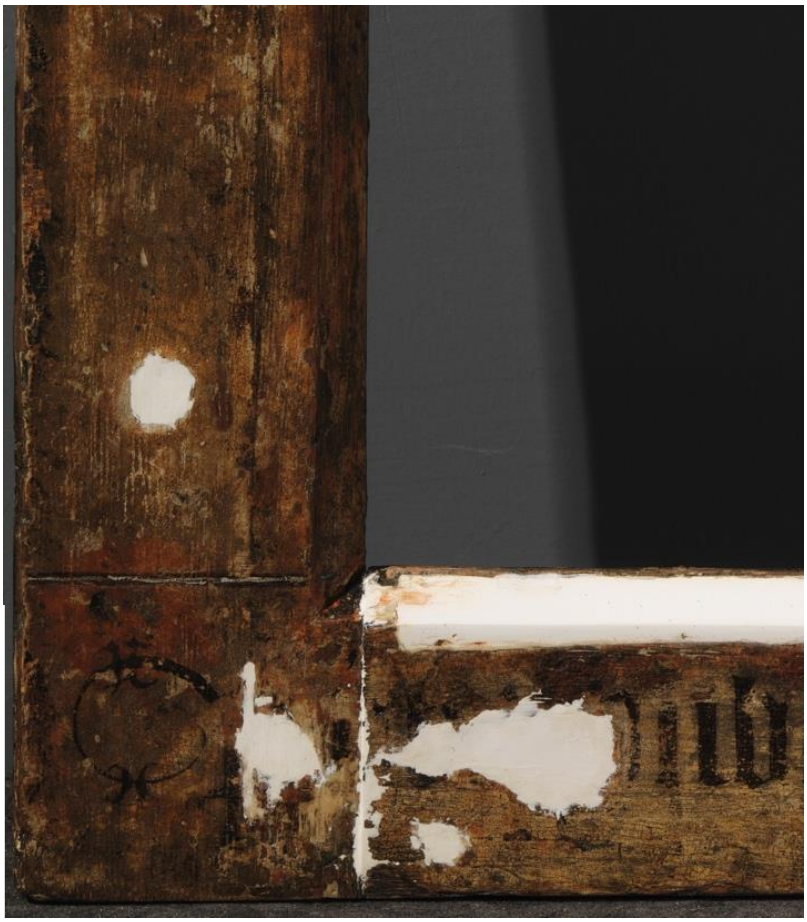

Fig. 92. Detail van de onderregel van lijst XVII waar zowel het beschadigde profiel als de lacunes met mastiek werden bijgewerkt. x0918943L.

Waar oude lacunes door oude mastieken waren ingevuld, werden die zoveel als mogelijk behouden maar lichtjes bijgewerkt zodat ze zich beter in de polychromie zouden integreren. De restauratiegeschiedenis werd zoveel mogelijk gerespecteerd door enkel de meest storende en diepere lacunes in de lijsten of de polychromie, of beiden, met een lichte invulling bij te werken. Daarbij werd het reliëf van de omliggende polychromie geïmiteerd. Lacunes die tijdens de campagne van 1894 niet waren ingevuld, bleven nu dus zonder mastiek. Daarom werden ook de beschadigingen in de polychromie niet opgevuld.

Voordat het krijt-lijm[111] mengsel werd aangebracht, werd de lacune ontvet met aromaatloze white-spirit. Om een visuele eenheid te bekomen voor elke lijst, register en de volledige buitenzijde, werd de vullingen progressief aangebracht. Daarbij werden de oude Berlijnse mastieken bijgewerkt vooraleer de lacunes op te vullen. In bepaalde gevallen en om een

111 Krijt-lijm mengsel van 8% steurlijm in wateroplossing waaraan nipagine is opgelost en krijt is toegevoegd tot verzadiging is bereikt.

optimale integratie te bekomen van de gevulde zone in de oorspronkelijke polychromie, werd de handeling op sommige plaatsen herhaald.

X.5. RETOUCHE

Het retoucheerwerk moest de acht lijsten opnieuw een visuele eenheid geven, zonder daarbij echter de originele scherpte en het reliëf van de stenen te reconstrueren. Er werd daarom gekozen voor een zichtbare retouche waarbij het onderscheid tussen origineel en toevoeging goed zichtbaar was. Daarom werd ook geopteerd om enkel de zwarte schaduwvoegjes te herstellen zodat dit het ritme van het steenparament niet zou doorbreken. Net zoals bij het aanbrengen van de vullingen, werd er progressief te werk gegaan. Het was noodzakelijk om de afgesleten polychromie te herstellen alvorens de grote lacunes bij te werken.

Retoucheren van de sleetse delen met Paraloid B72[112]

In tegenstelling tot de panelen, werd voor de eerste retouches van de beschadigde polychromie, geopteerd voor in Paraloid B72 (industrieel) gemengde pigmenten. Net als bij de panelen werd de door Kremer speciaal vervaardigde set 'Van Eyck[113]' gebruikt. Er werd pas met aquarel geretoucheerd in een tweede stap.

Herintegratie van de inscripties

Na advies van het internationale expertencomité werd besloten om de beschadigingen rondom de letters te retoucheren, maar de letters zelf niet bij te werken[114].

Aquarel

Met aquarel (Winsor & Newton) werd een zeer lichte en dunne retouche geplaatst. Om de eenheid in de lijst terug op te bouwen, werden de allerkleinste of meest storende lacunes het eerst geretoucheerd. Vervolgens werden de grotere mastieken geïntegreerd, zoals die waar zich voordien de scharnieren bevonden. Voor de kleine lacunes en het bijwerken van de sleetse delen, werden fijne lijntjes aangebracht waarmee de vorm opnieuw werd hersteld. Voor de grotere lacunes werd dan weer gekozen om met een vrij breed penseel eerst een zachte basistoon aan te brengen vooraleer de retouche met fijne parallelle lijntjes te integreren. Geleidelijk werd de toon bijgewerkt zodat de transparantie van de basistoon behouden bleef, maar de tint zich integreerde met de omringende kleurzones. Omdat de staat van de polychromie zeer sterk verschilde en het de bedoeling was een perfect geïntegreerd en op elkaar afgestemd ensemble te bereiken, werden de retouches progressief geplaatst. Naast de integratie van plaatselijke retouches binnen een bepaald kleurpalet, werd er rekening gehouden met de kleurtint van het ensemble van lijsten binnen elk register.

Vooraleer de finale retouches met Paraloid werden aangebracht, werd een tussenvernis aangebracht van 5% Paraloid B72 in 1-methoxy-2-propanol. Daarmee werd de aquarel retouche geïsoleerd en de porositeit van de mastiek gereduceerd.

112 K. LOWRY, *Retouching with Paraloid B-72*, in Matching, Approaches to retouching Paintings, Londen, Archetype Publications, 2010, pp. 87-91.

113 Zie het onderdeel van het retoucheren van de panelen. De 24 kleuren werden industrieel gemengd in Paraloid B72 met 1-methoxy-2-propanol.

114 Vergadering van het internationale expertencomité van 23 oktober 2015.

Finale retouches met Paraloid B72[115]

Voor een visuele eenheid binnen elk register, werden de finale retouches tegelijk aangebracht op de lijsten van een zelfde register. Om de harmonieuze samenhang tussen paneel en gepolychromeerde lijst te perfectioneren, werden de panelen tijdelijk ingelijst en werden de laatste retouches op het lijstwerk aangebracht.

X.6. NIEUWE BESCHERMLAGEN

Met een spuitpistool werd een dun laagje vernis verneveld van 10% Paraloid B72 opgelost in xyleen. In drie horizontale en verticale lagen werd een tussenlaag aangebracht die de finale retouches fixeerde en een bescherming geeft voor de verguldingen. Om de kleine oneffenheden met de glansgraad op te lossen, werd nadien nog een dunne laag met microkristallijne was geborsteld.[116] Naast een bijkomende bescherming voor het bladzilver, bezorgde het de acht lijsten een gesatineerd en harmonieus uitzicht.

115 K. Lowry, "Retouching with Paraloid B-72, in Matching, Approaches to retouching Paintings, Londen, Archetype Publications, 2010, p. 87-91.

116 Microkristallijne was 80H in white spirit.

Fig. 93. De lijsten na behandeling x104175L (boven) en x104208L (onder)© KIK 2016

achanas propheta
IOHES·BAD
IOHES·EWAN

BEHANDELINGSVERSLAG

RESTAURATIE LAM GODS

DEEL III BIJLAGEN

I. FOTOGRAFISCHE DOCUMENTATIE

Deze digitale opnames in zeer hoge resolutie (in TIFF-formaat en vergezeld van de metadata), gemaakt door de fotografen van de cel beeldvorming van het KIK werden digitaal overgemaakt aan Art in Flanders vzw – Lukasweb.be.

I.1. VOOR BEHANDELING

Zichtbaar licht, radiografie, fluorescentie onder zichtbaar licht[117], stratigrafisch onderzoek naar de polychrome afwerkingslagen van de lijsten (foto-opnames 13x18cm).

I.2. TIJDENS BEHANDELING

Details in zichtbaar licht, microscoopopnames, fluorescentie onder ultraviolet, stratigrafisch onderzoek naar de polychrome afwerkingslagen van de lijsten (foto-opnames 13x18cm), details in zichtbaar licht.

I.3 NA BEHANDELING

Zichtbaar licht (macrofotografie 1200dpi), infraroodmacrofotografie (1200 dpi), infraroodreflectografie, radiografie, fluorescentie onder ultraviolet, stratigrafisch onderzoek naar de polychrome afwerkingslagen van de lijsten (foto-opnames 13x18cm), details in zichtbaar licht.

II. WETENSCHAPPELIJKE BEELDVORMING

II.1. ULTRAVIOLET FLUORESCENTIE

Overzicht van de beelden bij ultravioletfluorescentie uitgevoerd door de cel beeldvorming: opgenomen in de metadata.

II.2. INFRAROOD REFLECTOGRAFIE

Van alle panelen werden infrarood-opnames gemaakt na de reiniging.

II.3. RADIOGRAFIE

Van alle panelen werden radiografieën gemaakt na restauratie, voor het inlijsten.

117 UV fluorescentie.

III. OVERZICHT OPNAMES EN WETENSCHAPPELIJKE BEELDVORMING

Nr. XIII	Jan en Hubert Van Eyck, *Het Lam Gods*, Gent, Kerk Sint-Baafs, Veelluik op paneel, 1432 *Aartsengel Gabriël en profeet Zacharias* *Lijst van Aartsengel Gabriël en profeet Zacharias,* 164,5 x 72,3 cm (zonder lijst) , 173,6 x 83,3 cm (met lijst) **FOTOGRAFEN :** Jean-Luc Elias en Katrien Van Acker	Object-nummer	Labo-opnamen	Foto-nummer

2012				
	V3524_20121001_voor_uv			
1	Voorzijde, met lijst, normaal licht	13	L	x058728L
2	Voorzijde, met lijst, UV fluorescentie	13	L	x058729L
3	Rugzijde, met lijst, normaal licht	13	L	x058730L
4	Voorzijde, zonder lijst, normaal licht	13	L	x058740L
5	Voorzijde, zonder lijst, UV fluorescentie	13	L	x058744L
6	Voorzijde, zonder lijst, strijklicht	13	L	x058741L
7	Rugzijde, zonder lijst, normaal licht	13	L	x058745L
8	Boven links, h boven: b 86,5	13	L	x058794L
9	Boven rechts, h boven: b tegen	13	L	x058795L
10	Midden boven rechts, h 141 cm: b tegen	13	L	x058796L
11	Midden boven links, h 141 cm: b 86,5	13	L	x058797L
12	Midden onder links, h 100 cm: b 86,5	13	L	x058798L
13	Midden onder rechts, h 100 cm: b tegen	13	L	x058799L
14	Onderkant rechts, h 59 cm: b tegen	13	L	x058800L
15	Onderkant links, h 59 cm: b 86,5	13	L	x058801L

2013				
	V3558_20130118_tijdens_uv			
1	Geheel zonder lijst, normaal licht	13	L	x059782L
2	Geheel zonder lijst, semi raaklicht	13	L	x059786L
3	Detail, zonder lijst, schilderij Zacharias, licht	13	L	x059800L
4	Detail engel, UV fluorescentie	13	L	x059809L
5	Detail engel, normaal licht	13	L	x059808L
6	Detail linkeronderhoek, normaal licht	13	L	x059811L
7	Detail plafond, normaal licht	13	L	x059807L
8	Detail banderol + gezicht	13	L	x059803L
9	Detail banderol (rechts)	13	L	x059804L

10	Voorzijde, geheel zonder lijst, UV fluorescentie	13	L	x059785L
11	Detail, zonder lijst, schilderij Zacharias, UV fluorescentie	13	L	x059801L
12	Detail linkeronderhoek, UV fluorescentie	13	L	x059810L
13	Detail plafond, UV fluorescentie	13	L	x059806L
14	Detail banderol + gezicht, UV fluorescentie	13	L	x059802L
15	Detail banderol (rechts), UV fluorescentie	13	L	x059805L
16	Vergelijking ensembles: normaal licht	**13**, 16	L	x059781L
17	Vergelijking ensembles: UV fluorescentie	**13**, 16	L	x059780L
18	Detail, vergelijking 2 panelen, normaal licht	**13**,14	L	x059812L
19	Detail, vergelijking 2 panelen, UV fluorescentie	**13**,14	L	x059813L
20	Vergelijking ensembles: normaal licht	**13**, 14, 15, 16	L	x059846L
21	Vergelijking ensembles: UV fluorescentie	**13**, 14, 15, 16	L	x059847L
	V3571_20130211_tijdens_lijst			
1	alle rechter zijkanten van de lijsten, daglicht	**13**, 16, 17, 18, 19, 20	L	x061243L
2	alle rechter zijkanten van de lijsten, UV licht	**13**, 16, 17, 18, 19, 20	L	x061244L
3	Alle linker zijkanten van de lijsten, daglicht	20, 19, 18, 17, 16, **13**	L	x061246L
4	Alle linker zijkanten van de lijsten, UV	20, 19, 18, 17, 16, **13**	L	x061245L
5	Alle bovenzijdes van de lijsten, daglicht	20, 19, 18, 17, 16, **13**	L	x061250L
6	Alle bovenzijdes van de lijsten, UV licht	20, 19, 18, 17, 16, **13**	L	x061249L
7	Alle onderzijdes van de lijsten, daglicht	**13**, 16, 17, 18, 19, 20	L	x061247L
8	Alle onderzijdes van de lijsten, UV licht	**13**, 16, 17, 18, 19, 20	L	x061248L
9	Voorzijde lijst, met daglicht	13	L	x061240L
10	Voorzijde lijst, met UV licht	13	L	x061242L
11	Achterzijde lijst, met daglicht	13	L	x061239L
	V3585_20130225_tijdens			
1	De twee panelen tijdens reiniging, daglicht	13,16	L	x061308L
	V3598_20130328_tijdens_lijst			
1	Voorzijde lijst, met daglicht Onderkant links	13	L	x061332L
2	Voorzijde lijst, met daglicht Onderkant rechts	13	L	x061333L
3	Voorzijde lijst, met daglicht Midden onder links	13	L	x061335L
4	Voorzijde lijst, met daglicht Midden onder rechts	13	L	x061334L
5	Voorzijde lijst, met daglicht Midden boven links	13	L	x061336L

6	Voorzijde lijst, met daglicht Midden boven rechts	13	L	x061337L
7	Voorzijde lijst, met daglicht Bovenkant links	13	L	x061339L
8	Voorzijde lijst, met daglicht Bovenkant rechts	13	L	x061338L
9	Voorzijde lijst, met UV licht Onderkant links	13	L	x061347L
10	Voorzijde lijst, met UV licht Onderkant rechts	13	L	x061346L
11	Voorzijde lijst, met UV licht Midden onder links	13	L	x061344L
12	Voorzijde lijst, met UV licht Midden onder rechts	13	L	x061345L
13	Voorzijde lijst, met UV licht Midden boven links	13	L	x061343L
14	Voorzijde lijst, met UV licht Midden boven rechts	13	L	x061342L
15	Voorzijde lijst, met UV licht Bovenkant links	13	L	x061340L
16	Voorzijde lijst, met UV licht Bovenkant rechts	13	L	x061341L
	V3604_20130325_tijdens_uv			
1	Voorzijde, met daglicht	13	L	x061312L
2	Voorzijde, met UV licht	13	L	x061311L
	V3641_20130730_reinigingfase02			
1	Geheel, voorzijde, met daglicht	13	L	x064124L
2	Detail, voorzijde met daglicht Profeet Zacharias	13	L	x064130L
3	Detail, voorzijde met daglicht Drappage Gabriel, rechts onderaan	13	L	x064133L
4	Detail lijst; rechter verticale lat	13	L	x064137L
	V3653_20130830_reinigingfase02			
1	Voorzijde, met daglicht	**13**,14,15,16	L	x064577L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	**13**,14,15,16	L	x064578L
3	Voorzijde, met daglicht paneel 13 en &14 Detail onderkant	**13**,14	L	x064581L
4	Voorzijde, met daglicht paneel 13 en &14 Detail onderkant (met White-spirit)	**13**,14	L	x064582L
	V3656_20130830_reinigingfase02			
1	Geheel, voorzijde, met daglicht	13	L	x064568L
2	Detail, voorzijde met daglicht Profeet Zacharias	13	L	x064574L
3	Detail, voorzijde met daglicht Gezicht Gabriel met vleugels en venster	13	L	x064569L
	V3663_20131014_reinigingfase02			
1	Voorzijde, met daglicht	**13**,14,15,16	L	x066418L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	**13**,14,15,16	L	x066419L
	V3670_20131129_detailoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht; Gezicht Gabriel	13	L	x067256L

2	Detail voorzijde met daglicht; Gezicht Profeet Zacharias	13	L	x067257L
3	Detail voorzijde met daglicht; Handen van Gabriel	13	L	x067255L
4	Detail voorzijde met scheerlicht; Plafond	13	L	x067261L
5	Detail voorzijde met daglicht; drappage rechter onderzijde	13	L	x067254L
6	Detail voorzijde met daglicht; drappage links onderaan	13	L	x067253L
7	Geheel voorzijde met daglicht	13	L	x067262L

2014				
	V3700_20140221_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	**13**,14,15,16	L	x069363L
	V3710_20140411_nacommissie_uv			
1	Voorzijde, met daglicht	**13**,14,15,16	L	x071014lL
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	**13**,14,15,16	L	x071016L
3	Voorzijde, met UV licht	**13**,14,15,16	L	x071015L
	V3713_20140411_nacommissie			
1	Geheel, voorzijde, met daglicht (zonder white-spirit)	13	L	x071010L
2	Geheel, voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	13	L	x071011L
3	Detail, voorzijde met daglicht Drapage Gabriel, links onderaan (zonder white-spirit)	13	L	x070996L
4	Detail, voorzijde met daglicht Drapage Gabriel, links onderaan (met white-spirit)	13	L	x070997L
5	Detail, voorzijde met daglicht Gezicht en hand (zonder white-spirit)	13	L	x070998L
6	Detail, voorzijde met daglicht Gezicht en hand (met white-spirit)	13	L	x070999L
	V3719_20140526_tijdens_lijst			
1	Detail, voorzijde lijst met daglicht; inscriptie	13	L	x071852L
2	Detail, voorzijde lijst met daglicht; inscriptie	13	L	x071853L
3	Detail, voorzijde lijst met daglicht; inscriptie	13	L	x071854L
4	Detail, voorzijde lijst met daglicht; inscriptie	13	L	x071855L
	V3750_20140526_nacommissie_uv			
1	Detail gezicht en handen; met daglicht	13	L	x072492L
2	Detail gezicht en handen; met UV	13	L	x072493L
3	Detail gezicht en handen; met daglicht (met white-spirit);	13	L	x072494L
4	Detail Muurtje en stuk drapage; met daglicht	13	L	x072495L
5	Detail Muurtje en stuk drapage; met UV	13	L	x072496L
6	Detail Muurtje en stuk drapage; met daglicht (met white-spirit)	13	L	x072497L
7	Detail drapage links onder; met daglicht	13	L	x072498L
8	Detail drapage links onder; met UV	13	L	x072499L
9	Detail drapage links onder; met daglicht (met White Spirit)	13	L	x072500L
	V3772_20140826_tijdens_lijst			
1	Voorzijde lijsten, met daglicht	**13**, 16	L	x073863L

2	Voorzijde lijsten, met daglicht (met white spirit)	**13**, 16	L	x073864L
	V3773_20140826_verwijderenoverschild			
1	Detail, voorzijde met daglicht Drapage profeet Zacharias	13	L	x073857L
2	Detail, voorzijde met daglicht Drapage profeet Zacharias (met white-spirit)	13	L	x073858L
3	Detail, voorzijde met daglicht Gezicht Aartsengel	13	L	x073859L
4	Detail, voorzijde met daglicht Gezicht Aartsengel (met white-spirit)	13	L	x073860L
5	Detail, voorzijde met daglicht Detail muurtje	13	L	x073861L
6	Detail, voorzijde met daglicht Detail muurtje (met white-spirit)	13	L	x073862L
	V3787_20141027_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht Detail, Muurtjes/ drapage	**13**,14	L	x075045L
2	Voorzijde, met daglicht Detail, Muurtjes/ drapage (met white-spirit)	**13**,14	L	x075047L
3	Voorzijde, met UV licht Detail, Muurtjes/ drapage	**13**,14	L	x075046L
4	Voorzijde, met daglicht Actie phot (reportage)	**13**,14,15,16	L	x075205L
	V3789_20141027_verwijderenoverschild			
1	Detail, voorzijde, met daglicht Testvenster in drappage	13	L	x075033L
2	Detail, voorzijde, met daglicht Testvenster in drappage (met white-spirit)	13	L	x075035L
3	Detail, voorzijde, met UV licht Testvenster in drappage	13	L	x075034L

2015				
	V3830_20150105_tijdens			
1	Detail profeet	13	L	x078774L
2	Detail profeet, raaklicht	13	L	x078775L
3	Detail Gabriel met handen	13	L	x078777L
4	Detail Gabriel met handen, raaklicht	13	L	x078776L
5	Geheel lijst	13	L	x078756L
	V3857_20150309_tijdens			
1	Geheel	13	L	x080111L
2	Geheel (met white-spirit)	13	L	x080112L
	V3859_20150309_tijdens			
1	Geheel	**13**,14,15,16	L	x080119L
2	Geheel (met white-spirit)	**13**,14,15,16	L	x080120L
	V3887_20150408_tijdens			
1	Geheel engel	13	L	x080230L
2	Geheel engel (met white-spirit)	13	L	x080231L

	V3901_20150504_tijdens			
1	Profeet en Sibille	**13**, 14	L	x080991L
2	Profeet en Sibille (met white-spirit)	**13**, 14	L	x080992L
	V3902_20150504_tijdens			
1	Geheel bovenste register	**13**,14,15, 16	L	x080999L
2	Geheel bovenste register (met white-spirit)	**13**,14,15, 16	L	x081000L
	V3927_20150615_tijdens			
1	Detail vleugel	13	L	x082735L
2	Detail vleugel (met white-spirit)	13	L	x082736L
	V3966_20151012_tijdens			
1	Geheel	13	L	x086598L
2	Detail handen	13	L	x086599L
3	Geheel	13,14, 15,16	L	x086603L
4	Geheel (met white-spirit)	13,14, 15,16	L	x086604L
5	Detail gezicht en hand (zie foto)	13	L	x086600L
	V3976_20151012_tijdens			
1	Geheel	**13**,14, 15,16	L	x087919L
	V3983_20151207_tijdens			
1	Geheel lijst	13	L	x088656L
2	Inscriptie lijst	13	L	x088686L
3	Inscriptie lijst	13	L	x088687L
4	Grijskaart	13	L	x088655L
2016				
	V3998_20160118_tijdens			
1	Geheel	13	L	x089262L
2	Detail vleugel	13	L	x089263L
	V4010_20160215_tijdens			
1	Detail eerste woord op de banderol	13	L	x090878L
	V4025_20160307_tijdens			
1	Geheel	13	L	x092587L
2	Profeet (bovenste compositie)	13	L	x092589L
3	Aartsengel (onderste compositie)	13	L	x092588L
4	Detail, tweede letter banderol	13	L	x092590L
5	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092591L
6	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092592L
7	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092593L

8	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092594L
9	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092595L
10	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092596L
	V4044_20160321_tijdens			
1	Geheel	13	L	x092812L
2	Geheel UV	13	L	x092813L
3	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092829L
4	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092830L
5	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092831L
6	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092832L
7	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092833L
8	Geheel, stitching closertovaneyck	13	L	x092834L
9	Geheel, stitching closertovaneyck, UV	13	L	x092823L
10	Geheel, stitching closertovaneyck, UV	13	L	x092824L
11	Geheel, stitching closertovaneyck, UV	13	L	x092825L
12	Geheel, stitching closertovaneyck, UV	13	L	x092826L
13	Geheel, stitching closertovaneyck, UV	13	L	x092827L
14	Geheel, stitching closertovaneyck, UV	13	L	x092828L
15	Geheel, lijst	13	L	x092841L
16	Detail, lijst (linker benedenhoek)	13	L	x092837L
17	Detail, lijst (rechter benedenhoek)	13	L	x092840L
18	Detail, lijst (linkerkant dwarslat)	13	L	x092838L
19	Detail, lijst (rechterkant dwarslat)	13	L	x092839L
	V4045_20160321_tijdens			
1	Geheel lijst	16, **13**	L	x092843L
	V4060_20160509_tijdens			
1	Geheel	13	L	x096364L
2	Geheel, achterkant	13	L	x096365L
3	Detail profeet	13	L	x096366L
4	Detail engel	13	L	x096367L
	V4064_20160610			
1	Geheel	13	L	x097585L
2	Detail engel	13	L	x097587L
3	Detail profeet	13	L	x097590L
4	Achterkant	13	L	x097586L
	V4073_20160719-20			
1	Achterkant	13	L	x103119L
2	Geheel	13	L	x103102L
3	Geheel profeet	13	L	x103112L
4	Geheel engel	13	L	x103105L
5	Geheel	**13**,14,15,16	L	x103101L
6	Profeet en Sibille	**13**,14	L	x103111L
7	Engel en Maria	**13**,16	L	x103118L

8	Stitch Low Resolution	13		x103150L
9	Stitch Low Resolution	13	L	x103151L
10	Stitch Low Resolution	13	L	x103152L
11	Stitch Low Resolution	13	L	x103153L
12	Stitch Low Resolution	13	L	x103154L
13	Stitch Low Resolution	13	L	x103155L
14	Stitch Low Resolution	13	L	x103156lL
15	Stitch Low Resolution	13	L	x103157L
16	Stitch Low Resolution	13	L	x103158L
17	Stitch Low Resolution	13	L	x103159L
18	Stitch Low Resolution UV	13	L	x103140L
19	Stitch Low Resolution UV	13	L	x103141lL
20	Stitch Low Resolution UV	13	L	x103142L
21	Stitch Low Resolution UV	13	L	x103143L
22	Stitch Low Resolution UV	13	L	x103144L
23	Stitch Low Resolution UV	13	L	x103145L
24	Stitch Low Resolution UV	13	L	x103146L
25	Stitch Low Resolution UV	13	L	x103147L
26	Stitch Low Resolution UV	13	L	x103148L
27	Stitch Low Resolution UV	13	L	x103149L
28	Geheel UV	**13**,14,15,16	L	x104132L
29	Geheel UV	13	L	x104134L
30	Detail, vleugel	13	L	x104145L
31	Detail, gezicht en hand	13	L	x104146L
32	Detail, gezicht	13	L	x104148L
33	Detail, hand	13	L	x104150L
34	Detail, onderkant raam	13	L	x104151L
35	Detail, tekst links op banderol	13	L	x104153L
36	Detail, gezicht profeet	13	L	x104154L
37	Detail, drapé links onder	13	L	x104156L
38	Kleurkaart voor x104145l tem x104166l	**13**,16	L	x104155L
	V4080_20160725-_29			
1	Kleurkaart	13	L	x103369L
2-76	High res. Stitch 2-76(6 met andere scherpte)	13	L	x103370L – x103445L
77	High res. Stitch, IR 77-148	13	L	x103446L – x103516L
	V4092_20160830-31			
1	Kleurkaart voor alle lijsten	13	L	x104174L
2	Geheel (met gebogen stukjes!)	**13**, 14, 15, 16	L	x104175L
3	Geheel	13	L	x104199L
4	Rechter benedenhoek	13	L	x104173L
5	Linker benedenhoek	13	L	x104176L
6	Rechter verbindingsstuk	13	L	x104201L
7	Linker verbindingsstuk	13	L	x104202L

8	Onderkant beide hoeken , stitch 1/3	13	L	x104177L
9	Midden, stitch 2/3	13	L	x104184L
10	Bovenkant, stitch 3/3	13	L	x104183L
	V4094_20160830-31			
1	Verbindingsstuk (links)	14	L	x104191L
2	Detail (zie tekening)	**13**, 14	L	x104178L
3	Detail (zie tekening)	**13**, 14	L	x104179L
4	Detail (zie tekening)	**13**, 14	L	x104169L
	V4100_20160905_23			
1	Kleurkaart	**13**,14,15,16	L	x104302L
2	Geheel	**13**, 14, 15, 16	L	x104303L
3	Geheel	13	L	x104313L
4	Geheel, achterkant	13	L	x104314L
5	Geheel UV	13	L	x104312L
6	Detail stitching (LOW)	13	L	x104983L
7	Detail stitching (LOW)	13	L	x104984L
8	Detail stitching (LOW)	13	L	x104985L
9	Detail stitching (LOW)	13	L	x104986L
10	Detail stitching (LOW)	13	L	x104987L
11	Detail stitching (LOW)	13	L	x104989L
12	Detail stitching (LOW)	13	L	x104988L
13	Detail stitching (LOW)	13	L	x104990L
14	Detail stitching (LOW)	13	L	x104993L
15	Detail stitching (LOW)	13	L	x104994L
16	Detail inscriptie	13	L	x104284L
17	Detail inscriptie	13	L	x104285L
18	Detail inscriptie	13	L	x104286L
19	Detail inscriptie	13	L	x104287L
20	Detail inscriptie	13	L	x104288L

Nr. XIV	Jan en Hubert Van Eyck, *Het Lam Gods*, Gent, Kerk Sint-Baafs, Veelluik op paneel, 1432 ***Stadsgezicht en Sibille van Eritrea*** 218,2 x 45,9 cm **FOTOGRAFEN :** Jean-Luc Elias en Katrien Van Acker	Object-nummer	Labo-opnamen	Foto-nummer

2012				
	V3525_20121001			
1	Voorzijde, met lijst, normaal licht	14	L	x058739L
2	Voorzijde, met lijst, UV fluorescentie	14	L	x058737L
3	Onderkant, h 35,5 cm	14	L	x058836L
4	Midden onder, h 76 cm	14	L	x058837L
5	Midden midden, h 116 cm	14	L	x058838L
6	Midden boven, h 156 cm	14	L	x058839L
7	Bovenkant	14	L	x058845L
8	UV bovenkant	14	L	x058844L
9	UV midden boven, h 156 cm	14	L	x058840L
10	UV midden midden, h 116 cm	14	L	x058841L
11	UV midden onder, h 76 cm	14	L	x058842L
12	UV onderkant, h 35,5	14	L	x058843L

2013				
	V3558_20130118_tijdens_uv			
1	Detail, vergelijking 2 panelen, normaal licht	13,**14**	L	x059812L
2	Detail, vergelijking 2 panelen, UV fluorescentie	13,**14**	L	x059813L
3	Vergelijking ensembles: normaal licht	13, **14**, 15, 16	L	x059846L
4	Vergelijking ensembles: UV fluorescentie	13, **14**, 15, 16	L	x059847L
	V3559_20130121_tijdens_uv			
1	Voorzijde geheel, met lijst, normaal licht	14	L	x059747L
2	Voorzijde geheel, zonder lijst, normaal licht	14	L	x059814L
3	Detail bovenste schilderij, zonder lijst: Sibille van Eritrea, semi-raaklicht	14	L	x059822L
4	Detail onderste schilderij, zonder lijst: Stadsgezicht, normaal licht	14	L	x059818L
5	Detail uitzicht uit het raam, zonder lijst, normaal licht	14	L	x059819L
6	Detail banderol + hoofd, zonder lijst, normaal licht	14	L	x059823L
7	Detail met handen en wit kleed, zonder lijst, normaal licht	14	L	x059826L
8	Voorzijde geheel, met lijst, UV fluorescentie	14	L	x059746L
9	Voorzijde geheel, zonder lijst, UV fluorescentie	14	L	x059816L
10	Detail bovenste schilderij: Sibille van Eritrea, zonder lijst, UV fluorescentie	14	L	x059821L
11	Detail onderste schilderij: Stadsgezicht, zonder lijst, UV fluorescentie	14	L	x059817L
12	Detail uitzicht uit het raam, zonder lijst, UV fluorescentie	14	L	x059820L
13	Detail banderol + hoofd, zonder lijst, UV fluorescentie	14	L	x059824L
14	Detail met handen en wit kleed, zonder lijst, UV fluorescentie	14	L	x059825L

15	Geheel met lijst, UV fluorescentie	14	L	x059745L
16	Geheel zonder lijst, raaklicht	14	L	x059815L
	V3567_20130212_tijdens_lijst			
1	Tussenlat gepresenteerd naast de verbindingen, met daglicht, voorzijde	14	L	x061296L
2	Tussenlat gepresenteerd naast de verbindingen, met daglicht, achterzijde	14	L	x061295L
3	Constructie verbindingen onderzijde, met daglicht	14	L	x061300L
4	Constructie verbindingen bovenzijde, met daglicht	14	L	x061304L
5	Alle rechte latten, met daglicht	14	L	x061263L
6	Alle rechte latten, met UV licht	14	L	x061264L
7	Alle rechter zijkanten rechte latten, met daglicht	14	L	x061251L
8	Alle rechter zijkanten rechte latten, met UV licht	14	L	x061252L
9	Alle linker zijkanten rechte latten, met daglicht	14	L	x061254L
10	Alle linker zijkanten rechte latten, met UV licht	14	L	x061253L
11	Kromme latten, bovenaanzicht, daglicht	14	L	x061267L
12	Kromme latten, bovenaanzicht, Fluo	14	L	x061268L
13	Kromme latten, onderaanzicht, daglicht	14	L	x061269L
14	Kromme latten, onderaanzicht, Fluo	14	L	x061270L
15	Kromme latten, onderaanzicht, Fluo	14	L	x061271L
	V3636_20130730_reinigingfase02			
1	Geheel, voorzijde met daglicht	**14** + 15	L	x064126L
2	Detail voorzijde met daglicht Venster en stadsgezicht	14	L	x064131L
3	Detail voorzijde met daglicht Detail Erythraean Sybil	14	L	x064129L
4	Detail, lijst Linker verticale lat	14	L	x064138L
	V3644_20130730_reinigingfase02			
1	Geheel voorzijde met daglicht	15 + **14**	L	x064126L
	V3653_20130830_reinigingfase02			
1	Voorzijde, met daglicht	13,**14**,15,16	L	x064577L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	13,**14**,15,16	L	x064578L
3	Voorzijde, met daglicht paneel 13 en &14 Detail onderkant	13,**14**	L	x064581L
4	Voorzijde, met daglicht paneel 13 en &14 Detail onderkant (met White-spirit)	13,**14**	L	x064582L
5	Voorzijde, met daglicht paneel 14 en &15 Detail onderkant	**14**,15	L	x064580L
6	Voorzijde, met daglicht paneel 14 en &15 Detail onderkant (met white-spirit)	**14**,15	L	x064579L
7	Voorzijde, met daglicht paneel 14 en &15 Details twee Sybillen	**14**,15	L	x064585L
8	Voorzijde, met daglicht paneel 14 en &15 Details twee Sybillen (met white-spirit)	**14**,15	L	x064586L
	V3658_20130830_reinigingfase02			

1	Geheel, voorzijde met daglicht	14	L	x064566L
2	Detail voorzijde met daglicht Venster en stadsgezicht	14	L	x064572L
3	Detail voorzijde met daglicht Detail Erythraean Sybil	14	L	x064576L
	V3663_20131014_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	13,**14**,15,16	L	x066418L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	13,**14**,15,16	L	x066419L
	V3665_20131014_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht; Detail van de muren	**14** & 15	L	x066422L
2	Voorzijde, met daglicht; Detail van de muren (met white-spirit)	**14** & 15	L	x066423L
3	Voorzijde, met UV licht; Detail van de muren	**14** & 15	L	x066424L
	V3672_20131129_detailoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht; Gezicht Sibille	14	L	x067295L
2	Detail voorzijde met daglicht; Gouden letters en stuk plafond	14	L	x067286L
3	Detail voorzijde met daglicht; Muurtje	14	L	x067290L
4	Detail voorzijde met scheerlicht; Plafond	14	L	x067289L
5	Geheel voorzijde met daglicht	14	L	x067284L
6	Detail voorzijde met daglicht; Muurtje (met white-spirit)	14	L	x067291L
7	Detail voorzijde : handen Sibille *	14	L	x067287L

2014

	V3693_20140221_verwijderenoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht Venster en stadsgezicht (zonder plafond)	14	L	x069367L
2	Detail voorzijde met daglicht Venster en stadsgezicht (zonder plafond); met white-spirit	14	L	x069368L
3	Detail voorzijde met daglicht Venster en stadsgezicht (zonder plafond) & Wasbekken (zonder plafond)	**14** & 15	L	x069371L
4	Detail voorzijde met daglicht Venster en stadsgezicht (zonder plafond) & Wasbekken (zonder plafond); met white-spirit	**14** &15	L	x069372L
	V3700_20140221_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	13,**14**,15,16	L	x069363L
	V3710_20140411_naintcommissie			
1	Voorzijde, met daglicht	13,**14**,15,16	L	x071014L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	13,**14**,15,16	L	x071016L
3	Voorzijde, met UV licht	13,**14**,15,16	L	x071015L
	V3715_20140411_naintcommissie			
1	Geheel, voorzijde met daglicht (zonder white-spirit)	14	L	x071012L
2	Geheel, voorzijde met daglicht (met white-spirit)	14	L	x071013L

3	Detail voorzijde met daglicht Detail Erythraean Sybil (zonder white-spirit)	14	L	x071004L
4	Detail Erythraean Sybil (met white-spirit)	14	L	x071005L
5	Detail voorzijde met daglicht Detail raam (zonder white-spirit)	14	L	x071002L
6	Detail, lijst Detail raam (met white-spirit)	14	L	x071003L
	V3720_20140526_tijdens_lijst			
1	Detail, voorzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071831L
2	Detail, voorzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071832L
3	Detail, voorzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071833L
4	Detail, voorzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071834L
5	Detail, voorzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071835L
6	Detail, achterzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071841L
7	Detail, achterzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071842L
8	Detail, achterzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071843L
9	Detail, achterzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071844L
10	Detail, achterzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071845L
11	Detail, achterzijde Lijst met daglicht; Inscriptie	14	L	x071846L
	V3752_20140612_naintcommissie_UV			
1	Detail linker benedenhoek Sibille; met daglicht	14	L	x072486L
2	Detail linker benedenhoek Sibille; met UV	14	L	x072487L
3	Detail linker benedenhoek Sibille; met daglicht (met white-spirit)	14	L	x072488L
4	Detail rechter benedenhoek Sibille; met daglicht	14	L	x072480L
5	Detail rechter benedenhoek Sibille; met UV	14	L	x072481L
6	Detail rechter benedenhoek Sibille; met daglicht (met White Spirit)	14	L	x072482L
7	Detail rechter schouder Sibille; met daglicht	14	L	x072483L
8	Detail rechter schouder Sibille; met UV	14	L	x072484L
9	Detail rechter schouder Sibille; met daglicht (met White Spirit)	14	L	x072485L
10	Detail tekst boven hoofd; met daglicht	14	L	x072478L
11	Detail tekst boven hoofd; met daglicht (met White Spirit)	14	L	x072479L
	V3775_20140826_tijdens_lijst			
1	Detail (Hangsels) voorzijde lijsten; verticaal stuk vrijgelegd (14) en vertikaal stuk niet vrijgelegd (15) (met white-spirit)	**14**,15	L	x073869L
2	Detail (Hangsels) voorzijde lijsten; verticaal stuk vrijgelegd (14) en vertikaal stuk niet vrijgelegd (15) (zonder white-spirit)	**14**,15	L	x073868L
3	Detail (Hangsels) voorzijde lijsten; verticaal stuk vrijgelegd (14) en vertikaal stuk niet vrijgelegd (15) (met white-spirit)	**14**,15	L	x073871L
4	Detail (Hangsels) voorzijde lijsten; verticaal stuk vrijgelegd (14) en vertikaal stuk niet vrijgelegd (15) (zonder white-spirit)	**14**,15	L	x073870L
	V3776_20140826_verwijderenoverschild			
1	Detail Erythraean Sybil, rechts onderaan (met white-spirit)	14	L	x073848L
2	Detail Erythraean Sybil, rechts onderaan	14	L	x073847L
3	Detail voorzijde met daglicht Detail raam (met white-spirit)	14	L	x073849L
4	Detail voorzijde met daglicht Detail raam IR	14	L	x073850L
5	Detail Erythraean Sybil, rechter arm	14	L	x073845L

6	Detail Erythraean Sybil, rechter arm (met white-spirit)	14	L	x073846L
	V3787_20141027_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht Detail, Muurtjes/ drapage	13,**14**	L	x075045L
2	Voorzijde, met daglicht Detail, Muurtjes/ drapage (met white-spirit)	13,**14**	L	x075047L
3	Voorzijde, met UV licht Detail, Muurtjes/ drapage	13,**14**	L	x075046L
4	Voorzijde, met daglicht Actie phot (reportage)	13,**14**,15,16	L	x075205L
	V3792_20141027_verwijderenoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht Detail Sibille van Eritrea en Sibille van Cumae	**14**, 15	L	x075039L
2	Detail voorzijde met daglicht Detail Sibille van Eritrea en Sibille van Cumae (met white-spirit)	**14**, 15	L	X075041L
3	Detail voorzijde met UV licht Detail Sibille van Eritrea en Sibille van Cumae	**14**, 15	L	x075040L
4	Detail voorzijde met daglicht Detail raam en lavabo	**14**, 15	L	x075036L
5	Detail voorzijde met daglicht Detail raam en lavabo (met white-spirit)	**14**, 15	L	x075038L
6	Detail voorzijde met UV licht Detail raam en lavabo	**14**, 15	L	x075037L

2015

	V3825_20150105_tijdens			V
1	Detail Sibille (stitching)	14	L	x078795L
2	Detail Sibille (stitching)	14	L	x078796L
3	Detail Sibille (stitching)	14	L	x078797L
4	Detail Sibille (stitching)	14	L	x078798L
5	Detail Sibille (stitching), raaklicht	14	L	x078799L
6	Detail Sibille (stitching), raaklicht	14	L	x078800L
7	Detail Sibille (stitching), raaklicht	14	L	x078801L
8	Detail Sibille (stitching), raaklicht	14	L	x078802L
9	Detail Sibille (stitching), white spirit	14	L	x078803L
10	Detail Sibille (stitching), white spirit	14	L	x078804L
11	Detail Sibille (stitching), white spirit	14	L	x078805L
12	Detail Sibille (stitching), white spirit	14	L	x078806L
	V3832_20150105_tijdens			
1	Detail ganse scène waterbekken + Detail ganse scène stadsgezicht	15 & **14**	L	x078784L
2	Detail ganse scène waterbekken + Detail ganse scène stadsgezicht, raaklicht	15 & **14**	L	x078785L
	V3859_20150309_tijdens			
1	Geheel	14,**15**	L	x080115L
2	Geheel (met white-spirit)	14	L	x080116L
3	Detail Sibille	14	L	x080118L
4	Detail Sibille (met white-spirit)	14	L	x080117L
5	Verticale latten lijst	14	L	x080139L
6	Geheel	13,**14**,15,16	L	x080119L

7	Geheel (met white-spirit)	13,**14**,15,16	L	x080120L
8	Sibille samen	**14**,15	L	x080109L
9	Sibille samen (met white spirit)	**14**,15	L	x080110L
10	Constructieverbinding bovenzijde	14	L	x080143L
11	Detail Sibille	**14**,15	L	x080146L
12	Detail Sibille (met white spirit)	**14**,15	L	x080147L
13	Detail stadszicht en waterbekken	**14**,15	L	x080144L
14	Detail stadszicht en waterbekken (met white spirit)	**14**,15	L	x080145L
	V3861_20150309_tijdens			
1	Geheel	15,**14**	L	x080144L
2	Geheel (met white-spirit)	15,1**4**	L	x080145L
3	Twee sibillen	15,**14**	L	x080146L
4	Twee sibillen (met white-spirit)	15,**14**	L	x080147L
	V3889_20150408_tijdens			
1	Gehele Sibille	14	L	x080216L
2	Gehele Sibille (met white-spirit)	14	L	x080217L
3	Detail Sibille	14	L	x080218L
4	Detail Sibille (met white-spirit)	14	L	x080219L
	V3901_20150504_tijdens			
1	Profeet en Sibille	13, **14**	L	x080991L
2	Profeet en Sibille (met white-spirit)	13, **14**	L	x080992L
	V3902_20150504_tijdens			
1	Geheel bovenste register	13,**14**,15,16	L	x080999L
2	Geheel bovenste register (met white-spirit)	13,**14**,15, 16	L	x081000L
	V3903_20150504_tijdens			
1	Detail kamers	**14**, 15	L	x080989L
2	Detail kamers (met white-spirit)	**14**, 15	L	x080990L
3	Detail Sibille	14	L	x080983L
4	Detail Sibille (met white-spirit)	14	L	x080984L
5	Twee Sibilles	**14**, 15	L	x080987L
6	Twee Sibilles (met white-spirit)	**14**,15	L	x080988L
	V3928_20150615_tijdens			
1	Detail Sibille plooival	14	L	x082737L
2	Detail Sibille plooival (met white-spirit)	14	L	x082738L
3	Detail Sibille	14	L	x082733L
4	Detail Sibille (met white-spirit)	14	L	x082734L
5	Twee Sibilles	**14**, 15	L	x082729L
6	Twee Sibilles (met white-spirit)	**14**, 15	L	x082730L

	V3944_20150727_tijdens			
1	Detail Sibille	14	L	x085406L
2	Detail Sibille (met white-spirit)	14	L	x085407L
	V3956_20150831_tijdens			
1	Ensemble	**14**,15	L	x086514L
2	Sibillen	**14**,15	L	x086515L
3	Sibillen, raaklicht	**14**,15	L	x086516L
4	Sibillen, UV	**14**,15	L	x086517L
	V3961_201500921_tijdens			
1	Geheel UV (stitch voor Closer)	14	L	x086540L
2	Geheel UV (stitch voor Closer)	14	L	x086541L
3	Geheel UV (stitch voor Closer)	14	L	x086542L
4	Geheel UV (stitch voor Closer)	14	L	x086544L
5	Geheel (stitch niet voor closer want zonder polysage)	14	L	x086537L
6	Geheel (stitch niet voor closer want zonder polysage)	14	L	x086538L
7	Geheel (stitch niet voor closer want zonder polysage)	14	L	x086539L
8	Geheel (stitch niet voor closer want zonder polysage)	14	L	x086543L
9	Sibille	14	L	x086547L
10	Sibille, white spirit	14	L	x086548L
	V3962_20150921_tijdens			
1	Lijst, detail dwarslat	14	L	x086545L
	V3966_20151012_tijdens			
1	Geheel	13,14, 15,16	L	x086603L
2	Geheel (met white-spirit)	13,14, 15,16	L	x086604L
	V3968_20151012_tijdens			
1	Geheel (Waterbekken en Stadsgezicht)	15, **14**	L	x086602L
	V3976_20151012_tijdens			
1	Geheel	13,**14**, 15,16	L	x087919L
2	Geheel (voor closertovaneyck) stitch	**14**	L	x087920L
3	Geheel (voor closertovaneyck) stitch	**14**	L	x087921L
4	Geheel (voor closertovaneyck) stitch	**14**	L	x087922L

5	Geheel (voor closertovaneyck) stitch	**14**	L	x087923L
6	Geheel (voor closertovaneyck) stitch	**14**	L	x087924L
	V3988_20151207_tijdens			
1	Inscriptie lijst	14	L	x088692L
2	Inscriptie lijst	14	L	x088693L

2016

	V4000_20160118_tijdens			
1	Lijst (verticale lat)	14	L	x089259L
2	Detail, inscriptie lijst (horizontale lat)	14	L	x089252L
3	Detail, inscriptie lijst (horizontale lat)	14	L	x089253L
4	Geheel lijst (horizontale lat)	14	L	x089254L
5	Kleurkaart voor x089252l tem x089257l	14	L	x089251L
6	Kleurkaart verticale lat (x089259l)	14	L	x089258L
	V4012_20160215_tijdens			
1	Geheel (stitch)	14	L	x090874L
2	Geheel (stitch)	14	L	x090875L
3	Geheel (stitch)	14	L	x090876L
4	Geheel (stitch)	14	L	x090877L
5	Geheel (stitch), UV	14	L	x090869L
6	Geheel (stitch), UV	14	L	x090870L
7	Geheel (stitch), UV	14	L	x090871L
8	Geheel (stitch), UV	14	L	x090872L
9	Kleurkaart voor x090869l tem x090872l	14	L	x090873L
	V4047_20160321_tijdens			
1	Detail muurtjes	14	L	x092835L
2	Detail stadsgezicht	14	L	x092836L
	V4058_20160509_tijdens			
1	Geheel	14	L	x096368L
2	Detail sibille	14	L	x096369L

3	Detail stadsgezicht	14	L	x096370L
	V4073_20160719-20			
1	Geheel	13,**14**,15,16	L	x103101L
2	Engel en Maria	13,16	L	x103118L
	V4075_20160719-20			
1	Geheel	14	L	x103108L
2	Stadsgezicht, interieur	14, 15	L	x103106L
3	Sibille, Sibille	14, 15	L	x103109L
4	Stadsgezicht	14	L	x103117L
5	Sibille	14	L	x103114L
6	Stitch Low Resolution	14	L	x103160L
7	Stitch Low Resolution	14	L	x103161L
8	Stitch Low Resolution	14	L	x103162L
9	Stitch Low Resolution	14	L	x103163L
10	Stitch Low Resolution	14	L	x103164L
11	Stitch Low Resolution	14	L	x103165L
12	Stitch Low Resolution UV	14	L	x103166L
13	Stitch Low Resolution UV	14	L	x103167L
14	Stitch Low Resolution UV	14	L	x103168L
15	Stitch Low Resolution UV	14	L	x103169L
16	Stitch Low Resolution UV	14	L	x103170L
17	Stitch Low Resolution UV	14	L	x103171L
18	Kleurkaart met UV-filter voor x103160l tem x103165l EN x103150l tem x103159l	14	L	x103172L
19	Kleurkaart voor alle andere opnamen	14	L	x103173L
20	Geheel UV	14,15	L	x104133L
21	Detail, gebouwen stadsgezicht	14	L	x104162L
22	Detail, tekst	14	L	x104163L
23	Detail, handen Sibille	14	L	x104164L
24	Detail, gezicht Sibille en banderol	14	L	x104165L
25	Detail, venster	14	L	x104166L

	V4078_20160725-29			
1-54	High res. Stitch 1-54	14	L	x103315L – x103368L
55-109	High res. Stitch, IR 55-109	14	L	x103259L – x103314L
	V4092_20160830-31			
1	Geheel (met gebogen stukjes!)	13, **14**, 15, 16	L	x104175L
	V4094_20160830-31			
1	Geheel	14	L	x104167L
2	Geheel	**14**, 15	L	x104200L
3	Verbindingsstuk (links)	14	L	x104191L
4	Detail (zie tekening)	13, **14**	L	x104178L
5	Detail (zie tekening)	13, **14**	L	x104179L
6	Detail (zie tekening)	13, **14**	L	x104169L
7	Detail verbinding gebogen latjes (zie foto)	14	L	x104205L
8	Bovenkant stitch 1/4	14	L	x104194L
9	Midden stitch 2/4	14	L	x104193L
10	Midden stitch 3/4	14	L	x104192L
11	Onderkant stitch 4/4	14	L	x104195L
	V4096_20160830-31			
1	Detail (zie tekening)	**14**, 15	L	x104186L
3	Detail (zie tekening)	**14**, 15	L	x104197L
	V4100_20160905_23			
1	Kleurkaart	13,**14**,15,16	L	x104302L
2	Geheel UV	13,**14**,15,16	L	x104132L
3	Geheel	13,**14**,15,16	L	x104303L
	V4102_20160905_23			
1	Kleurkaart voor x104307, x104307, x104308	14	L	x104309L
2	Geheel	14	L	x104306L
3	Geheel, achterkant (Adam)	14	L	x104308L
4	Geheel UV	14	L	x104305L
5	Detail inscriptie	14	L	x104295L
6	Detail inscriptie	14	L	x104296L

7	Detail inscriptie	14	L	x104297L
8	Detail inscriptie	14	L	x104298L
9	Detail inscriptie	14	L	x104299L
10	Detail inscriptie	14	L	x104300L
11	Detail stitching (LOW)	14	L	x105011L
12	Detail stitching (LOW)	14	L	x105014L
13	Detail stitching (LOW)	14	L	x105016L
14	Detail stitching (LOW)	14	L	x105017L
15	Detail stitching (LOW)	14	L	x105018L
16	Detail stitching (LOW)	14	L	x105025L

Nr. XV	Jan en Hubert Van Eyck, *Het Lam Gods*, Gent, Kerk Sint-Baafs, Veelluik op paneel, 1432 ***Waterbekken en sibille van Cumae*** **FOTOGRAFEN :** Jean-Luc Elias en Katrien Van Acker	Object-nummer	Labo-opnamen	Foto-nummer

2012				
	V3526_20121001_voor_uv			
1	Voorzijde, met lijst, normaal licht	15	L	x058734L
2	Voorzijde, met lijst, UV fluorescentie	15	L	x058735L
3	Onderkant, h 35,5 cm	15	L	x058856L
4	Midden onder, h 76 cm	15	L	x058857L
5	Midden midden, h 116 cm	15	L	x058858L
6	Midden boven, h 156 cm	15	L	x058859L
7	Bovenkant, h 150 + kolom	15	L	x058865L
8	UV bovenkant, h 150 + kolom	15	L	x058864L
9	UV midden boven, h 156 cm	15	L	x058860L
10	UV midden midden, h 116 cm	15	L	x058861L
11	UV midden onder, h 76 cm	15	L	x058862L
12	UV onderkant, h 35,5	15	L	x058863L

2013				
	V3558_20130118_tijdens_uv			
20	Vergelijking bovenste schilderij, UV fluorescentie	**15**, 16	L	x059845L
21	Vergelijking bovenste schilderij, normaal licht	**1**5,16	L	x059844L
22	Vergelijking ensembles: normaal licht	13, 14, **15**, 16	L	x059846L
23	Vergelijking ensembles: UV fluorescentie	13, 14, **1**5, 16	L	x059847L
	V3560_20130114_tijdens_uv			
1	Geheel, met lijst	15	L	x059742L
2	Geheel, zonder lijst	15	L	x059827L
3	Detail bovenste schilderij, zonder lijst, Sibille van Cumae	15	L	x059832L
4	Detail onderste schilderij, zonder lijst, Waterbekken	15	L	x059831L
5	Detail zonder lijst, plafond + pinakel	15	L	x059839L
6	Detail zonder lijst, niche	15	L	x059840L
7	Detail zonder lijst, vloer	15	L	x059843L
8	Detail zonder lijst, hoofd Sibille van Cumae + banderol	15	L	x059835L
9	Detail zonder lijst, mantel + hand	15	L	x059836L
10	Geheel, met lijst, UV fluorescentie	15	L	x059743L

11	Geheel, zonder lijst, UV fluorescentie	15	L	x059829L
12	Detail bovenste schilderij, zonder lijst, Sibille van Cumae, UV fluorescentie	15	L	x059833L
13	Detail onderste schilderij, zonder lijst, Waterbekken, UV fluorescentie	15	L	x059830L
14	Detail zonder lijst, plafond + pinakel, UV fluorescentie	15	L	x059838L
15	Detail zonder lijst, niche, UV fluorescentie	15	L	x059841L
16	Geheel, zonder lijst, raaklicht	15	L	x059828L
17	Geheel, met lijst, UV fluorescentie	15	L	x059744L
18	Detail zonder lijst, vloer, UV fluorescentie	15	L	x059842L
19	Detail zonder lijst, hoofd Sibille van Cumae + banderol, UV fluorescentie	15	L	x059834L
20	Detail zonder lijst, mantel + hand, UV fluorescentie	15	L	x059837L
	V3568_20130212_tijdens_lijst			
1	Tussenlat gepresenteerd naast de verbindingen, met daglicht, voorzijde	15	L	x061294L
2	Tussenlat gepresenteerd naast de verbindingen, met daglicht, achterzijde	15	L	x061293L
3	Constructie verbindingen onderzijde, met daglicht	15	L	x061301L
4	Constructie verbindingen bovenzijde, met daglicht	15	L	x061306L
5	Alle rechte latten, met daglicht	15	L	x061262L
6	Alle rechte latten, met UV licht	15	L	x061261L
7	Alle rechter zijkanten rechte latten, met daglicht	15	L	x061258L
8	Alle rechter zijkanten rechte latten, met UV licht	15	L	x061257L
9	Alle linker zijkanten rechte latten, met daglicht	15	L	x061255L
10	Alle linker zijkanten rechte latten, met UV licht	15	L	x061256L
11	Kromme latten, onderaanzicht, Fluo	15	L	x061272L
12	Kromme latten, onderaanzicht, Fluo	15	L	x061273L
13	Kromme latten, onderaanzicht, daglicht	15	L	x061274L
14	Kromme latten, bovenaanzicht, daglicht	15	L	x061276L
15	Kromme latten, bovenaanzicht, Fluo	15	L	x061277L
16	Korte latten, vooraanzicht, daglicht	15	L	x061281L
17	Korte latten, vooraanzicht, Fluo	15	L	x061280L
	V3636_20130730_reinigingfase02			
1	Geheel, voorzijde met daglicht	14 + **15**	L	x064126L
	V3644_20130730_reinigingfase02			
1	Geheel voorzijde met daglicht	**15** + 14	L	x064126L
2	Detail voorzijde met daglicht. Wasbekken	**15**	L	x064132L
	V3653_20130830_reinigingfase02			
1	Voorzijde, met daglicht	13,14,**15**,16	L	x064577L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	13,14,**15**,16	L	x064578L
3	Voorzijde, met daglicht paneel 15 en &16 Detail onderkant	**15**,16	L	x064583L
4	Voorzijde, met daglicht paneel 15 en &16 Detail onderkant (met white-spirit)	**15**,16	L	x064584L
5	Voorzijde, met daglicht paneel 14 en &15 Detail onderkant	14,**15**	L	x064580L
6	Voorzijde, met daglicht paneel 14 en &15 Detail onderkant (met white-spirit)	14,**15**	L	x064579L
7	Voorzijde, met daglicht paneel 14 en &15 Details twee Sybillen	14,**15**	L	x064585L
8	Voorzijde, met daglicht paneel 14 en &15 Details twee Sybillen (met white-spirit)	14,**15**	L	x064586L

	V3660_20130830_reinigingfase02			
1	Geheel voorzijde met daglicht	15	L	x064565L
2	Detail voorzijde met daglicht Wasbekken	15	L	x064571L
3	Detail voorzijde met daglicht Sibille van Cumae	15	L	x064575L
	V3663_20131014_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	13,14,**15**,16	L	x066418L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	13,14,**15**,16	L	x066419L
	V3665_20131014_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht; Detail van de muren	14 & **15**	L	x066422L
2	Voorzijde, met daglicht; Detail van de muren (met white-spirit)	14 & **15**	L	x066423L
3	Voorzijde, met UV licht; Detail van de muren	14 & **15**	L	x066424L
	V3674_20131129_detailoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht; Gezicht Sibille	15	L	x067294L
2	Detail voorzijde met daglicht; Keteltje, Glasraam en handdoek	15	L	x067285L
3	Detail voorzijde met daglicht; Muur	15	L	x067292L
4	Detail voorzijde met scheerlicht; Plafond	15	L	x067288L
5	Geheel voorzijde met daglicht	15	L	x067284L
6	Detail voorzijde met daglicht; Muur (met white-spirit)	15	L	x067293L
2014				
	V3693_20140221_verwijderenoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht Venster en stadsgezicht (zonder plafond) & Wasbekken (zonder plafond)	14 & **15**	L	x069371L
2	Detail voorzijde met daglicht Venster en stadsgezicht (zonder plafond) & Wasbekken (zonder plafond); met white-spirit	14 & **15**	L	x069372L
	V3694_20140221_verwijderenoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht Wasbekken (zonder plafond)	15	L	x069369L
2	Detail voorzijde met daglicht Wasbekken (zonder plafond); met white-spirit	15	L	x069370L
	V3700_20140221_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	13,14,**15**,16	L	x069363L
	V3710_20140411_nacommissie			
1	Voorzijde, met daglicht	13,14,**15**,16	L	x071014L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	13,14,**15**,16	L	x071016L
3	Voorzijde, met UV licht	13,14,**15**,16	L	x071015L
	V3717_20140411_nacommissie			
1	Geheel voorzijde met daglicht (zonder white-Spirit)	15	L	x071017L
2	Geheel voorzijde met daglicht (met white-Spirit)	15	L	x071018L

3	Detail voorzijde met daglicht Wasbekken (zonder white-Spirit)	15	L	x071000L
4	Detail voorzijde met daglicht Wasbekken (met white-Spirit)	15	L	x071001L
5	Detail voorzijde met daglicht Sibille (zonder white-Spirit)	15	L	x071006L
6	Detail voorzijde met daglicht Sibille (met white-Spirit)	15	L	x071007L
	V3722_20140526_tijdens_lijst			
1	Detail voorzijde lijst met daglicht; inscriptie	15	L	x071836L
2	Detail voorzijde lijst met daglicht; inscriptie	15	L	x071837L
3	Detail voorzijde lijst met daglicht; inscriptie	15	L	x071838L
4	Detail voorzijde lijst met daglicht; inscriptie	15	L	x071839L
5	Detail voorzijde lijst met daglicht; inscriptie	15	L	x071840L
6	Detail achterzijde lijst met daglicht; inscriptie	15	L	x071847L
7	Detail achterzijde lijst met daglicht; inscriptie	15	L	x071848L
8	Detail achterzijde lijst met daglicht; inscriptie	15	L	x071849L
9	Detail achterzijde lijst met daglicht; inscriptie	15	L	x071850L
10	Detail achterzijde lijst met daglicht; inscriptie	15	L	x071851L
	V3754_20140526			
1	Detail voorzijde; met daglicht	15	L	x072489L
2	Detail voorzijde; met UV	15	L	x072490L
3	Detail voorzijde met daglicht (met white-Spirit);	15	L	x072491L
	V3775_20140826_tijdens_lijst			
1	Detail (Hangsels) voorzijde lijsten; verticaal stuk vrijgelegd (14) en vertikaal stuk niet vrijgelegd (15) (met white-spirit)	14,**15**	L	x073869L
2	Detail (Hangsels) voorzijde lijsten; verticaal stuk vrijgelegd (14) en vertikaal stuk niet vrijgelegd (15) (zonder white-spirit)	14,**15**	L	x073868L
3	Detail (Hangsels) voorzijde lijsten; verticaal stuk vrijgelegd (14) en vertikaal stuk niet vrijgelegd (15) (met white-spirit)	14,**15**	L	x073871L
4	Detail (Hangsels) voorzijde lijsten; verticaal stuk vrijgelegd (14) en vertikaal stuk niet vrijgelegd (15) (zonder white-spirit)	14,**15**	L	x073870L
	V3777_20140826_verwijderenoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht Wasbekken (met white-Spirit)	15	L	x073851L
	V3787_20141027_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht Detail, Muurtjes/ drapage	**15**,16	L	x075042L

2	Voorzijde, met daglicht Detail, Muurtjes/ drapage (met white-spirit)	**15**,16	L	x075044L
3	Voorzijde, met UV licht Detail, Muurtjes/ drapage	**15**,16	L	x075043L
4	Voorzijde, met daglicht Actie phot (reportage)	13,14,**15**,16	L	x075205L
	V3790_20141027_verwijderenoverschildUV			
1	Detail, met daglicht Dwarslat (bij reinigingsvenster)	15	L	x075060L
2	Detail, met daglicht Dwarslat (bij reinigingsvenster)(met white-spirit)	15	L	x075062L
3	Detail, met UV licht Dwarslat (bij reinigingsvenster)	15	L	x075061L
4	Detail, met daglicht Rechtse lat (bij reinigingsvenster)	15	L	x075063L
5	Detail, met daglicht Rechtse lat (bij reinigingsvenster)(met white-spirit)	15	L	x075065L
6	Detail, met UV licht Rechtse lat (bij reinigingsvenster)	15	L	x075064L
7	Detail, met daglicht Rechtse lat (bij reinigingsvenster)	15	L	x075066L
8	Detail, met daglicht Rechtse lat (bij reinigingsvenster)(met white-spirit)	15	L	x075068L
9	Detail, met UV licht Rechtse lat (bij reinigingsvenster)	15	L	x075067L
	V3792_20141027_verwijderenoverschildUV			
	Detail voorzijde met daglicht Detail Sibille van Eritrea en Sibille van Cumae	14, **15**	L	x075039L
	Detail voorzijde met daglicht Detail Sibille van Eritrea en Sibille van Cumae (met white-spirit)	14, **15**	L	x075041L
	Detail voorzijde met UV licht Detail Sibille van Eritrea en Sibille van Cumae	14, **15**	L	x075040L
	Detail voorzijde met daglicht Detail raam en lavabo	14, **15**	L	x075036L
	Detail voorzijde met daglicht Detail raam en lavabo (met white-spirit)	14, **15**	L	x075038L
	Detail voorzijde met UV licht Detail raam en lavabo	14, **15**	L	x075037L

2015

	V3832_20150105_tijdens			
1	Detail Sibille (stitching)	15	L	x078807L
2	Detail Sibille (stitching)	15	L	x078808L
3	Detail Sibille (stitching)	15	L	x078809L
4	Detail Sibille (stitching)	15	L	x078810L
5	Detail Sibille (stitching), raaklicht	15	L	x078811L
6	Detail Sibille (stitching) , raaklicht	15	L	x078812L
7	Detail Sibille (stitching), raaklicht	15	L	x078813L
8	Detail Sibille (stitching), raaklicht	15	L	x078814L
9	Detail Sibille (stitching) , white spirit	15	L	x078815L
10	Detail Sibille (stitching) , white spirit	15	L	x078816L
11	Detail Sibille (stitching) , white spirit	15	L	x078817L
12	Detail Sibille (stitching) , white spirit	15	L	x078818L

13	Detail ganse scène waterbekken + Detail ganse scène stadsgezicht	**15** & 14	L	x078784L
14	Detail ganse scène waterbekken + Detail ganse scène stadsgezicht, raaklicht	**15** & 14	L	x078785L
15	Detail lijst, testvenster	15	L	x078819L
	V3859_20150309_tijdens			
1	Geheel	14, **15**	L	x080115L
2	Geheel (met white-spirit)	14, **15**	L	x080116L
3	Geheel	13,14,**15**,16	L	x080119L
4	Geheel (met white-spirit)	13,14,**15**,16	L	x080120L
5	Sibille samen	14,**15**	L	x080109L
6	Sibille samen (met white spirit)	14,**15**	L	x080110L
7	Detail Sibille	14,**15**	L	x080146L
8	Detail Sibille (met white spirit)	14,**15**	L	x080147L
9	Detail stadszicht en waterbekken	14,**15**	L	x080144L
10	Detail stadszicht en waterbekken (met white spirit)	14,**15**	L	x080145L
	V3861_20050309_tijdens			
1	Geheel	**15**,14	L	x080144L
2	Geheel (met white-spirit)	**15**,14	L	x080145L
3	Verticale latten lijst	15	L	x080139L
4	Constructie verbinding bovenzijde	15	L	x080143L
5	Twee sibillen	**15**,14	L	x080146L
6	Twee sibillen (met white-spirit)	15,14	L	x080147L
	V3891_20150408_tijdens			
1	Detail interieur	15	L	x080220L
2	Detail interieur (met white-spirit)	15	L	x080221L
	V3902_20150504_tijdens			
1	Profeet en Sibille	16, **15**	L	x080993L
2	Profeet en Sibille (met white-spirit)	16, **15**	L	x080994L
3	Geheel bovenste register	13,14,**15**, 16	L	x080999L
4	Geheel bovenste register (met white-spirit)	13,14,**15**, 16	L	x081000L
	V3903_20150504_tijdens			
1	Detail kamers	14, **15**	L	x080989L
2	Detail kamers (met white-spirit)	14, **15**	L	x080990L
3	Twee Sibilles	14, **15**	L	x080987L
4	Twee Sibilles (met white-spirit)	14, **15**	L	x080988L
	V3928_20150615_tijdens			
1	Twee Sibilles	14, **15**	L	x082729L
2	Twee Sibilles (met white-spirit)	14, **15**	L	x082730L
	V3930_20150615_tijdens			
1	Kamer	15	L	x082731L
2	Kamer (met white-spirit)	15	L	x082732L

	V3956_20150831_tijdens			
1	Ensemble	14,**15**	L	x086514L
2	Sibillen	14,**15**	L	x086515L
3	Sibillen, raaklicht	14,**15**	L	x086516L
4	Sibillen, UV	14,**15**	L	x086517L
	V3966_20151012_tijdens			
1	Geheel	13,14, **15**,16	L	x086603L
2	Geheel (met white-spirit)	13,14, **15**,16	L	x086604L
	V3968_20151012_tijdens			
1	Geheel (Waterbekken en Stadsgezicht)	**15**, 14	L	x086602L
2	Detail sibille	15	L	x086601L
	V3976_20151109_tijdens			
1	Geheel	13,14, **15**,16	L	x087919L
	V3990_20151209_tijdens			
1	Inscriptie lijst	15	L	x088690L
2	Inscriptie lijst	15	L	x088691L

2016

	V4001_20160118_tijdens			
1	Lijst, geheel (horizontale lat)	15	L	x089255L
2	Lijst, detail inscriptie (horizontale lat)	15	L	x089256L
3	Lijst, detail inscriptie (horizontale lat)	15	L	x089257L
	V4026_20160307_tijdens			
1	Kleurkaart voor x092580l tem x092596l	15	L	x092579L
2	Geheel	15	L	x092586L
3	Sibille (bovenste compositie)	15	L	x092584L
4	Waterbekken (onderste compositie)	15	L	x092585L
5	Detail, stitching closertovaneyck	15	L	x092580L
6	Detail, stitching closertovaneyck	15	L	x092581L
7	Detail, stitching closertovaneyck	15	L	x092582L
8	Detail, stitching closertovaneyck	15	L	x092583L

	V4049_20160321_tijdens			
1	Geheel	15	L	x092809L
2	Geheel, UV	15	L	x092810L
3	Detail, stitching closertovaneyck	15	L	x092815L
4	Detail, stitching closertovaneyck	15	L	x092816L
5	Detail, stitching closertovaneyck	15	L	x092817L
6	Detail, stitching closertovaneyck	15	L	x092818L
7	Detail, stitching closertovaneyck, UV	15	L	x092819L
8	Detail, stitching closertovaneyck, UV	15	L	x092820L
9	Detail, stitching closertovaneyck, UV	15	L	x092821L
10	Detail, stitching closertovaneyck, UV	15	L	x092822L
	V4067_20160610			
1	Geheel	15	L	x097593L
2	Detail interieur	15	L	x097592L
3	Detail sibille	15	L	x097591L
	V4073_20160719-20			
1	Geheel	13,14,**15**, 16	L	x103101L
2	Geheel UV	13,14,**15**, 16	L	x104132L
	V4074_20160719-20			
1	Profeet en Sibille	**15**, 16	L	x103110L
	V4076_20160719-20			
1	Kleurkaart	15	L	x103107L
2	Geheel	15	L	x103108L
3	Waterbekken	15	L	x103116L
4	Sibille	15	L	x103115L
5	Stitch Low Resolution	15	L	x103174L
6	Stitch Low Resolution	15	L	x103175L
7	Stitch Low Resolution	15	L	x103176L
8	Stitch Low Resolution	15	L	x103177L
9	Stitch Low Resolution	15	L	x103178L
10	Stitch Low Resolution	15	L	x103179L

11	Stitch Low Resolution UV	15	L	x103180L
12	Stitch Low Resolution UV	15	L	x103181L
13	Stitch Low Resolution UV	15	L	x103182L
14	Stitch Low Resolution UV	15	L	x103183L
15	Stitch Low Resolution UV	15	L	x103184L
16	Stitch Low Resolution UV	15	L	x103185L
17	Detail, waterbekken en handdoek	15	L	x104159L
18	Detail, waterbekken	15	L	x104160L
19	Detail, kleed Sibille	15	L	x104161L
	V4079_20160725-29			
1-36	High res. Stitch 1-36	15	L	x103187L - x103222L
37-72	High res. Stitch, IR 37-72	15	L	x103223L -x103258L
73	Kleurkaart	15	L	x103186L
	V4092_20160830-31			
1	Geheel (met gebogen stukjes!)	13, 14, **15**, 16	L	x104175L
	V4094_20160830-31			
1	Geheel	**14**, 15	L	x104200L
	V4096_20160830-31			
1	Geheel	15	L	x104168L
2	Linker benedenhoek	15	L	x104171L
3	Detail (zie tekening)	14, **15**	L	x104186L
4	Detail (zie tekening)	14, **15**	L	x104197L
5	Detail (zie tekening)	**15**, 16	L	x104189L
6	Detail (zie tekening)	**15**, 16	L	x104190L
7	Detail (zie tekening)	**15**, 16	L	x104170L
8	Detail verbindingen ronde latjes	15	L	x104206L
9	Bovenkant, stitch 1/4	15	L	x104185L
10	Midden stitch 2/4	15	L	x104187L
11	Midden stitch 3/4	15	L	x104188L
12	Onder stitch 4/4	15	L	x104196L
	V4100_20160905_23			

1	Kleurkaart	13,14,**15**, 16	L	x104302L
2	Geheel UV	13,14,**15**, 16	L	x104132L
	V4104_20160905_23			
1	Geheel	15	L	x104301L
2	Geheel, achterkant (Eva)	15	L	x104307L
3	Geheel UV	15	L	x104304L
4	Detail, inscriptie	15	L	x104289L
5	Detail, inscriptie	15	L	x104290L
6	Detail, inscriptie	15	L	x104291L
7	Detail, inscriptie	15	L	x104292L
8	Detail, inscriptie	15	L	x104293L
9	Detail, inscriptie	15	L	x104294L
10	Detail, stitching (LOW)	15	L	x105026L
11	Detail, stitching (LOW)	15	L	x105027L
12	Detail, stitching (LOW)	15	L	x105028L
13	Detail, stitching (LOW)	15	L	x105029L
14	Detail, stitching (LOW)	15	L	x105030L
15	Detail, stitching (LOW)	15	L	x105031L

Nr. XVI	Jan en Hubert Van Eyck, *Het Lam Gods*, Gent, Kerk Sint-Baafs, Veelluik op paneel, 1432 ***Maria van de Annunciatie en profeet Micheas*,** 164,5 x 72,3 cm (zonder lijst), 173,7 x 83,5 cm (met lijst) **FOTOGRAFEN :** Jean-Luc Elias en Katrien Van Acker	Object-nummer	Labo-opnamen	Foto-nummer

2012				
	V3527_20121001_voor_uv			
1	Voorzijde, met lijst, normaal licht	16	L	x058725L
2	Voorzijde, met lijst, UV fluorescentie	16	L	x058726L
3	Rugzijde, met lijst, normaal licht	16	L	x058727L
4	Voorzijde, zonder lijst, normaal licht	16	L	x058747L
5	Voorzijde, zonder lijst, UV fluorescentie	16	L	x058743L
6	Voorzijde, zonder lijst, strijklicht	16	L	x058742L
7	Rugzijde, zonder lijst, normaal licht	16	L	x058746L
8	Onderkant links, h 59 cm; b 86,5 cm	16	L	x058786L
9	Onderkant rechts, h 59 cm; b tegenstatief	16	L	x058787L
10	Midden onder rechts, h 100 cm; b tegen	16	L	x058788L
11	Midden onder links, h 100 cm; b 86,5 cm	16	L	x058789L
12	Midden boven links, h 141 cm; b 86,5 cm	16	L	x058790L
13	Midden boven rechts, h 141 cm; b statief	16	L	x058791L
14	Bovenkant rechts, h boven; b statief	16	L	x058792L
15	Bovenkant links, h boven; b 86,5 cm	16	L	x058793L
16	UV onderkant links, h 61 cm; b 65,5 cm	16	L	x058819L
17	UV onderkant rechts, h 61 cm; b tegen	16	L	x058820L
18	UV midden onder rechts, h 100 cm; b tegen	16	L	x058821L
19	UV midden onder links, h 100 cm; b 65,5 cm	16	L	x058823L
20	UV midden boven links, h 139 cm; b 65,5 cm	16	L	x058824L
21	UV midden boven rechts, h 139 cm; b tegen	16	L	x058825L
22	UV bovenkant rechts, h tegen; b tegen	16	L	x058826L
23	UV bovenkant links, h tegen; b 65,5 cm	16	L	x058827L

2013				
	V3558_20130118_tijdens_uv			

1	Vergelijking ensembles: normaal licht	13, **16**	L	x059781L
2	Vergelijking ensembles: UV fluorescentie	13, **16**	L	x059780L
3	Vergelijking bovenste schilderij, UV fluorescentie	15, **16**	L	x059845L
4	Vergelijking bovenste schilderij, normaal licht	15, **16**	L	x059844L
5	Vergelijking ensembles: normaal licht	13, 14, 15, **16**	L	x059846L
6	Vergelijking ensembles: UV fluorescentie	13, 14, 15, **16**	L	x059847L
	V3561_20130118_tijdens_uv			
1	Geheel, zonder lijst, normaal licht	16	L	x059783L
2	Geheel, zonder lijst, semi raaklicht	16	L	x059787L
3	Detail, zonder lijst, bovenste stuk: profeet Micheas, normaal licht	16	L	x059797L
4	Detail met drie fases in de reiniging (kleed), normaal licht	16	L	x059794L
5	Detail linkeronderhoek	16	L	x059788L
6	Detail ramen, normaal licht	16	L	x059791L
7	Detail plafond, normaal licht	16	L	x059792L
8	Detail banderol + gezicht, normaal licht	16	L	x059798L
9	Geheel zonder lijst, UV fluorescentie	16	L	x059784L
10	Detail zonder lijst, bovenste stuk: profeet Micheas, UV fluorescentie	16	L	x059796L
11	Detail met drie fases in de reiniging (kleed), UV fluorescentie	16	L	x059795L
12	Detail linkeronderhoek, UV fluorescentie	16	L	x059789L
13	Detail ramen, UV fluorescentie	16	L	x059790L
14	Detail plafond, UV fluorescentie	16	L	x059793L
15	Detail banderol + gezicht, UV fluorescentie	16	L	x059799L
	V3571_20130211_tijdens_lijst			
1	alle rechter zijkanten van de lijsten, daglicht	13, **16**, 17, 18, 19, 20	L	x061243L
2	alle rechter zijkanten van de lijsten, UV licht	13, **16**, 17, 18, 19, 20	L	x061244L
3	Alle linker zijkanten van de lijsten, daglicht	20, 19, 18, 17, **16**, 13	L	x061246L
4	Alle linker zijkanten van de lijsten, UV	20, 19, 18, 17, **16**, 13	L	x061245L
5	Alle bovenzijdes van de lijsten, daglicht	20, 19, 18, 17, **16**, 13	L	x061250L
6	Alle bovenzijdes van de lijsten, UV licht	20, 19, 18, 17, **16**, 13	L	x061249L

7	Alle onderzijdes van de lijsten, daglicht	13, **16**, 17, 18, 19, 20	L	x061247L
8	Alle onderzijdes van de lijsten, UV licht	13, **16**, 17, 18, 19, 20	L	x061248L
	V3572_20130211_tijdens_lijst			
1	Voorzijde lijst, met daglicht	16	L	x061237L
2	Voorzijde lijst, met UV licht	16	L	x061236L
3	Achterzijde lijst, met daglicht	16	L	xX061238L
	V3585_20130225_tijdensreiniging			
1	De twee panelen tijdens reiniging, daglicht	13 +**16**	L	x061308L
	V3599_20130325_voor_lijstreinigingtest			
1	Voorzijde lijst, met daglicht Onderkant links	16	L	x061315L
2	Voorzijde lijst, met daglicht Onderkant rechts	16	L	x061316L
3	Voorzijde lijst, met daglicht Midden onder links	16	L	x061318L
4	Voorzijde lijst, met daglicht Midden onder rechts	16	L	x061317L
5	Voorzijde lijst, met daglicht Midden boven links	16	L	x061319L
6	Voorzijde lijst, met daglicht Midden boven rechts	16	L	x061320L
7	Voorzijde lijst, met daglicht Bovenkant links	16	L	x061323L
8	Voorzijde lijst, met daglicht Bovenkant rechts	16	L	x061322L
9	Voorzijde lijst, met UV licht Onderkant links	16	L	x061331L
10	Voorzijde lijst, met UV licht Onderkant rechts	16	L	x061330L
11	Voorzijde lijst, met UV licht Midden onder links	16	L	x061328L
12	Voorzijde lijst, met UV licht Midden onder rechts	16	L	x061329L
13	Voorzijde lijst, met UV licht Midden boven links	16	L	x061327L
14	Voorzijde lijst, met UV licht Midden boven rechts	16	L	x061326L
15	Voorzijde lijst, met UV licht Bovenkant links	16	L	x061324L
16	Voorzijde lijst, met UV licht Bovenkant rechts	16	L	x061325L
	V3605_20130325_tijdens_uv			
1	Voorzijde, met daglicht	16	L	x061313L
2	Voorzijde, met UV licht	16	L	x061314L
	V3642_20130730_reinigingfase02			

1	Geheel, voorzijde, met daglicht	16	L	x064125L
2	Detail, voorzijde, met daglicht Drappage	16	L	x064134L
	V3653_20130830_reinigingfase02			
1	Voorzijde, met daglicht	13,14,15, **16**	L	x064577L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	13,14,15, **16**	L	x064578L
3	Voorzijde, met daglicht paneel 15 en &16 Detail onderkant	15,**16**	L	x064583L
4	Voorzijde, met daglicht paneel 15 en &16 Detail onderkant (met white-spirit)	15,**16**	L	x064584L
	V3657_20130830_reinigingfase02			
1	Geheel, voorzijde, met daglicht	16	L	x064567L
2	Detail, voorzijde, met daglicht Profeet Micheas	16	L	x064573L
3	Detail, voorzijde, met daglicht Gezicht Maria met venster en boek	16	L	x064570L
	V3663_20131014_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	13,14,15, **16**	L	x066418L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	13,14,15, **16**	L	x066419L
	V3671_20131129_detailoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht; Gezicht van Maria	16	L	x067250L
2	Detail voorzijde met daglicht; Handen van Maria	16	L	x067251L
3	Detail voorzijde met daglicht; Gezicht van Profeet Micheas	16	L	x067258L
4	Detail voorzijde met scheerlicht; Plafond	16	L	x067260L
5	Detail voorzijde met daglicht; drappage linker onderhoek	16	L	x067252L
6	Geheel voorzijde met daglicht	16	L	x067263L

2014				
	V3700_20140221_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	13,14,15, **16**	L	x069363L
	V3710_20140411_nacommissie_uv			
1	Voorzijde, met daglicht	13,14,15, **16**	L	x071014L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	13,14,15, **16**	L	x071016L
3	Voorzijde, met UV licht	13,14,15, **16**	L	x071015L
	V3714_20140411_nacommissie			

1	Geheel, voorzijde, met daglicht (zonder white-spirit)	16	L	x071008L
2	Geheel, voorzijde, met daglicht (met white-spirit)	16	L	x071009L
3	Detail, voorzijde, met daglicht Drapage (zonder white-spirit)	16	L	x070994L
4	Detail, voorzijde, met daglicht Drapage (met white-spirit)	16	L	x070995L
	V3751_20140526_nacommissie_uv_IR			
1	Detail Hoofd; met daglicht	16	L	x072470L
2	Detail Hoofd; met UV	16	L	x072471L
3	Detail Hoofd; met IR	16	L	x072472L
4	Detail Hoofd; met daglicht (met White Spirit)	16	L	x072473L
5	Detail Handen; met daglicht	16	L	x072474L
6	Detail Handen; met UV	16	L	x072475L
7	Detail Handen; met IR	16	L	x072476L
8	Detail Handen; met daglicht (met White Spirit)	16	L	x072477L
9	Detail voorzijde Lijst, met daglicht; Inscriptie	16	L	x071856L
10	Detail voorzijde Lijst, met daglicht; Inscriptie	16	L	x071857L
11	Detail voorzijde Lijst, met daglicht; Inscriptie	16	L	x071858L
	V3759_20140612_tijdensreiniging			
1	Geheel voorzijde lijst met daglicht	16	L	x072503L
2	Geheel voorzijde lijst met daglicht (met white-spirit)	16	L	x072504L
	V3772_20140826_tijdens_lijst			
1	Voorzijde lijsten, met daglicht	13, **16**	L	x073863L
2	Voorzijde lijsten, met daglicht (met white spirit)	13, **16**	L	x073864L
	V3774_20140826_verwijderenoverschild			
1	Detail, voorzijde, met daglicht Hoofd en schouder Micheas (met white-spirit)	16	L	x073856L
	V3787_20141027_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht Detail, Muurtjes/ drapage	15,**16**	L	x075042L
2	Voorzijde, met daglicht Detail, Muurtjes/ drapage (met white-spirit)	15,**16**	L	x075044L
3	Voorzijde, met UV licht Detail, Muurtjes/ drapage	15,**16**	L	x075043L
4	Voorzijde, met daglicht Actie phot (reportage)	13,14,15, **16**	L	x075205L
	V3791_20141027_verwijderenoverschild			
1	Detail, voorzijde, met daglicht Profeet Micheas	16	L	x075048L
2	Detail, voorzijde, met daglicht Profeet Micheas (met white-spirit)	16	L	x075050L
3	Detail, voorzijde, met UV licht Profeet Micheas	16	L	x075049L
2015				
	V3831_20150105_tijdens			

1	Detail profeet (stitching)	16	L	x078786L
2	Detail profeet (stitching)	16	L	x078787L
3	Detail profeet (stitching)	16	L	x078788L
4	Detail profeet (stitching), raaklicht	16	L	x078789L
5	Detail profeet (stitching), raaklicht	16	L	x078790L
6	Detail profeet (stitching), raaklicht	16	L	x078791L
7	Detail profeet (stitching) , white spirit	16	L	x078792L
8	Detail profeet (stitching) , white spirit	16	L	x078793L
9	Detail profeet (stitching) , white spirit	16	L	x078794L
	V3858_20150309_tijdens			
1	Geheel	16	L	x080113L
2	Geheel (met white-spirit)	16	L	x080114L
3	Detail gehele profeet	16	L	x080107L
4	Detail gehele profeet (met white-spirit)	16	L	x080108L
5	Detail gehele profeet	16	L	x080148L
6	Detail gehele profeet (met white-spirit)	16	L	x080149L
7	Detail profeet overschildering	16	L	x080150L
8	Detail profeet overschildering (met white spirit)	16	L	x080151L
	V3859_20150309_tijdens			
1	Geheel	13,14,15, **16**	L	x080119L
2	Geheel (met white-spirit)	13,14,15, **16**	L	x080120L
	V3888_20150408_tijdens			
1	Detail gehele profeet	16	L	x080228L
2	Detail gehele profeet (met white-spirit)	16	L	x080229L
	V3902_20150504_tijdens			
1	Profeet en Sibille	**16**, 15	L	x080993L
2	Profeet en Sibille (met white-spirit)	**16**, 15	L	x080994L
3	Geheel bovenste register	13,14,15, **16**	L	x080999L
4	Geheel bovenste register (met white-spirit)	13,14,15, **16**	L	x081000L
5	Profeet	16	L	x081003L

6	Profeet (met white-spirit)	16	L	x081004L
	V3926_20150615_tijdens			
1	Lijst	16	L	x082747L
	V3960_20150921_tijdens			
1	Profeet	16	L	x086533L
2	Profeet UV	16	L	x086534L
3	Geheel	16	L	x086535L
4	Geheel UV	16	L	x086536L
	V3966_20151012_tijdens			
1	Geheel	13,14, 15,**16**	L	x086603L
2	Geheel (met white-spirit)	13,14, 15,**16**	L	x086604L
	V3976_20151109_tijdens			
1	Geheel	13,14, 15,**16**	L	x087919L
	V3987_20151207_tijdens			
1	Inscriptie lijst	16	L	x088688L
2	Inscriptie lijst	16	L	x088689L

2016

	V3999_20160118_tijdens			
1	Kleurkaart voor x089261l tem x089265l	16	L	x089260L
2	Geheel	16	L	x089261L
3	Detail profeet	16	L	x089265L
4	Detail prie-dieu	16	L	x089264L
	V4011_20160215_tijdens			
1	Geheel lijst	16	L	x090884L
2	Detail lijst (rechter benedenhoek)	16	L	x090880L
3	Kleurkaart voor x090878l tem x090884l	16	L	x090881L
	V4017_20160222_tijdens			
1	Geheel lijst	16	L	x091897L

2	Detail lijst (rechter benedenhoek)	16	L	x091895L
	V4045_20160321_tijdens			
1	Geheel	16	L	x092811L
2	Detail groene stof+ handen	16	L	x092814L
3	Geheel lijst	16, **13**	L	x092843L
4	Geheel lijst	16	L	x092842L
	V4046_20160404_tijdens			
1	Kleurkaart	16	L	x093251L
2	Geheel	16	L	x093252L
3	Geheel, raaklicht	16	L	x093253L
4	Geheel, achterkant	16	L	x093254L
5	Detail stitching voor closer	16	L	x093255L
6	Detail stitching voor closer	16	L	x093256L
7	Detail stitching voor closer	16	L	x093257L
8	Detail stitching voor closer	16	L	x093258L
9	Detail stitching voor closer	16	L	x093260L
10	Detail stitching voor closer	16	L	x093261L
11	Detail God de Vader	16	L	x093259L
	V4053_20160425_tijdens			
1	Kleurkaart voor x094777l t.e.m. x094802l (uitgezonderd de UV's)	16	**L**	x094776L
2	Geheel	16	**L**	x094777L
3	Geheel, UV	16	**L**	x094778L
4	Detail, stitching voor closertovaneyck	16	**L**	x094781L
5	Detail, stitching voor closertovaneyck	16	**L**	x094782L
6	Detail, stitching voor closertovaneyck	16	**L**	x094783L
7	Detail, stitching voor closertovaneyck	16	**L**	x094784L
8	Detail, stitching voor closertovaneyck	16	**L**	x094785L
9	Detail, stitching voor closertovaneyck	16	**L**	x094786L
10	Detail, stitching voor closertovaneyck, UV	16	**L**	x094787L
11	Detail, stitching voor closertovaneyck, UV	16	**L**	x094788L
12	Detail, stitching voor closertovaneyck, UV	16	**L**	x094789L

13	Detail, stitching voor closertovaneyck, UV	16	**L**	x094790L
14	Detail, stitching voor closertovaneyck, UV	16	**L**	x094791L
15	Detail, stitching voor closertovaneyck, UV	16	**L**	x094792L
16	Detail profeet	16	**L**	x094780L
17	Detail Maria	16	**L**	x094779L
	V4059_20160509_tijdens			
1	Kleurkaart voor x096362l tem x096372l	16	**L**	x096361L
2	Geheel	16	**L**	x096362L
3	Detail Maria	16	**L**	x096363L
	V4065_20160601			
1	Kleurkaart voor x097584l tem x097597l	16	L	x097583L
2	Geheel	16	L	x097584L
3	Detail profeet	16	L	x097589L
4	Detail Maagd	16	L	x097588L
	V4073_20160719-20			
1	Geheel	13,14,15, **16**	L	x103101L
2	Engel en Maria	13,**16**	L	x103118L
3	Geheel UV	13,14,15, **16**	L	x104132L
4	Kleurkaart voor x104145l tem x104166l	13,**16**	L	x104155L
	V4074_20160719-20			
1	kleurkaart	16	L	x103100L
2	geheel	16	L	x103103L
3	geheel profeet	16	L	x103113L
4	Geheel Maria	16	L	x103104L
5	Profeet en Sibille	15, **16**	L	x103110L
6	Stitch Low Resolution	16	L	x103120l
7	Stitch Low Resolution	16	L	x103121L
8	Stitch Low Resolution	16	L	x103122L
9	Stitch Low Resolution	16	L	x103123L
10	Stitch Low Resolution	16	L	x103124L
11	Stitch Low Resolution	16	L	x103125L

12	Stitch Low Resolution	16	L	x103126L
13	Stitch Low Resolution	16	L	x103127L
14	Stitch Low Resolution	16	L	x103128L
15	Stitch Low Resolution	16	L	x103129L
16	Stitch Low Resolution UV	16	L	x103130L
17	Stitch Low Resolution UV	16	L	x103131L
18	Stitch Low Resolution UV	16	L	x103132L
19	Stitch Low Resolution UV	16	L	x103133L
20	Stitch Low Resolution UV	16	L	x103134L
21	Stitch Low Resolution UV	16	L	x103135L
22	Stitch Low Resolution UV	16	L	x103136L
23	Stitch Low Resolution UV	16	L	x103137L
24	Stitch Low Resolution UV	16	L	x103138L
25	Stitch Low Resolution UV	16	L	x103139L
26	Geheel UV	16	L	x104135L
27	Detail, drapé links onderaan	16	L	x104157L
28	Detail, drapé rechts onderaan	16	L	x104158L
29	Detail, gezicht	16	L	x104137L
30	Detail, gezicht, handen en vredesduif	16	L	x104138L
31	Detail, handen	16	L	x104139L
32	Detail, gezicht profeet	16	L	x104140L
33	Detail, gebeden boek en handen	16	L	x104142L
34	Detail, venster en zuil	16	L	x104143L
35	Detail, tekst	16	L	x104144L
36	Detail, boek	16	L	x104152L
	V4077_20160725_29			
1-69	High res. Stitch, IR 1-69	13	L	x103517L – x103586L
70	Kleurkaart	13	L	x103587L
71	High res. Stitch 71-140	13	L	x103588L– x103657L
	V4092_20160830-31			
1	Geheel (met gebogen stukjes!)	13, 14, 15, **16**	L	x104175L

	V4093_20160830-31			
1	Geheel	16	L	x104198L
2	Detail rechter benedenhoek (andere kadrage)	16	L	x104172L
3	Detail verbindingsstuk (links)	16	L	x104203L
4	Detail verbindingsstuk (rechts)	16	L	x104204L
5	Onderkant beide hoeken, stitch 1/3	16	L	x104180L
6	Midden, stitch 2/3	16	L	x104181L
7	Bovenkant stitch 3/3	16	L	x104182L
	V4096_20160830-31			
1	Detail (zie tekening)	15, **16**	L	x104189L
2	Detail (zie tekening)	15, **16**	L	x104190L
3	Detail (zie tekening)	15, **16**	L	x104170L
	V4100_20160905_23			
1	Kleurkaart	13,14,15, **16**	L	x104302L
2	Geheel UV	13,14,15, **16**	L	x104132L
	V4101_20160905_23			
1	Geheel	16	L	x104310L
2	Geheel, achterkant	16	L	x104315L
3	Geheel UV	16	L	x104311L
4	Detail inscriptie	16	L	x104279L
5	Detail inscriptie	16	L	x104280L
6	Detail inscriptie	16	L	x104281L
7	Detail inscriptie	16	L	x104282L
8	Detail inscriptie	16	L	x104283L
9	Detail stitching (LOW)	16	L	x105010L
10	Detail stitching (LOW)	16	L	x105012L
11	Detail stitching (LOW)	16	L	x105013L
12	Detail stitching (LOW)	16	L	x105015L
13	Detail stitching (LOW)	16	L	x105019L
14	Detail stitching (LOW)	16	L	x105020L
15	Detail stitching (LOW)	16	L	x105021L

16	Detail stitching (LOW)	16	L	x105022L
17	Detail stitching (LOW)	16	L	x105023L
18	Detail stitching (LOW)	16	L	x105024L

Nr. XVII	Jan en Hubert Van Eyck, *Het Lam Gods*, Gent, Kerk Sint-Baafs, Veelluik op paneel, 1432 ***Joos Vijd***, 158 x 64,6 cm (met lijst) 149,4 x 54,3 cm (zonder lijst) **FOTOGRAFEN :** Jean-Luc Elias en Katrien Van Acker	Object-nummer	Labo-opnamen	Foto-nummer

2012

V3528_20121001_voor_uv

1	Voorzijde, met lijst, normaal licht	17	L	x058715L
2	Voorzijde, met lijst, UV fluorescentie	17	L	x058716L
3	Rugzijde, met lijst, normaal licht	17	L	x058717L
4	Voorzijde, zonder lijst, normaal licht	17	L	x058750L
5	Voorzijde, zonder lijst, UV fluorescentie	17	L	x058761L
6	Voorzijde, zonder lijst, strijklicht	17	L	x058760L
7	Rugzijde, zonder lijst, normaal licht	17	L	x058753L
8	Bovenkant, 156 cm	17	L	x058781L
9	Midden boven, 141 cm	17	L	x058782L
10	Midden midden, 111 cm	17	L	x058783L
11	Midden onder, 81 cm	17	L	x058784L
12	Onderkant, 51 cm	17	L	x058785L
13	UV bovenkant, 155,5 cm	17	L	x058811L
14	UV midden boven, 121 cm	17	L	x058812L
15	UV midden onder, 86 cm	17	L	x058813L
16	UV onderkant, 51 cm	17	L	x058814L

2013

V3562_20130118_tijdens_uv

1	Voorzijde, geheel zonder lijst, normaal licht	17	L	x059751L
2	Voorzijde, geheel zonder lijst, UV fluorescentie	17	L	x059759L
3	Voorzijde, geheel zonder lijst, semi-strijklicht	17	L	x059750L

4	Voorzijde, detail 1: de onderkant van het rode kleed (zie fotokopie), normaal licht	17	L	x059771L
5	Voorzijde, detail 1, UV fluorescentie	17	L	x059777L
6	Voorzijde, detail 2: buste, normaal licht	17	L	x059761L
7	Voorzijde, detail 2, UV fluorescentie	17	L	x059760L
	V3565_20130118_tijdens_uv			
1	Vergelijking gehelen: normaal licht (panelen 17+18+19+20)	**17**+18+19+20	L	x059778L
2	Vergelijking gehelen: UV fluorescentie (panelen 17+18+19+20)	**17**+18+19+20	L	x059779L
	V3571_20130211_tijdens_lijst			
1	alle rechter zijkanten van de lijsten, daglicht	13, 16, **17**, 18, 19, 20	L	x061243L
2	alle rechter zijkanten van de lijsten, UV licht	13, 16, **17**, 18, 19, 20	L	x061244L
3	Alle linker zijkanten van de lijsten, daglicht	20, 19, 18, **17**, 16, 13	L	x061246L
4	Alle linker zijkanten van de lijsten, UV	20, 19, 18, **17**, 16, 13	L	x061245L
5	Alle bovenzijdes van de lijsten, daglicht	20, 19, 18, **17**, 16, 13	L	x061250L
6	Alle bovenzijdes van de lijsten, UV licht	20, 19, 18, **17**, 16, 13	L	x061249L
7	Alle onderzijdes van de lijsten, daglicht	13, 16, **17**, 18, 19, 20	L	x061247L
8	Alle onderzijdes van de lijsten, UV licht	13, 16, **17**, 18, 19, 20	L	x061248L
	V3573 - 17 - Lam Gods Joos Vijd			
1	Voorzijde lijst, met daglicht	17	L	x061228L
2	Voorzijde lijst, met UV fluorescentie	17	L	x061229L
3	Achterzijde lijst, met daglicht	17	L	x061227L
	V3600_20130329_voor_lijst_uv			v
1	Voorzijde lijst, met daglicht Onderkant	17	L	x061373L
2	Voorzijde lijst, met daglicht Midden onder	17	L	x061374L
3	Voorzijde lijst, met daglicht Midden boven	17	L	x061375L
4	Voorzijde lijst, met daglicht Bovenkant	17	L	x061380L
5	Voorzijde lijst, met UV licht Onderkant	17	L	x061378L
6	Voorzijde lijst, met UV licht Midden onder	17	L	x061377L
7	Voorzijde lijst, met UV licht Midden boven	17	L	x061376L

8	Voorzijde lijst, met UV licht Bovenkant	17	L	x061379L
	V3643_20130730_reinigingfase02			
1	Geheel voorzijde met daglicht	17	L	x064142L
2	Detail voorzijde met daglicht Achtergrond met gezicht	17	L	x064147L
3	Detail voorzijde met daglicht Achtergrond links (met white-spirit)	17	L	x064153L
	V3654_20130830_reinigingfase02			
1	Voorzijde, met daglicht	**17**,18,19,20	L	x064562L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	**17**,18,19,20	L	x064563L
	V3659_20130830_reinigingfase02			
1	Geheel voorzijde met daglicht	17	L	x064553L
2	Detail voorzijde met daglicht Achtergrond met gezicht	17	L	x064554L
3	Detail voorzijde met daglicht Onderste deel met kolom	17	L	x064560L
	V3664_20131014_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	**17**, 18, 19, 20	L	x066420L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	**17**, 18, 19, 20	L	x066421L
	V3673_20131129_detailoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht; Detail gezicht	17	L	x067235L
2	Detail voorzijde met daglicht; Handen	17	L	x067236L
3	Detail voorzijde met daglicht; kapiteeltje linker zuil	17	L	x067237L
4	Detail voorzijde met daglicht; rechter schouder Joost	17	L	x067238L
5	Detail voorzijde met daglicht; beurs	17	L	x067240L
6	Detail voorzijde met daglicht; drappage rechter onderhoek	17	L	x067239L
7	Geheel voorzijde met daglicht	17	L	x067232L

2014

	V3701_20140221_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	**17**,18,19,20	L	x069364L
	V3711_20140411_nacommissie_uv			
1	Voorzijde, met daglicht (zonder white spirit)	**17**,18,19,20	L	x070991L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	**17**,18,19,20	L	x070993L
3	Voorzijde, met UV licht	**17**,18,19,20	L	x070992L
	V3716_20140411_nacommissie			
1	Geheel voorzijde met daglicht (zonder white-spirit)	17	L	x070984L
2	Geheel voorzijde met daglicht (met white-spirit)	17	L	x070985L
3	Detail voorzijde met daglicht Gezicht, handen en schouder (zonder white-spirit)	17	L	x070974L
4	Detail voorzijde met daglicht Gezicht handen en schouder (met white-spirit)	17	L	x070975L
5	Detail voorzijde met daglicht Handen en linker schouder (zonder white-spirit)	17	L	x070977L
6	Detail voorzijde met daglicht Handen en linker schouder (met white-spirit)	17	L	x070976L

7	Detail voorzijde met daglicht Onderkant (zonder white-spirit)	17	L	x070972L
8	Detail voorzijde met daglicht Onderkant (met white-spirit)	17	L	x070973L
	V3721_20140526_tijdens_lijst			
1	Detail lijst met daglicht; kwatrijn	17	L	x071867L
2	Detail lijst met daglicht; kwatrijn	17	L	x071868L
3	Detail lijst met daglicht; kwatrijn	17	L	x071869L
4	Detail lijst met daglicht; kwatrijn	17	L	x071870L
5	Detail lijst met daglicht; kwatrijn	17	L	x071871L
6	Detail lijst met daglicht; kwatrijn	17	L	x071872L
7	Detail lijst met daglicht; kwatrijn	17	L	x071873L
8	Detail lijst met daglicht; kwatrijn	17	L	x071874L
9	Detail lijst met daglicht; kwatrijn	17	L	x071875L
	V3753_20140526_nacommissie_uv			
1	Detail handen; met daglicht	17	L	x071894L
2	Detail handen; met UV	17	L	x071895L
3	Detail handen; met daglicht (met White Spirit)	17	L	x071896L
4	Detail Onder de riem; met daglicht	17	L	x071897L
5	Detail Onder de riem; met UV	17	L	x071898L
6	Detail Onder de riem; met daglicht (met White Spirit)	17	L	X071899L
7	Detail hoofd; met daglicht	17	L	x071888L
8	Detail hoofd; met UV	17	L	x071889L
9	Detail hoofd; met daglicht (met White Spirit)	17	L	x071890L
10	Detail buidel; met daglicht	17	L	x071891L
11	Detail buidel; met UV	17	L	x071892L
12	Detail buidel; met daglicht (met White Spirit)	17	L	x071893L
	V3778_20140826_verwijderenoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht Gezicht (met white-spirit)	17	L	x073855L
2	Detail voorzijde met daglicht Handen (met white-spirit)	17	L	x073854L
	V3779_20140826_tijdens_lijst			
1	Voorzijde lijsten, met daglicht (zonder white-spirit)	**17**, 20	L	x073865L
2	Voorzijde lijsten, met daglicht (met white-spirit)	**17**, 20	L	x073866L
	V3788_20141027_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	**17**,18,19,20	L	x075057L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	**17**,18,19,20	L	x075059L
3	Voorzijde, met UV licht	**17**,18,19,20	L	x075058L
4	Voorzijde, met UV licht; Actie photo (reportage)	**17**,18,19,20	L	x075206L
5	Voorzijde, met daglicht (reportage)	**17**,18,19,20	L	x075207L
	V3793_20141027_verwijderenoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht Gezicht en handen	17	L	x075054L
2	Detail voorzijde met daglicht Gezicht en handen (met white-spirit)	17	L	x075056L
3	Detail voorzijde met UV licht Gezicht en handen	17	L	x075055L

2015				
	V3826_20150105_tijdens			
1	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x078762L
2	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x078763L
3	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x078764L
4	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x078765L
5	Geheel (detail voor stitching) , white spirit	17	L	x078766L
6	Geheel (detail voor stitching) , white spirit	17	L	x078767L
7	Geheel (detail voor stitching) , white spirit	17	L	x078768L
8	Geheel (detail voor stitching) , white spirit	17	L	x078769L
9	Detail hoofd, schouders, handen	17	L	x078748L
10	Detail hoofd, schouders, handen, raaklicht	17	L	x078749L
11	Geheel lijst	17	L	x078778L
	V3854_20150309			
1	Geheel	**17**,18, 19,20	L	x080121L
2	Geheel (met white-spirit)	**17**,18, 19,20	L	x080122L
	V3860_20150309			
1	Geheel	17	L	x080137L
2	Geheel (met white spirit)	17	L	x080138L
3	Detail testvenster	17	L	x080125L
4	Detail testvenster (met white-spirit)	17	L	x080126L
5	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080152L
6	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080153L
7	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080154L
8	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080155L
9	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080156L
10	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080157L
11	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080158L
12	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080159L
13	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080160L
14	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080161L
15	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080162L
16	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080163L
17	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080164L
18	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080165L
19	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080166L
20	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080167L
21	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080168L
22	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080169L

23	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080170L
24	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080171L
25	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080172L
26	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080173L
27	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080174L
28	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080175L
29	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080176L
30	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080177L
31	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080178L
32	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080179L
33	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080180L
34	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080181L
35	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080182L
36	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080183L
37	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080184L
38	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080185L
39	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080186L
40	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080187L
41	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080188L
42	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080189L
43	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080190L
44	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080191L
45	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080192L
46	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080193L
47	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080194L
48	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080195L
49	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080196L
50	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080197L
51	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080198L
52	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080199L
53	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080200L

54	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080201L
55	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080202L
56	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080203L
57	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080204L
58	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080205L
59	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080206L
60	Geheel (detail voor stitching)	17	L	x080207L
	V3890_20150408_tijdens			
1	Geheel	17	L	x080224L
2	Geheel (met white spirit)	17	L	x080225L
	V3898_20150504_tijdens			
1	Geheel	**17**,20	L	x080997L
2	Geheel (met white-spirit)	**17**,20	L	x080998L
	V3899_20150504_tijdens			
1	Geheel onderste ensemble	18, **17**, 19, 20	L	x081001L
2	Geheel onderste ensemble (met white-spirit)	18, **17**, 19, 20	L	x081002L
	V3904_20150504_tijdens_closertovaneyck			
1	Geheel	**17**,20	L	x080997L
2	Geheel (met white spirit)	**17**,20	L	x080998L
	V3926_20150615_tijdens			
1	Lijsten	**17**, 18, 19, 20	L	x082748L
2	Detail voegen	**17**,18	L	x082749L
3	Randen van de lijsten	**17**,18, 19,20	L	x082752L
4	Randen van de lijsten	**17**,18, 19,20	L	x082753L
	V3929_20150615_tijdens			
1	Geheel	**17**, 20	L	x082745L
2	Geheel (met white spirit)	**17**, 20	L	x082746L
3	Detail mouwen handen	17	L	x082743L
4	Detail mouwen handen (met white spirit)	17	L	x082744L
5	Detail onderkant	17	L	x082739L
6	Detail onderkant (met white spirit)	17	L	x082740L
	V3945_20150727_tijdens			
1	Geheel	**17**, 20	L	x085392L
2	Detail mouw (zoals vorige keer maar iets hoger zodat vierkantje met overschildering er in staat)	17	L	x085398L
3	Detail mouw (zoals vorige keer maar iets hoger zodat vierkantje met overschildering er in staat); raaklicht	17	L	x085399L
4	Detail onderkant (zoals vorige keer; zie foto)	17	L	x085396L
5	Detail onderkant (zoals vorige keer; zie foto); raaklicht	17	L	x085397
	V3957_20150831_tijdens			
1	Geheel	**17**, 20	L	x086513L

2	Detail handen (zoals vorige keer zie foto)	17	L	x086527L
3	Detail handen raaklicht	17	L	x086528L
4	Detail handen UV	17	L	x086529L
5	Detail gezicht (zoals vorige keer zie foto)	17	L	x086530L
6	Detail gezicht raaklicht	17	L	x086531L
7	Detail gezicht UV	17	L	x086532L
8	Detail gezicht en handen	17	L	x086521L
9	Detail gezicht en handen, raaklicht	17	L	x086522L
10	Detail gezicht en handen, UV	17	L	x086523
11	Detail mouw	17	L	x086524L
12	Detail mouw, raaklicht	17	L	x086525L
13	Detail mouw, UV	17	L	x086526L
	V3967_20151012_tijdens			
1	Geheel	**17**, 20	L	x086590L
2	Detail handen (zoals vorige keer zie foto)	17	L	x086593L
3	Detail gezicht (zoals vorige keer zie foto)	17	L	x086592
4	Detail gezicht en handen (zoals vorige keer zie foto)	17	L	x086591L
5	Detail gewaad (rechts onderaan)	17	L	x086597L
	V3975_20151109_tijdens			
1	Geheel	**17**,18, 19,20	L	x087918L
	V3989_20151209_tijdens			
1	Geheel lijst	17	L	x088658L
2	Inscriptie lijst	17	L	x088666L
3	Inscriptie lijst	17	L	x088667L
4	Inscriptie lijst	17	L	x088668L
5	Inscriptie lijst	17	L	x088669L
6	Inscriptie lijst	17	L	x088670L
7	Inscriptie lijst	17	L	x088671L
8	Inscriptie lijst	17	L	x088672L

2016

	V4013_20160215_tijdens			
1	Geheel lijst	17	L	x090882L
	V4018_20160222_tijdens			
1	kleurkaart voor x091892l tem x091898l EN x091901l tem x091904l	17	L	x091891L
2	Geheel lijst	17	L	x091896L
3	Detail lijst, hoek links onderaan	17	L	x091893L
4	Detail lijst, horizontale lat onderaan	17	L	x091894L
5	Detail lijst, hoek rechts bovenaan	17	L	x091892lL
	V4048_20160321_tijdens			
1	kleurkaart voor x092804l tem x092843l (met uitzondering van de UV's)	17	L	x092803L
2	Geheel	17	L	x092808L
3	Geheel, stitching closertovaneyck	17	L	x092804L
4	Geheel, stitching closertovaneyck	17	L	x092805L
5	Geheel, stitching closertovaneyck	17	L	x092806L
6	Geheel, stitching closertovaneyck	17	L	x092807L
	V4051_20160414_tijdens			
1	kleurkaart voor x94765l t.e.m. x094771l	17	L	x094764L
2	Geheel	17	L	x094765L
3	Geheel, UV	17	L	x094766L
4	Geheel, stitching closertovaneyck	17	L	x094768L
5	Geheel, stitching closertovaneyck	17	L	x094769L
6	Geheel, stitching closertovaneyck	17	L	x094770L
7	Geheel, stitching closertovaneyck	17	L	x094771L
8	Geheel, stitching closertovaneyck, UV	17	L	x094772L
9	Geheel, stitching closertovaneyck, UV	17	L	x094773L
10	Geheel, stitching closertovaneyck, UV	17	L	x094774L
11	Geheel, stitching closertovaneyck, UV	17	L	x094775L
12	Geheel, achterkant	17	L	x094767L
	V4066_20160610			
1	Geheel	17	L	x097594L
	V4082_20160803-05			

1	Geheel	17	L	x103662L
2	Geheel UV	17	L	x103921L
3	Detail nis	17	L	x103665L
4	Detail handen	17	L	x103666L
5	Detail handen en hoofd	17	L	x103668L
6	Detail hoofd	17	L	x103667L
7	Detail onderkant kleed	17	L	x103670L
8	Detail beurs	17	L	x103664L
9	Detail hoofd, handen en deel architectuur	17	L	x103669L
10	Low res. Stitch, UV	17	L	x103703L
11	Low res. Stitch, UV	17	L	x103704L
12	Low res. Stitch, UV	17	L	x103705L
13	Low res. Stitch, UV	17	L	x103706L
14	Low res. Stitch	17	L	x103707L
15	Low res. Stitch	17	L	x103708L
16	Low res. Stitch	17	L	x103709L
17	Low res. Stitch	17	L	x103710L
	V4088_20160808-12			
1-52	High res. Stitch 1-52	17	L	x103711L – x103762L
53-10	High res. Stitch, IR 53-105	17	L	x103763L – x103814
	V4095_20160830-31			
1	Kleurkaart voor alle lijsten en details	17	L	x104207L
2	Geheel	**17**, 18, 19, 20	L	x104208L
3	Geheel	17	L	x104211L
4	Geheel	**17**, 18	L	x104209L
5	Detail (zie tekening) 3/3	**17**, 18	L	x104233L
6	Detail (zie tekening) 2/3	**17**, 18	L	x104232L
7	Detail (zie tekening) 1/3	**17**, 18	L	x104231L
8	Detail bovenkant 4/4	17	L	x104218L
9	Detail middenstuk 3/4	17	L	x104217L

10	Detail middenstuk 2/4	17	L	x104216L
11	Detail onderkant 1/4	17	L	x104215L
12	Detail linker onderhoek	17	L	x104241L
13	Detail verticale latten	17	L	x104243L
14	Detail rechter bovenhoek	17	L	x104242L
	V4103_20160905-23			
1	Geheel	**17**, 18, 19, 20	L	x104328L
2	Geheel	17	L	x104320L
3	Geheel, achterkant	17	L	x104319L
4	Geheel UV	17	L	x104327L
5	Detail inscriptie	17	L	x104271L
6	Detail inscriptie	17	L	x104272L
7	Detail inscriptie	17	L	x104273L
8	Detail inscriptie	17	L	x104274L
9	Detail inscriptie	17	L	x104275L
10	Detail inscriptie	17	L	x104276L
11	Detail inscriptie	17	L	x104277L
12	Detail inscriptie	17	L	x104278L
13	Detail stitching (LOW)	17	L	x105002L
14	Detail stitching (LOW)	17	L	x105003L
15	Detail stitching (LOW)	17	L	x105004L
16	Detail stitching (LOW)	17	L	x105005L

Nr. XVIII	Jan en Hubert Van Eyck, *Het Lam Gods*, Gent, Kerk Sint-Baafs, Veelluik op paneel, 1432 ***Johannes de Doper (grisaille),*** 157,1 x 65,1 cm (met lijst) **FOTOGRAFEN :** Jean-Luc Elias en Katrien Van Acker	Object-nummer	Labo-opnamen	Foto-nummer

2012				
	V3529_20120110_voor_uv			
1	Voorzijde, met lijst, normaal licht	18	L	x058721L
2	Voorzijde, met lijst, UV fluorescentie	18	L	x058722L
3	Rugzijde, met lijst, normaal licht	18	L	x058723L
4	Voorzijde, zonder lijst, normaal licht	18	L	x058748L
5	Voorzijde, zonder lijst, UV fluorescentie	18	L	x058762L
6	Voorzijde, zonder lijst, strijklicht	18	L	x058758L
7	Rugzijde, zonder lijst, normaal licht	18	L	x058754L
8	Bovenkant, 156 cm	18	L	x058771L
9	Midden boven, 141 cm	18	L	x058772L
10	Midden midden, 111 cm	18	L	x058773L
11	Midden onder, 81 cm	18	L	x058774L
12	Onderkant, 51 cm	18	L	x058775L
13	UV onderkant, 51 cm	18	L	x058807L
14	UV midden onder, 86 cm	18	L	x058808L
15	UV midden boven, 121 cm	18	L	x058809L
16	UV bovenkant, 155,5 cm	18	L	x058810L

2013				
	V3563_20130118_tijdens_uv			
1	Voorzijde, geheel zonder lijst, normaal licht	18	L	x059753L
2	Voorzijde, geheel zonder lijst, UV fluorescentie	18	L	x059757L
3	Voorzijde, geheel zonder lijst, semi-strijklicht	18	L	x059754L
4	Voorzijde, detail 1: de onderkant van de compositie met inbegrip van de sokkels van de zuilen (zie fotokopie), normaal licht	18	L	x059772L
5	Voorzijde, detail 1, UV fluorescentie	18	L	x059775L

6	Detail 2: gezicht en handen, UV fluorescentie	18	L	x059764L
7	Detail 2: normaal licht	18	L	x059765L
	V3565_20130118_tijdens_uv			
1	Vergelijking gehelen: normaal licht (panelen 17+18+19+20)	**17**,18, 19,20	L	x059778L
2	Vergelijking gehelen: UV fluorescentie (panelen 17+18+19+20)	**17**,18, 19,20	L	x059779L
	V3571_20130211_tijdens_lijst			
1	alle rechter zijkanten van de lijsten, daglicht	13, 16, 17, **18**, 19, 20	L	x061243L
2	alle rechter zijkanten van de lijsten, UV licht	13, 16, 17, **18**, 19, 20	L	x061244L
3	Alle linker zijkanten van de lijsten, daglicht	20, 19, **18**, 17, 16, 13	L	x061246L
4	Alle linker zijkanten van de lijsten, UV	20, 19, **18**, 17, 16, 13	L	x061245L
5	Alle bovenzijdes van de lijsten, daglicht	20, 19, **18**, 17, 16, 13	L	x061250L
6	Alle bovenzijdes van de lijsten, UV licht	20, 19, **18**, 17, 16, 13	L	x061249L
7	Alle onderzijdes van de lijsten, daglicht	13, 16, 17, **18**, 19, 20	L	x061247L
8	Alle onderzijdes van de lijsten, UV licht	13, 16, 17, **18**, 19, 20	L	x061248L
	V3574_20130211_tijdens_lijst			
1	Voorzijde Lijst , daglicht	18	L	x061231L
2	Voorzijde lijst, UV fluorescentie	18	L	x061230L
3	Achterzijde lijst, daglicht	18	L	x061232L
	V3586_20130225_tijdens			
1	Voorzijde van beide panelen, daglicht	**18** & 19	L	x061307L
	V3601_20130328_lijst_reinigtest			
1	Voorzijde lijst, met daglicht Onderkant	18	L	x061348L
2	Voorzijde lijst, met daglicht Midden onder	18	L	x061349L
3	Voorzijde lijst, met daglicht Midden boven	18	L	x061350L
4	Voorzijde lijst, met daglicht Bovenkant	18	L	x061351L
5	Voorzijde lijst, met UV licht Onderkant	18	L	x061355L
6	Voorzijde lijst, met UV licht Midden onder	18	L	x061354L
7	Voorzijde lijst, met UV licht Midden boven	18	L	x061353L
8	Voorzijde lijst, met UV licht Bovenkant	18	L	x061352L

	V3635_20130730_reinigingfase02			
1	Geheel voorzijde met daglicht	18	L	x064140L
2	Detail voorzijde met daglicht Rechter onderhoek	18	L	x064149L
3	Detail voorzijde met daglicht Rechter bovenhoek met gezicht en lam	18	L	x064148L
4	Detail lijst Linker onderhoek	18	L	x064136L
	V3652_20130830_reinigingfase02			
1	Geheel voorzijde met daglicht	18	L	x064550L
2	Detail voorzijde met daglicht Rechter onderhoek	18	L	x064559L
3	Detail voorzijde met daglicht Gezicht en achtergrond	18	L	x064556L
	V3654_20130830_reinigingfase02			
1	Voorzijde, met daglicht	17,**18**, 19,20	L	x064562L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17,**18**, 19,20	L	x064563L
3	Voorzijde, met daglicht Twee Johannes panelen samen	**18**,19	L	x064561L
4	Voorzijde, met daglicht Twee Johannes panelen samen (met white-Spirit)	**18**,19	L	x064564L
	V3664_20131014_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	17, **18**, 19, 20	L	x066420L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17, **18**, 19, 20	L	x066421L
	V3668_20131129_detailoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht; kapiteeltje linker zuil	18	L	x067245L
2	Detail voorzijde met daglicht; Voeten van Johannes	18	L	x067241L
3	Detail voorzijde met daglicht; Gezicht van Johannes	18	L	x067243L
4	Detail voorzijde met daglicht; Plooival in het midden van de figuur	18	L	x067244L
5	Detail voorzijde met daglicht; Hand en lam	18	L	x067242L
6	Geheel voorzijde met daglicht	18	L	x067234
	V3697_20131129_tijdens_lijst			
1	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067273L
2	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067274L
3	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067275L
4	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067276L
5	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067277L
6	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067278L
7	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067279L
8	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067280L
9	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067281L
10	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067282L
11	Voorzijde Lijst , daglicht; detail kwatrijn	18	L	x067283L
2014				
	V3701_20140221_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	17,**18**, 19,20	L	x069364L

	V3709_20140411_nacommissie			
1	Geheel voorzijde met daglicht (zonder white-Spirit)	18	L	x070986L
2	Geheel voorzijde met daglicht (met white-Spirit)	18	L	x070987L
3	Detail voorzijde met daglicht Onderkant (zonder white-Spirit)	18	L	x070970L
4	Detail lijst Onderkant (met white-Spirit)	18	L	x070971L
5	Detail voorzijde met daglicht Rechter bovenhoek (zonder white-Spirit)	18	L	x070968L
6	Detail voorzijde met daglicht Rechter bovenhoek (met white-Spirit)	18	L	x070969L
	V3711_20140411_nacommissie_uv			
1	Voorzijde, met daglicht (zonder white spirit)	17,**18**, 19,20	L	x070991L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17,**18**, 19,20	L	x070993L
3	Voorzijde, met UV licht	17,**18**, 19,20	L	x070992L
	V3758_20140612_nacommissie_uv			
1	Detail voorzijde met daglicht Drapage rechts onderaan	18	L	x072461L
2	Detail voorzijde met daglicht Drapage rechts onderaan (met white-Spirit)	18	L	x072463L
3	Detail voorzijde met UV Drapage rechts onderaan	18	L	x072462L
	V3780_20140826_tijdens_lijst			
1	Detail voorzijde met daglicht in de lijst (met white-Spirit)	18	L	x073867L
	V3788_20141027_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	17,**18**, 19,20	L	x075057L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17,**18**, 19,20	L	x075059L
3	Voorzijde, met UV licht	17,**18**, 19,20	L	x075058L
4	Voorzijde, met UV licht; Actie photo (reportage)	17,**18**, 19,20	L	x075206L
5	Voorzijde, met daglicht (reportage)	17,**18**, 19,20	L	x075207L

2015				
	V3828_20150105_tijdens			
1	Detail Doper met handen	18	L	x078755L
2	Detail Doper met handen, raaklicht	18	L	x078754L
3	Geheel lijst	18	L	x078780L
	V3854_20150309_tijdens			
1	Geheel	17,**18**,19, 20	L	x080121L
2	Geheel (met white-spirit)	17,**18**,19, 20	L	x080122L
	V3855_20150309_tijdens			
1	Geheel	18	L	x080133L
2	Geheel, (met white-spirit)	18	L	x080134L
3	Geheel lijst	18	L	x080141L
4	Detail stitching	18	L	x080208L—x080211L
5	Detail stitching	18	L	

6	Detail stitching	18	L	
7	Detail stitching	18	L	
8	Detail stitching raaklicht	18	L	x080212L—x080215L
9	Detail stitching raaklicht	18	L	
10	Detail stitching raaklicht	18	L	
11	Detail stitching raaklicht	18	L	
	V3899_20150504_tijdens			
1	Geheel onderste ensemble	**18**, 17, 19, 20	L	x081001L
2	Geheel onderste ensemble (met white-spirit)	**18**, 17, 19, 20	L	x081002
	V3900_20150504_tijdens			
1	Geheel	19, 18	L	x080995L
2	Geheel (met white-spirit op Evangelist)	19, 18	L	x080996L
3	Detail rechter hand	19	L	x080981L
4	Detail rechter hand (met white-spirit)	19	L	x080982L
5	Detail oude vulling	19	L	x080985L
6	Detail oude vulling (met white-spirit)	19	L	x080986L
	V3926_20150615_tijdens			
1	Lijsten	17, **18**, 19, 20	L	x082748L
2	Detail voegen	17,**18**	L	x082749L
3	Randen van de lijsten	17,**18**, 19,20	L	x082752L
4	Randen van de lijsten	17,**18**, 19,20	L	x082753L
	V3943_20150727_tijdens			
1	Geheel	19, **18**	L	x085391L
	V3975_20151109_tijdens			
1	Geheel	17,**18**, 19,20	L	x087918L
	V3984_20151207_tijdens			
1	Geheel lijst	18	L	x088657L
2	Inscriptie lijst	18	L	x088673L
3	Inscriptie lijst	18	L	x088674L
4	Inscriptie lijst	18	L	x088675L
5	Inscriptie lijst	18	L	x088676L
6	Inscriptie lijst	18	L	x088677L
7	Inscriptie lijst	18	L	x088678L
	V4008_20150215_tijdens			
1	Geheel lijst	18	L	x090883L
2	Detail lijst, linker boven hoek	18	L	x090879L

	V4052_20160425_tijdens			
1	Geheel	18	L	x094802L
2	Geheel UV	18	L	x094803L
3	Geheel achterkant	18	L	x094801L
4	Detail, stitching voor closertovaneyck	18	L	x094797L
5	Detail, stitching voor closertovaneyck	18	L	x094798L
6	Detail, stitching voor closertovaneyck	18	L	x094799L
7	Detail, stitching voor closertovaneyck	18	L	x094800L
8	Detail, stitching voor closertovaneyck, UV	18	L	x094793L
9	Detail, stitching voor closertovaneyck, UV	18	L	x094794L
10	Detail, stitching voor closertovaneyck, UV	18	L	x094795L
11	Detail, stitching voor closertovaneyck, UV	18	L	x094796L
	V4062_20160601			
1	Geheel	18	L	x097595L
	V4083_20160803-05			
1	Geheel	18	L	x103661L
2	Geheel UV	18	L	X103922L
3	Low res. stitch	18	L	x103679L
4	Low res. stitch	18	L	x103680L
5	Low res. stitch	18	L	x103681L
6	Low res. stitch	18	L	x103682L
7	Low res. Stitch, UV	18	L	x103683L
8	Low res. Stitch, UV	18	L	x103684L
9	Low res. Stitch, UV	18	L	x103685L
10	Low res. Stitch, UV	18	L	x103686L
	V4086_20160808-12			
1-52	High res. Stitch, IR 1-52	18	L	x104028L – x104079L
53-105	High res. Stitch 53-105	18	L	x104080L – x104131L
	V4090_20160830-31			
1	Geheel	18	L	x104212L
2	Detail linker bovenhoek	18	L	x104245L

3	Detail bovenkant 1/4	18	L	x104219L
4	Detail midden (zie foto) 2/4	18	L	x104220L
5	Detail midden (zie foto) 3/4	18	L	x104221L
6	Detail onderkant 4/4	18	L	x104222L
7	Detail linker benedenhoek	18	L	x104244L
	V4095_20160830-31			
1	Geheel	17, **18**, 19, 20	L	x104208L
2	Detail (zie tekening) 3/3	17, **18**	L	x104233L
3	Detail (zie tekening) 2/3	17, **18**	L	x104232L
4	Detail (zie tekening) 1/3	17, **18**	L	x104231L
	V4098_20160905_23			
1	Geheel	18	L	x104321L
2	Geheel, achterkant	18	L	x104318L
3	Geheel UV	18	L	x104326L
4	Detail inscriptie	18	L	x104263L
5	Detail inscriptie	18	L	x104264L
6	Detail inscriptie	18	L	x104265L
7	Detail inscriptie	18	L	x104266L
8	Detail inscriptie	18	L	x104267L
9	Detail inscriptie	18	L	x104268L
10	Detail inscriptie	18	L	x104269L
11	Detail inscriptie	18	L	x104270L
12	Detail stitching (LOW)	18	L	x105006L
13	Detail stitching (LOW)	18	L	x105007L
14	Detail stitching (LOW)	18	L	x105008L
15	Detail stitching (LOW)	18	L	x105009L
	V4103_20160905-23			
1	Geheel	17, **18**, 19, 20	L	x104328L

Nr. XIX	Jan en Hubert Van Eyck, *Het Lam Gods*, Gent, Kerk Sint-Baafs, Veelluik op paneel, 1432 ***Johannes Evangelist (grisaille),*** 157 x 64,2 cm (met lijst) **FOTOGRAFEN :** Jean-Luc Elias en Katrien Van Acker	Object-nummer	Labo-opnamen	Foto-nummer

2012				
	V3530_20121001_voor_uv			
1	Voorzijde, met lijst, normaal licht	19	L	x058718L
2	Voorzijde, met lijst, UV fluorescentie	19	L	x058719L
3	Rugzijde, met lijst, normaal licht	19	L	x058720L
4	Voorzijde, zonder lijst, normaal licht	19	L	x058749L
5	Voorzijde, zonder lijst, UV fluorescentie	19	L	x058764L
6	Voorzijde, zonder lijst, strijklicht	19	L	x058757L
7	Rugzijde, zonder lijst, normaal licht	19	L	x058755L
8	Onderkant 51 cm	19	L	x058765L
9	Midden onder 81 cm	19	L	x058766L
10	Midden midden 111 cm	19	L	x058767L
11	Midden boven 141 cm	19	L	x058768L
12	Bovenkant 156,6 cm	19	L	x058770L
13	UV onderkant 51 cm	19	L	x058802L
14	UV midden onder 81 cm	19	L	x058803L
15	UV midden midden 111 cm	19	L	x058804L
16	UV midden boven 141 cm	19	L	x058805L
17	UV bovenkant 156,6 cm	19	L	X058806L

2013				
	V3564_20130118_tijdens_uv			
1	Voorzijde, geheel zonder lijst, normaal licht	19	L	x059752L
2	Voorzijde, geheel zonder lijst, UV fluorescentie	19	L	x059756L
3	Voorzijde, geheel zonder lijst, semi-strijklicht	19	L	x059755L
4	Voorzijde, detail 1: de onderkant van de compositie met inbegrip van de sokkels van de zuilen (ie fotokopie'), normaal licht	19	L	x059773L
5	Voorzijde, detail 1, UV fluorescentie	19	L	x059774L
6	Voorzijde, detail 2: het gelaat en handen (zie fotokopie), normaal licht	19	L	x059766L

7	Voorzijde, detail 2, UV fluorescentie	19	L	x059767L
	V3565_20130118_tijdens_uv			
1	Vergelijking gehelen: normaal licht (panelen 17+18+19+20)	17+18+ **19**+20	L	x059778L
2	Vergelijking gehelen: UV fluorescentie (panelen 17+18+19+20)	17+18+ **19**+20	L	x059779L
	V3571_20130211_tijdens_lijst			
1	alle rechter zijkanten van de lijsten, daglicht	13, 16, 17, 18, **19**, 20	L	x061243L
2	alle rechter zijkanten van de lijsten, UV licht	**13**, 16, 17, 18, 19, 20	L	x061244L
3	Alle linker zijkanten van de lijsten, daglicht	20, **19**, 18, 17, 16, 13	L	x061246L
4	Alle linker zijkanten van de lijsten, UV	20, **19**, 18, 17, 16, 13	L	x061245L
5	Alle bovenzijdes van de lijsten, daglicht	20, **19**, 18, 17, 16, 13	L	x061250L
6	Alle bovenzijdes van de lijsten, UV licht	20, **19**, 18, 17, 16, 13	L	x061249L
7	Alle onderzijdes van de lijsten, daglicht	13, 16, 17, 18, **19**, 20	L	x061247L
8	Alle onderzijdes van de lijsten, UV licht	13, 16, 17, 18, **19**, 20	L	x061248L
	V3575_20130211_tijdens_lijst			
1	Voorzijde lijst, met daglicht	19	L	x061234L
2	Voorzijde lijst, met UV licht	19	L	x061235L
3	Achterzijde lijst, met daglicht	19	L	x061233L
	V3586_20130225_tijdens			
1	Voorzijde van beide panelen, daglicht	18 & **19**	L	x061307L
	V3602_20130328_voor_reiningtest			
1	Voorzijde lijst, met daglicht Onderkant	19	L	x061363L
2	Voorzijde lijst, met daglicht Midden onder	19	L	x061362L
3	Voorzijde lijst, met daglicht Midden boven	19	L	x061361L
4	Voorzijde lijst, met daglicht Bovenkant	19	L	x061360L
5	Voorzijde lijst, met UV licht Onderkant	19	L	x061356L
6	Voorzijde lijst, met UV licht Midden onder	19	L	x061357L
7	Voorzijde lijst, met UV licht Midden boven	19	L	x061358L
8	Voorzijde lijst, met UV licht Bovenkant	19	L	x061359L
	V3606_20130325_tijdens_lijst_uv			

1	Voorzijde met lijst, met daglicht	19	L	x061309L
2	Voorzijde met lijst, met UV licht	19	L	x061310L
	V3640_20130730_reinigingfase02			
1	Geheel, voorzijde met daglicht	19	L	x064141L
2	Detail voorzijde met daglicht Gezicht en hand Evangelist	19	L	x064145L
3	Detail voorzijde met daglicht Linker bovenhoek met gezicht	19	L	x064144L
4	Detail lijst Rechter onderhoek	19	L	x064135L
	V3654_20130830_reinigingfase02			
1	Voorzijde, met daglicht	17,18,**19**, 20	L	x064562L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17,18,**19**, 20	L	x064563L
3	Voorzijde, met daglicht Twee Johannes panelen samen	18,**19**	L	x064561L
4	Voorzijde, met daglicht Twee Johannes panelen samen (met white-Spirit)	18,**19**	L	x064564L
	V3655_20130830_reinigingfase02			
1	Geheel, voorzijde met daglicht	19	L	x064551L
2	Detail voorzijde met daglicht Gezicht en hand Evangelist	19	L	x064557L
3	Detail voorzijde met daglicht Drappage met grote lacune	19	L	x064558L
	V3664_20131014_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	17, 18, **19**, 20	L	x066420L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17, 18, **19**, 20	L	x066421L
	V3669_20131129_detailoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht; GezichtEvangelist	19	L	x067247L
2	Detail voorzijde met daglicht; Handen Evangelist	19	L	x067249L
3	Detail voorzijde met daglicht; kapiteeltje linker zuil	19	L	X067246L
4	Detail voorzijde met daglicht; plooival linker arm	19	L	X067248L
5	Geheel voorzijde met daglicht	19	L	X067233L
2014				
	V3692_20140221_verwijderenoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht; Hand (zelfde cadrage als in november)	19	L	x069365L
2	Detail voorzijde met daglicht; Hand (zelfde cadrage als in november); met white-spirit	19	L	x069366L
	V3701_20140221_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	17,18,**19**, 20	L	x069364L
	V3711_20140411_nacommissie_uv			
1	Voorzijde, met daglicht (zonder white spirit)	17,18,**19**, 20	L	x070991L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17,18,**19**, 20	L	x070993L

3	Voorzijde, met UV licht	17,18,**19**, 20	L	x070992L
	V3712_20140411_nacommissie			
1	Geheel, voorzijde met daglicht (zonder white-spirit)	19	L	x070990L
2	Detail voorzijde met daglicht Handen en drapage (zonder white-spirit)	19	L	x070967L
	V3718_20140526_tijdens_lijst			
1	Detail voorzijde lijst met daglicht; kwatrijn	19	L	x071859L
2	Detail voorzijde lijst met daglicht; kwatrijn	19	L	x071860L
3	Detail voorzijde lijst met daglicht; kwatrijn	19	L	x071861L
4	Detail voorzijde lijst met daglicht; kwatrijn	19	L	x071862L
5	Detail voorzijde lijst met daglicht; kwatrijn	19	L	x071863L
6	Detail voorzijde lijst met daglicht; kwatrijn	19	L	x071864L
7	Detail voorzijde lijst met daglicht; kwatrijn	19	L	x071865L
8	Detail voorzijde lijst met daglicht; kwatrijn	19	L	x071866L
	V3749_20140612_nacommissie_uv			
1	Detail rechter voet; met daglicht	19	L	X072467L
2	Detail rechter voet; met UV	19	L	x072468L
3	Detail rechter voet; met daglicht (met White Spirit)	19	L	x072469L
4	Detail drapage: met daglicht	19	L	x072464L
5	Detail drapage: met UV	19	L	x072465L
6	Detail drapage: met daglicht (met White Spirit)	19	L	x072466L
	V3788_20141027_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	17,18,**19**, 20	L	x075057L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17,18,**19**, 20	L	x075059L
3	Voorzijde, met UV licht	17,18,**19**, 20	L	x075058L
4	Voorzijde, met UV licht; Actie photo (reportage)	17,18,**19**, 20	L	x075206L
5	Voorzijde, met daglicht (reportage)	17,18,**19**, 20	L	x075207L
2015				
	V3829_20150105_tijdens			
1	Detail Evangelist met handen	19	L	x078752L
2	Detail Evangelist met handen, raaklicht	19	L	x078753L
3	Geheel lijst	19	L	x078757L
	V3854_20150309_tijdens			
1	Geheel	17,18,**19**, 20	L	x080121L
2	Geheel (met white-spirit)	17,18,**19**, 20	L	x080122L

	V3856_20150309_tijdens			
1	Geheel	19	L	x080131L
2	Geheel (met white-spirit	19	L	x080132L
3	Detail testvenster	19	L	x080127L
4	Detail testvenster (met white spirit)	19	L	x080128L
	V3899_20150504_tijdens			
1	Geheel onderste ensemble	18, 17, **19**, 20	L	x081001L
2	Geheel onderste ensemble (met white-spirit)	18, 17, **19**, 20	L	x081002L
	V3900_20150504_tijdens			
1	Geheel	**19**, 18	L	x080995L
2	Geheel (met white-spirit op Evangelist)	**19**, 18	L	x080996L
3	Detail rechter hand	19	L	x080981L
4	Detail rechter hand (met white-spirit)	19	L	x080982L
5	Detail oude vulling	19	L	x080985L
6	Detail oude vulling (met white-spirit)	19	L	x080986l
	V3926_20150615_tijdens			
1	Lijsten	17, 18, **19**, 20	L	x082748lL
2	Detail voegen	**19**,20	L	x082750L
3	Detail inscriptie	**19**,20	L	x082751L
4	Randen van de lijsten	17,18,**19**, 20	L	x082752L
5	Randen van de lijsten	17,18,**19**, 20	L	x082753L
	V3943_20150727_tijdens			
1	Geheel	**19**, 18	L	x085391L
2	Geheel	19	L	x085405L
3	Geheel (voor Closer to van Eyck; in 4? stukken)	19	L	x085400L
4	Geheel (voor Closer to van Eyck)	19	L	x085401L
5	Geheel (voor Closer to van Eyck)	19	L	x085402L
6	Geheel (voor Closer to van Eyck)	19	L	x085403L
7	Detail oude vulling (zoals vorige keer zie foto)	19	L	x085404L
	V3975_20151109_tijdens			
1	Geheel	17,18, **19**,20	L	x087918L
	V3985_20151207_tijdens			
1	Geheel lijst	19	L	x088659L
2	Inscriptie lijst	19	L	x088660L

3	Inscriptie lijst	19	L	x088661L
4	Inscriptie lijst	19	L	x088662L
5	Inscriptie lijst	19	L	x088663L
6	Inscriptie lijst	19	L	x088664L
7	Inscriptie lijst	19	L	x088665L
8	Geheel schilderij	19	L	x088694L
9	Geheel schilderij, strijklicht	19	L	x088695L
10	Geheel schilderij (UV)	19	L	x088696L
11	Detail schilderij (UV) stitch	19	L	x088701L
12	Detail schilderij (UV) stitch	19	L	x088702L
13	Detail schilderij (UV) stitch	19	L	x088703L
14	Detail schilderij (UV) stitch	19	L	x088704L
15	Detail schilderij stitch	19	L	x088697L
16	Detail schilderij stitch	19	L	x088698L
17	Detail schilderij stitch	19	L	x088699L
18	Detail schilderij stitch	19	L	x088700L
19	Geheel schilderij gestitcht	19	L	x088706L
20	Geheel schilderij UV gestitcht	19	L	x088707L
21	Grijskaart	19	L	x088705L
	V3994_20151214_tijdens			
1	Geheel lijst	19	L	x088709L
2	Grijskaart + kleurkaart	19	L	x088708L
2016				
	V4009_20160215_tijdens			
1	Geheel	19	L	x090866L
2	Geheel, raaklicht	19	L	x090868L
3	Kleurkaart voor x090866l	19	L	x090865L
4	Kleurkaart voor x090868l (raaklicht)	19	L	x090867L
	V4063_20160610			
1	Geheel	19	L	x097596L
2	Detail plooi	19	L	x097597L

	V4084_20160803-05			
1	kleurkaart	17,18,**19**, 20	L	x103658L
2	Geheel	17,18,**19**, 20	L	x103659L
3	Geheel UV	17,18,**1**9, 20	L	x103919L
4	Geheel	19	L	x103660L
5	Geheel UV	19		x103924L
6	Detail grote lacune	19	L	x103678L
7	Low res. Stitch, UV	19	L	x103687L
8	Low res. Stitch, UV	19	L	x103688L
9	Low res. Stitch, UV	19	L	x103689L
10	Low res. Stitch, UV	19	L	x103690L
11	Low res. Stitch	19	L	x103691L
12	Low res. Stitch	19	L	x103692L
13	Low res. Stitch	19	L	x103693L
14	Low res. Stitch	19	L	x103694L
	V4087_20160808-12			
1	High res. Stitch 1	19	L	x103923
2-52	High res. Stitch 2-52	19	L	x103925L – x103975L
53-105	High res. Stitch, IR 53-105	19	L	x103976L – x104027L
	V4087_20160808-12			
1	Geheel	19	L	x104213L
2	Geheel	**19**, 20	L	x104210L
3	Detail (zie tekening) 1/3	**19**, 20	L	x104234L
4	Detail (zie tekening) 2/3	**19**, 20	L	x104235L
5	Detail (zie tekening) 3/3	**19**, 20	L	x104236L
6	Detail onderkanten (zie foto)	**19**, 20	L	x104237L
7	Detail (zie foto)	**19**, 20	L	x104238L
8	Detail bovenkant 4/4	19	L	x104226L
9	Detail midden (zie foto) 3/4	19	L	x104225L
10	Detail midden (zie foto) 2/4	19	L	x104224L
11	Detail onderkant 1/4	19	L	x104223L

12	Detail rechter benedenhoek	19	L	x104240L
	V4099_20160905-23			
1	Geheel	19	L	x104322L
2	Geheel, achterkant	19	L	x104317L
3	Geheel UV	19	L	x104325L
4	Detail inscriptie	19	L	x104255L
5	Detail inscriptie	19	L	x104256L
6	Detail inscriptie	19	L	x104257L
7	Detail inscriptie	19	L	x104258L
8	Detail inscriptie	19	L	x104259L
9	Detail inscriptie	19	L	x104260L
10	Detail inscriptie	19	L	x104261L
11	Detail inscriptie	19	L	x104262L
12	Detail stitching (LOW)	19	L	x104998L
13	Detail stitching (LOW)	19	L	x104999L
14	Detail stitching (LOW)	19	L	x105000L
15	Detail stitching (LOW)	19	L	x105001L
	V4103_20160905-23			
1	Geheel	17, 18, **19,** 20	L	x104328L

Nr. XX	Jan en Hubert Van Eyck, *Het Lam Gods*, Gent, Kerk Sint-Baafs, Veelluik op paneel, 1432 ***Elisabeth Borluut***, 157 x 64,2 cm (met lijst), 148,9 x 54,3 cm (zonder lijst)	Object-nummer	Labo-opnamen	Foto-nummer

2012				
	V3531_20120917_voor_uv			
1	Voorzijde, met lijst, normaal licht	20	L	x058712L
2	Voorzijde, met lijst, UV fluorescentie	20	L	x058713L
3	Rugzijde, met lijst, normaal licht	20	L	x058714L
4	Voorzijde, zonder lijst, normaal licht	20	L	x058751L
5	Voorzijde, zonder lijst, UV fluorescentie	20	L	x058763L
6	Voorzijde, zonder lijst, strijklicht	20	L	x058759L
7	Rugzijde, zonder lijst, normaal licht	20	L	x058752L
8	Onderkant 51 cm	20	L	x058776L
9	Midden onder 81 cm	20	L	x058777L
10	Midden midden 111 cm	20	L	x058778L
11	Midden boven 141 cm	20	L	x058779L
12	Bovenkant 156,6 cm	20	L	x058780L
13	UV onderkant 51 cm	20	L	x058815L
14	UV midden onder 86 cm	20	L	x058816L
15	UV midden boven 121 cm	20	L	x058817L
16	UV bovenkant 155,5 cm	2	L	x058818L

2013				
	V3565_20130118_tijdens_uv			
1	Voorzijde, geheel zonder lijst, normaal licht	20	L	x059748L
2	Voorzijde, geheel zonder lijst, UV fluorescentie	20	L	x059758L
3	Voorzijde, geheel zonder lijst, semi-strijklicht	20	L	x059749L
4	Voorzijde, detail 1: onderkant van het rode kleed (zie fotokopie), normaal licht	20	L	x059770L
5	Voorzijde, detail 1, UV fluorescentie	20	L	x059776L
6	Voorzijde, detail 2: het gelaat en handen (zie fotokopie), normaal licht	20	L	x059762L
7	Voorzijde, detail 2, UV fluorescentie	20	L	x059763L

8	Macrofoto van de linker bovenste hoek (zwik), normaal licht	20	L	x059769L
9	Macrofoto van de linker bovenste hoek (zwik), UV fluorescentie	20	L	x059768L
10	Vergelijking gehelen: normaal licht (panelen 17+18+19+20)	17+18+ 19+**20**	L	x059778L
11	Vergelijking gehelen: UV fluorescentie (panelen 17+18+19+20)	17+18+ 19+**20**	L	x059779L
	V3571_20130211_tijdens_lijst			
1	alle rechter zijkanten van de lijsten, daglicht	13, 16, 17, 18, 19, **20**	L	x061243L
2	alle rechter zijkanten van de lijsten, UV licht	13, 16, 17, 18, 19, **20**	L	x061244L
3	Alle linker zijkanten van de lijsten, daglicht	**20**, 19, 18, 17, 16, 13	L	x061246L
4	Alle linker zijkanten van de lijsten, UV	**20**, 19, 18, 17, 16, 13	L	x061245L
5	Alle bovenzijdes van de lijsten, daglicht	**20**, 19, 18, 17, 16, 13	L	x061250L
6	Alle bovenzijdes van de lijsten, UV licht	**20**, 19, 18, 17, 16, 13	L	X061249L
7	Alle onderzijdes van de lijsten, daglicht	13, 16, 17, 18, 19, **20**	L	x061247L
8	Alle onderzijdes van de lijsten, UV licht	13, 16, 17, 18, 19, **20**	L	x061248L
	V3576_20130211_tijdens_lijst			
1	Voorzijde lijst, met daglicht	20	L	x061224L
2	Voorzijde lijst, met UV licht	20	L	x061225L
3	Achterzijde lijst, met daglicht	20	L	x061226L
	V3603_20130329_voor_lijst_uv			
1	Voorzijde lijst, met daglicht Onderkant	20	L	x061367L
2	Voorzijde lijst, met daglicht Midden onder	20	L	x061368L
3	Voorzijde lijst, met daglicht Midden boven	20	L	x061369L
4	Voorzijde lijst, met daglicht Bovenkant	20	L	x061370L
5	Voorzijde lijst, met UV licht Onderkant	20	L	x061366L
6	Voorzijde lijst, met UV licht Midden onder	20	L	x061365L
7	Voorzijde lijst, met UV licht Midden boven	20	L	X061364L
8	Voorzijde lijst, met UV licht Bovenkant	20	L	x061372L
	V3637_20130730_reinigingfase02			
1	Geheel voorzijde met daglicht	20	L	x064143L

2	Detail voorzijde met daglicht Gezicht, handen en achtergrond	20	L	x064146L
3	Detail lijst Rechter bovenhoek	20	L	x064139L
4	Detail voorzijde met daglicht Gezicht met achtergrond	20	L	x064150L
5	Detail voorzijde met daglicht Gezicht met achtergrond (met white-spirit)	20	L	x064151L
6	Detail voorzijde met daglicht Achtergrond, rechts met hoek en spinnenwebben (met white-spirit)	20	L	x064152L
	V3651_20130830_reinigingfase02			
1	Geheel voorzijde met daglicht	20	L	x064552L
2	Detail voorzijde met daglicht Gezicht, handen en achtergrond	20	L	x064555L
	V3654_20130830_reinigingfase02			
1	Voorzijde, met daglicht	17,18, 19, **20**	L	x064562L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17,18, 19, **20**	L	x064563L
	V3664_20131014_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	17, 18, 19, **20**	L	x066420L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17, 18, 19, **20**	L	x066421L
	V3667_20131129_detailoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht; Handen Elisabeth	20	L	x067226L
2	Detail voorzijde met daglicht; Gezicht Elisabeth	20	L	x067228L
3	Detail voorzijde met daglicht; kapiteeltje linker zuil	20	L	x067229L
4	Detail voorzijde met daglicht; linker arm/schouder Elisabeth	20	L	x067227L
5	Detail voorzijde met daglicht; heup Elisabeth	20	L	x067230L
6	Detail voorzijde met daglicht; drappage onderaan	20	L	x067231L
7	Geheel voorzijde met daglicht	20	L	x067225L
	V3698_20131129_tijdens_lijst			
1	Voorzijde lijst, met daglicht; Detail kwatrijn	20	L	x067264L
2	Voorzijde lijst, met daglicht; Detail kwatrijn	20	L	x067265L
3	Voorzijde lijst, met daglicht; Detail kwatrijn	20	L	x067266L
4	Voorzijde lijst, met daglicht; Detail kwatrijn	20	L	x067267L
5	Voorzijde lijst, met daglicht; Detail kwatrijn	20	L	x067268L
6	Voorzijde lijst, met daglicht; Detail kwatrijn	20	L	x067269L
7	Voorzijde lijst, met daglicht; Detail kwatrijn	20	L	x067270L
8	Voorzijde lijst, met daglicht; Detail kwatrijn	20	L	x067271L
9	Voorzijde lijst, met daglicht; Detail kwatrijn	20	L	x067272L
2014				
	V3701_20140221_verwijderenoverschild			

1	Voorzijde, met daglicht	17,18, 19,**20**	L	x069364L
	V3708_20140411_nacommissie			
1	Geheel voorzijde met daglicht (zonder white spirit)	20	L	x070988L
2	Geheel voorzijde met daglicht (met white spirit)	20	L	x070989L
3	Detail voorzijde met daglicht onderkant (zonder white spirit)	20	L	x070982L
4	Detail voorzijde met daglicht Onderkant (met white spirit)	20	L	x070983L
5	Detail voorzijde met daglicht Handen en drapage (zonder white spirit)	20	L	x070978L
6	Detail voorzijde met daglicht Handen en drapage (met white spirit)	20	L	x070979L
7	Detail voorzijde met daglicht Linker schouder (zonder white spirit)	20	L	x070980L
8	Detail voorzijde met daglicht Linker schouder (met white spirit)	20	L	x070981L
	V3711_20140411_nacommissie_uv			
1	Voorzijde, met daglicht (zonder white spirit)	17,18, 19,**20**	L	x070991L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17,18, 19,**20**	L	x070993L
3	Voorzijde, met UV licht	17,18, 19,**20**	L	x070992L
	V3748_20140526_nacommissie_uv			
1	Detail handen; met daglicht	20	L	x071879L
2	Detail handen; met UV	20	L	x071880L
3	Detail handen; met daglicht (met white spirit)	20	L	x071881L
4	Detail hoofd; met daglicht	20	L	x071885L
5	Detail hoofd; met UV	20	L	x071886L
6	Detail hoofd; met daglicht (met white spirit)	20	L	x071887L
7	Detail testvenster zijkant; met daglicht	20	L	x071876L
8	Detail testvenster zijkant; met UV	20	L	x071877L
9	Detail testvenster zijkant; met daglicht (met white spirit)	20	L	x071878L
10	Detail testvenster linker mouw; met daglicht	20	L	x071882L
11	Detail testvenster linker mouw; met UV	20	L	x071883L
12	Detail testvenster linker mouw; met daglicht (met white spirit)	20	L	x071884L
	V3771_20140826_verwijderenoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht Handen (met white spirit)	20	L	x073853L
2	Detail voorzijde met daglicht Gezicht (met white spirit)	20	L	x073852L
	V3779_20140826_tijdens_lijst			
1	Voorzijde lijsten, met daglicht (zonder white-spirit)	17, **20**	L	x073865L
2	Voorzijde lijsten, met daglicht (met white-spirit)	17, **20**	L	x073866L
	V3786_20141027_verwijderenoverschild			
1	Detail voorzijde met daglicht Gezicht en handen	20	L	x75051L

2	Detail voorzijde met daglicht Gezicht en handen (met white-spirit)	20	L	x75053L
3	Detail voorzijde met UV licht Gezicht en handen	20	L	x75052L
	V3788_20141027_verwijderenoverschild			
1	Voorzijde, met daglicht	17,18, 19,**20**	L	x075057L
2	Voorzijde, met daglicht (met white-Spirit)	17,18, 19,**20**	L	x075059L
3	Voorzijde, met UV licht	17,18 ,19,**20**	L	x075058L
4	Voorzijde, met UV licht; Actie photo (reportage)	17,18, 19,**20**	L	x075206L
5	Voorzijde, met daglicht (reportage)	17,18, 19,**20**	L	X075207L

2015

	V3827_20150105_tijdens			
1	Geheel (detail voor stitching)	20	L	x078758L
2	Geheel (detail voor stitching)	20	L	x078759L
3	Geheel (detail voor stitching)	20	L	x078760L
4	Geheel (detail voor stitching)	20	L	x078761L
5	Geheel (detail voor stitching) , white spirit	20	L	x078770L
6	Geheel (detail voor stitching) , white spirit	20	L	x078771L
7	Geheel (detail voor stitching) , white spirit	20	L	x078772L
8	Geheel (detail voor stitching) , white spirit	20	L	x078773L
9	Detail Borluut met handen	20	L	x078751L
10	Detail Borluut met handen, raaklicht	20	L	x078750L
11	Geheel lijst	20	L	x078779L
	V3854_20150309_tijdens			
1	Geheel	17,18,19, **20**	L	x080121L
2	Geheel (met white-spirit)	17,18,19, **20**	L	x080122L
	V3886_20150408_tijdens			
1	Geheel	20	L	x080232L
2	Geheel (met white-spirit)	20	L	x080233L
3	Detail linker arm en hand	20	L	x080226L
4	Detail linker arm en hand (met white-spirit)	20	L	x080227L
5	Detail kleed onderaan	20	L	x080222L
6	Detail kleed onderaan (met white-spirit)	20	L	x080223L
	V3898_20150504_tijdens			
1	Geheel	17,**20**	L	x080997L
2	Geheel (met white-spirit)	17,**20**	L	x080998L
	V3899_20150504_tijdens			
1	Geheel onderste ensemble	18, 17, 19, **20**	L	x081001L
2	Geheel onderste ensemble (met white-spirit)	18, 17, 19, **20**	L	x081002L
	V3904_20150504_tijdens_closertovaneyck			

1	Geheel	17,**20**	L	x080997L
2	Geheel (met white spirit)	17,**20**	L	x080998L
	V3923_20131127_tijdens			
1	volledig paneel, compilatiebeeld, normale belichting		L	x081304L
2	Detail, normale belichting 1		L	x067081L
3	Detail, normale belichting 2		L	x067082L
4	Detail, normale belichting 3		L	x067083L
5	Detail, normale belichting 4		L	x067084L
6	Detail, normale belichting 5		L	x067085L
7	Detail, normale belichting 6		L	x067086L
8	Detail, normale belichting 7		L	x067087L
9	Detail, normale belichting 8		L	x067088L
10	Detail, normale belichting 9		L	x067089L
11	Detail, normale belichting 10		L	x067090L
12	Detail, normale belichting 11		L	x067091L
13	Detail, normale belichting 12		L	x067092L
14	Detail, normale belichting 13		L	x067093L
15	Detail, normale belichting 14		L	x067094L
16	Detail, normale belichting 15		L	x067095L
17	Detail, normale belichting 16		L	x067096L
18	Detail, normale belichting 17		L	x067097L
19	Detail, normale belichting 18		L	x067098L
20	Detail, normale belichting 19		L	x067099L
21	Detail, normale belichting 20		L	x067100L
22	Detail, normale belichting 21		L	x067101L
23	Detail, normale belichting 22		L	x067102L
24	Detail, normale belichting 23		L	x067103L
25	Detail, normale belichting 24		L	x067104L
26	Detail, normale belichting 25		L	x067105L
27	Detail, normale belichting 26		L	x067106L
28	Detail, normale belichting 27		L	x067107L
29	Detail, normale belichting 28		L	x067108L
30	Detail, normale belichting 29		L	x067109L
31	Detail, normale belichting 30		L	x067110L
32	Detail, normale belichting 31		L	x067111L
33	Detail, normale belichting 32		L	x067112L
34	Detail, normale belichting 33		L	x067113L
35	Detail, normale belichting 34		L	x067114L
36	Detail, normale belichting 35		L	x067115L
37	Detail, normale belichting 36		L	x067116L
38	Detail, normale belichting 37		L	x067117L
39	Detail, normale belichting 38		L	x067118L
40	Detail, normale belichting 39		L	x067119L
41	Detail, normale belichting 40		L	x067120L
42	Detail, normale belichting 41		L	x067121L
43	Detail, normale belichting 42		L	x067122L
44	Detail, normale belichting 43		L	x067123L
45	Detail, normale belichting 44		L	x067124L
46	Detail, normale belichting 45		L	x067125L
47	Detail, normale belichting 46		L	x067126L
48	Detail, normale belichting 47		L	x067127L
49	Detail, normale belichting 48		L	x067128L
50	Detail, strijklicht 1		L	x067129L
51	Detail, strijklicht 2		L	x067130L
52	Detail, strijklicht 3		L	x067131L
53	Detail, strijklicht 4		L	x067132L

54	Detail, strijklicht 5		L	x067133L
55	Detail, strijklicht 6		L	x067134L
56	Detail, strijklicht 7		L	x067135L
57	Detail, strijklicht 8		L	x067136L
58	Detail, strijklicht 9		L	x067137L
59	Detail, strijklicht 10		L	x067138L
60	Detail, strijklicht 11		L	x067139L
61	Detail, strijklicht 12		L	x067140L
62	Detail, strijklicht 13		L	x067141L
63	Detail, strijklicht 14		L	x067142L
64	Detail, strijklicht 15		L	x067143L
65	Detail, strijklicht 16		L	x067144L
66	Detail, strijklicht 17		L	x067145L
67	Detail, strijklicht 18		L	x067146L
68	Detail, strijklicht 19		L	x067147L
69	Detail, strijklicht 20		L	x067148L
70	Detail, strijklicht 21		L	x067149L
71	Detail, strijklicht 22		L	x067150L
72	Detail, strijklicht 23		L	x067151L
73	Detail, strijklicht 24		L	x067152L
74	Detail, strijklicht 25		L	X067153L
75	Detail, strijklicht 26		L	x067154L
76	Detail, strijklicht 27		L	x067155L
77	Detail, strijklicht 28		L	x067156L
78	Detail, strijklicht 29		L	x067157L
79	Detail, strijklicht 30		L	x067158L
80	Detail, strijklicht 31		L	x067159L
81	Detail, strijklicht 32		L	x067160L
82	Detail, strijklicht 33		L	x067161L
83	Detail, strijklicht 34		L	x067162L
84	Detail, strijklicht 35		L	x067163L
85	Detail, strijklicht 36		L	x067164L
86	Detail, strijklicht 37		L	x067165L
87	Detail, strijklicht 38		L	x067166L
88	Detail, strijklicht 39		L	X067167L
89	Detail, strijklicht 40		L	X067168L
90	Detail, strijklicht 41		L	X067169L
91	Detail, strijklicht 42		L	x067170L
92	Detail, strijklicht 43		L	x067171L
93	Detail, strijklicht 44		L	x067172L
94	Detail, strijklicht 45		L	x067173L
95	Detail, strijklicht 46		L	x067174L
96	Detail, strijklicht 47		L	x067175L
97	Detail, strijklicht 48		L	x067176L
98	Detail, infrarood belichting 1		L	x067177
99	Detail, infrarood belichting 2		L	x067178L
100	Detail, infrarood belichting 3		L	x067179L
101	Detail, infrarood belichting 4		L	X067180L
102	Detail, infrarood belichting 5		L	x067181L
103	Detail, infrarood belichting 6		L	x067182L
104	Detail, infrarood belichting 7		L	x067183L
105	Detail, infrarood belichting 8		L	x067184L
106	Detail, infrarood belichting 9		L	x067185L
107	Detail, infrarood belichting 10		L	x067186L
108	Detail, infrarood belichting 11		L	x067187L
109	Detail, infrarood belichting 12		L	x067188L

110	Detail, infrarood belichting 13		L	x067189L
111	Detail, infrarood belichting 14		L	x067190L
112	Detail, infrarood belichting 15		L	x067191L
113	Detail, infrarood belichting 16		L	x067192L
114	Detail, infrarood belichting 17		L	x067193L
115	Detail, infrarood belichting 18		L	x067194L
116	Detail, infrarood belichting 19		L	x067195L
117	Detail, infrarood belichting 20		L	x067196L
118	Detail, infrarood belichting 21		L	x067197L
119	Detail, infrarood belichting 22		L	x067198L
120	Detail, infrarood belichting 23		L	x067199L
121	Detail, infrarood belichting 24		L	x067200L
122	Detail, infrarood belichting 25		L	x067201L
123	Detail, infrarood belichting 26		L	x067202L
124	Detail, infrarood belichting 27		L	x067203L
125	Detail, infrarood belichting 28		L	x067204L
126	Detail, infrarood belichting 29		L	x067205L
127	Detail, infrarood belichting 30		L	x067206L
128	Detail, infrarood belichting 31		L	x067207L
129	Detail, infrarood belichting 32		L	x067208L
130	Detail, infrarood belichting 33		L	x067209L
131	Detail, infrarood belichting 34		L	x067210L
132	Detail, infrarood belichting 35		L	x067211L
133	Detail, infrarood belichting 36		L	x067212L
134	Detail, infrarood belichting 37		L	x067213L
135	Detail, infrarood belichting 38		L	x067214L
136	Detail, infrarood belichting 39		L	x067215L
137	Detail, infrarood belichting 40		L	x067216L
138	Detail, infrarood belichting 41		L	x067217L
139	Detail, infrarood belichting 42		L	x067218L
140	Detail, infrarood belichting 43		L	x067219L
141	Detail, infrarood belichting 44		L	x067220L
142	Detail, infrarood belichting 45		L	x067221L
143	Detail, infrarood belichting 46		L	x067222L
144	Detail, infrarood belichting 47		L	x067223L
145	Detail, infrarood belichting 48		L	x067224L
	V3926_20150615_tijdens			
1	Detail onderkant	20	L	x082741L
2	Detail onderkant (met white-spirit)	20	L	x082742L
3	Lijsten	17, 18, 19, **20**	L	x082748L
4	Detail voegen	19,**20**	L	x082750L
5	Detail inscriptie	19,**20**	L	x082751L
6	Randen van de lijsten	17,18, 19,**20**	L	x082752L
7	Randen van de lijsten	17,18, 19,**20**	L	x082753L
	V3929_20150615_tijdens			
1	Geheel	17, 20	L	x082745L
2	Geheel (met white spirit)	17, 20	L	x082746L
	V3942_20150727_tijdens			
1	Detail onderkant (zoals vorige keer zie foto)	20	L	x085394L
2	Detail onderkant (zoals vorige keer zie foto) (met white-spirit)	20	L	x085395L
3	Detail onderkant (zoals vorige keer zie foto); met raaklicht	20	L	x085393L

	V3945_20150727_tijdens			
1	Geheel	17, **20**	L	x085392L
	V3955_20150831_tijdens			
1	Detail handen en gezicht	20	L	x086518L
2	Detail handen en gezicht, raaklicht	20	L	x086519L
3	Detail handen en gezicht, UV	20	L	x086520L
	V3957_20150831_tijdens			
1	Geheel	17, **20**	L	x086513L
	V3965_20151012_tijdens			
1	Detail handen (zoals vorige keer zie foto)	20	L	x086595L
2	Detail gezicht (zoals vorige keer zie foto)	20	L	x086594L
3	Detail gezicht en handen (zoals vorige keer zie foto)	20	L	x086596L
	V3967_20151012_tijdens			
1	Geheel	17, **20**	L	x086590L
	V3975_20151109_tijdens			
1	Geheel	17,18, 19,**20**	L	x087918L
	V3983_20151207_tijdens			
1	Inscriptie lijst	20	L	x08867L
2	Inscriptie lijst	20	L	x088680L
3	Inscriptie lijst	20	L	x088681L
4	Inscriptie lijst	20	L	x088682L
5	Inscriptie lijst	20	L	x088683L
6	Inscriptie lijst	20	L	x088684L
7	Inscriptie lijst	20	L	x088685L
	V3993_20151214_tijdens			
1	Geheel	20	L	x088710L
2	Detail voor stitch	20	L	x088711L
3	Detail voor stitch	20	L	x088712L
4	Detail voor stitch	20	L	X088713L
5	Detail voor stitch	20	L	X088714L
6	Grijskaart + kleurkaart	20	L	X088715L

7	Geheel gestitcht	20	L	x088716L

2016				
	V4016_20160222_tijdens			
1	Geheel	20	L	x091898L
2	Geheel, UV	20	L	x091905L
3	Geheel, raaklicht	20	L	x091900L
4	Detail UV, Stitch	20	L	x091906L
5	Detail UV, Stitch	20	L	x091907L
6	Detail UV, Stitch	20	L	x091908L
7	Detail UV, Stitch	20	L	x091909L
8	Detail, Stitch	20	L	x091901L
9	Detail, Stitch	20	L	x091902L
10	Detail, Stitch	20	L	x091903L
11	Detail, Stitch	20	L	x091904L
12	Kleurkaart voor x091900l	20	L	x091899L
	V4061_20160509_tijdens			
1	Geheel	20	L	x096371L
2	Geheel, achterkant	20	L	x096372L
	V4081_20160803			
1	Geheel	20	L	x103663L
2	Geheel UV	20	L	x103920L
3	Detail linker mouw	20	L	x103672L
4	Detail linker heup	20	L	x103673L
5	Detail handen en gezicht	20	L	x103671L
6	Detail gezicht	20	L	x103674L
7	Detail handen	20	L	x103676L
8	Detail achtergrond (boven hoofd)	20	L	x103675L
9	Detail buik	20	L	x103677L
10	Low res. stitch	20	L	x103695L

11	Low res. stitch	20	L	x103696L
12	Low res. stitch	20	L	x103697L
13	Low res. stitch	20	L	x103698L
14	Low res. Stitch, UV	20	L	x103699L
15	Low res. Stitch, UV	20	L	x103700L
16	Low res. Stitch, UV	20	L	x103701L
17	Low res. Stitch, UV	20	L	X103702L
	V4085_20160808-12			
1-52	High res. Stitch 1-52	20	L	x103815L – x103866L
53-105	High res. Stitch, IR 53-105	20	L	x103867L – x103918L
	V4087_20160808-12			
1	Geheel	19, **20**	L	x104210L
2	Detail (zie tekening) 1/3	19, **20**	L	x104234L
3	Detail (zie tekening) 2/3	19, **20**	L	x104235L
4	Detail (zie tekening) 3/3	19, **20**	L	x104236L
5	Detail onderkanten (zie foto)	19, **20**	L	x104237L
6	Detail (zie foto)	19, **20**	L	x104238L
	V4089_20160830-31			
1	Geheel	20	L	x104214L
2	Detail bovenkant 1/4	20	L	x104227L
3	Detail midden (zie foto) 2/4	20	L	x104228L
4	Detail midden (zie foto) 3/4	20	L	x104229L
5	Detail onderkant 4/4	20	L	x104230L
6	Detail rechter bovenhoek	20	L	x104239L
	V4095_20160830-31			
1	Geheel	17, 18, 19, **20**	L	x104208L
	V4097_20160905-23			
1	Kleurkaart (voor alle inscripties en alle gehelen)	20	L	x104246L
2	Geheel	20	L	x104323L

3	Geheel, achterkant	20	L	x104316L
4	Geheel UV	20	L	x104324L
5	Detail inscriptie	20	L	x104247L
6	Detail inscriptie	20	L	x104248L
7	Detail inscriptie	20	L	x104249L
8	Detail inscriptie	20	L	x104250L
9	Detail inscriptie	20	L	x104251L
10	Detail inscriptie	20	L	x104252L
11	Detail inscriptie	20	L	x104253L
12	Detail inscriptie	20	L	x104254L
13	Kleurkaart voor alle low res. in lijst	20	L	x104991L
14	Detail stitching (LOW)	20	L	x104992L
15	Detail stitching (LOW	20	L	x104995L
16	Detail stitching (LOW)	20	L	x104996L
17	Detail stitching (LOW)	20	L	x104997L
	V4103_20160905-23			
1	Geheel	17, 18, 19, **20**	L	x104328L

IV. SCHEMA'S

IV.1. FIXATIE

Schema's van de gefixeerde zones op de tijdens Fase 1 behandelde panelen.

Fig. IV.1 A Gefixeerde zones op paneel XIII

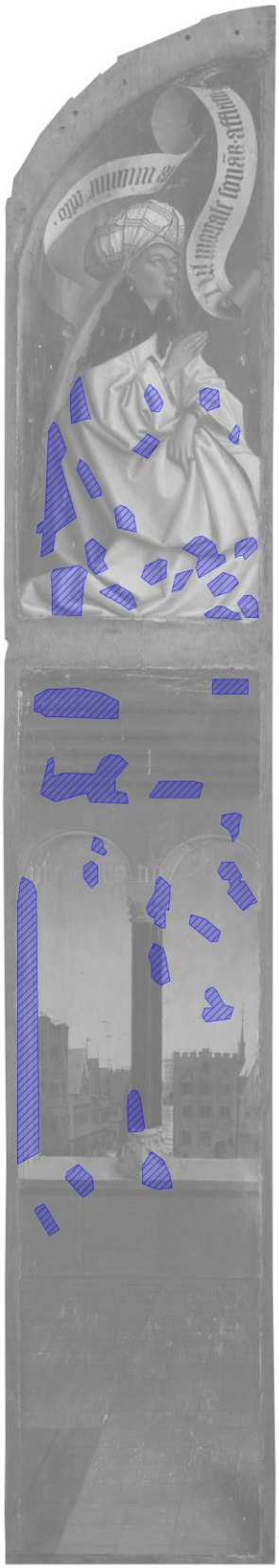

Fig. IV.1 B Gefixeerde zones op paneel XIV

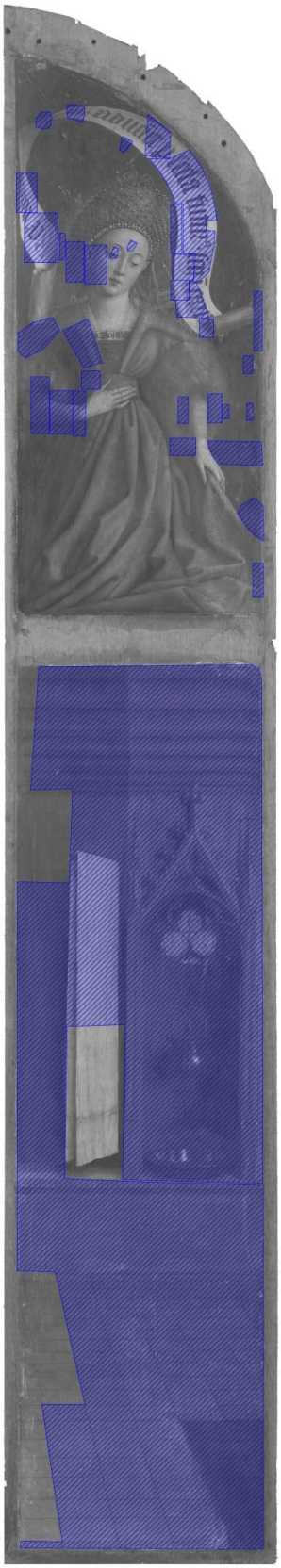

Fig. IV.1 C Gefixeerde zones op paneel XV

Fig. IV.1 D Gefixeerde zones op paneel XVI

Fig. IV.1 E Gefixeerde zones op paneel XVII

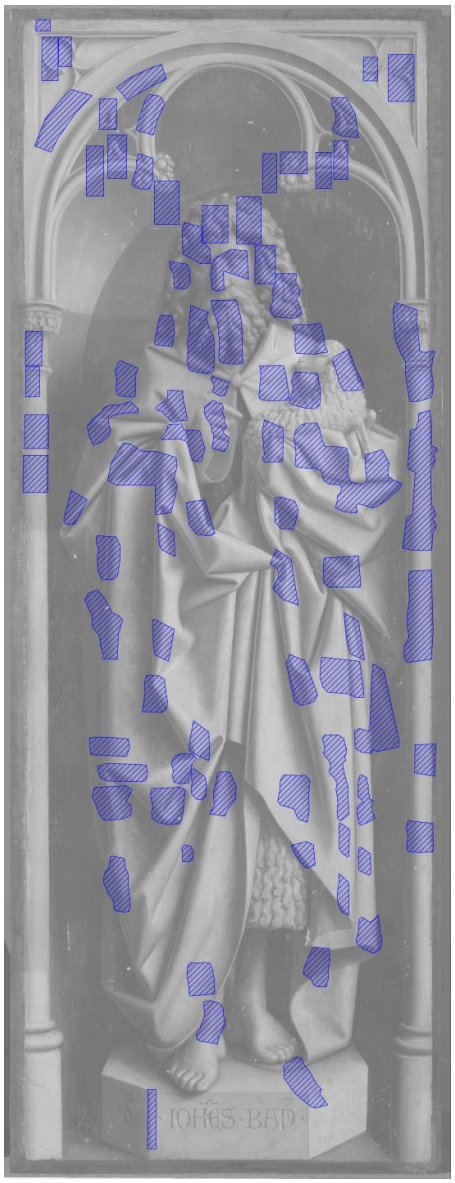

Fig. IV.1 F Gefixeerde zones op paneel XVIII

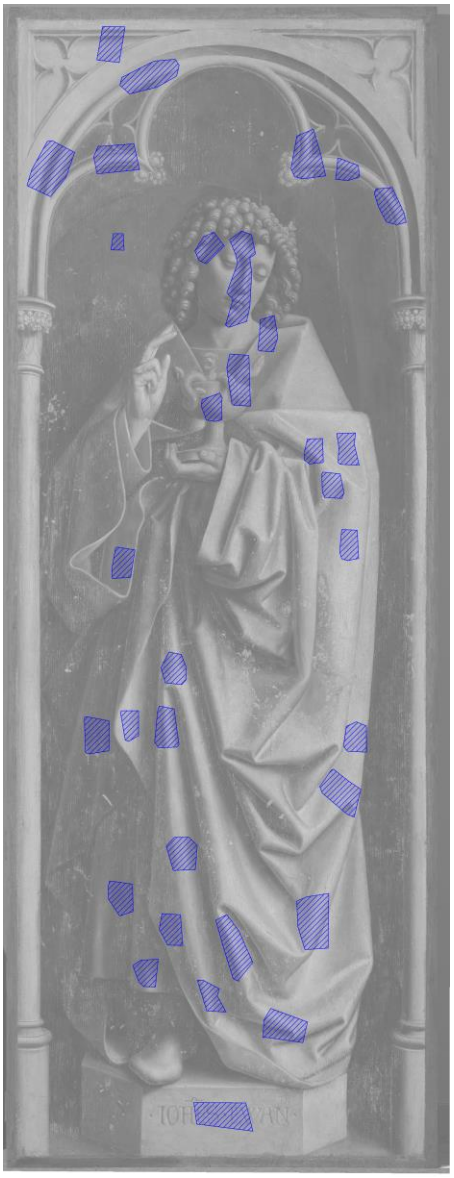

Fig. IV.1 G Gefixeerde zones op paneel XIX

Fig. IV.1 H Gefixeerde zones op paneel XX

IV.2. ALTERATIES

Schema's van de alteraties op de tijdens Fase 1 behandelde panelen: krassen en druipsporen (rode strepen) en bruine vlekken (blauwe driehoekjes)

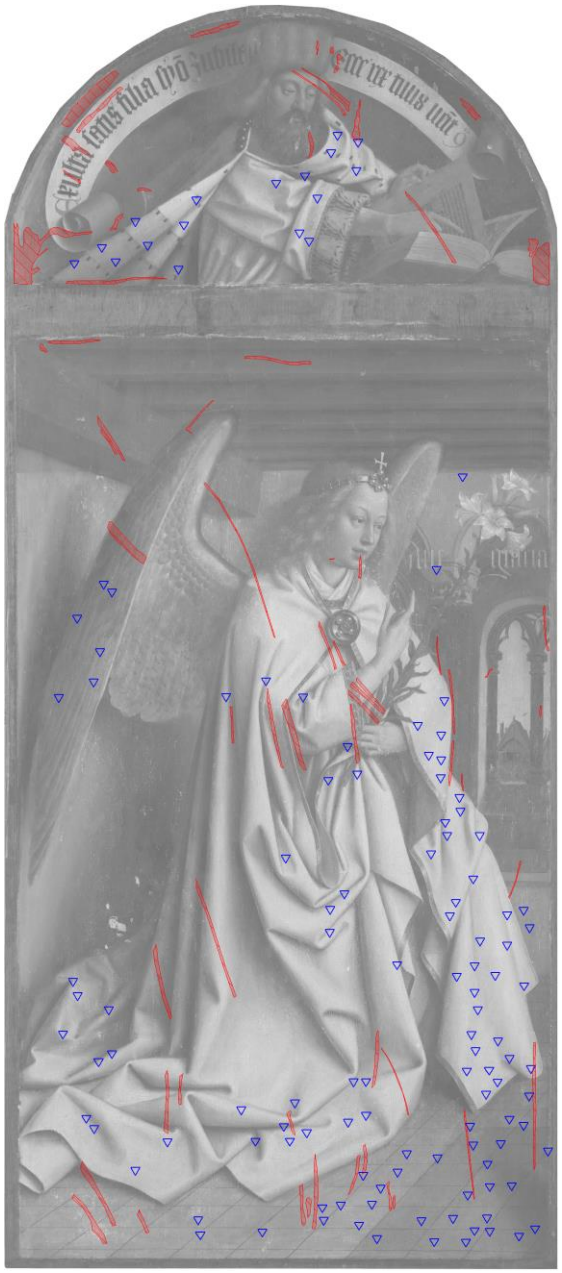

Fig. IV.2 A Alteraties op paneel XIII

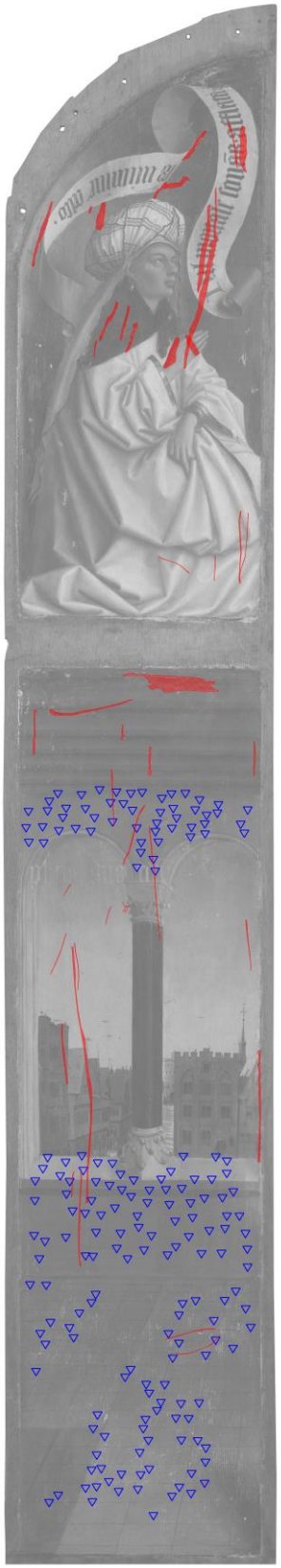

Fig. IV.2 B Alteraties op paneel XIV

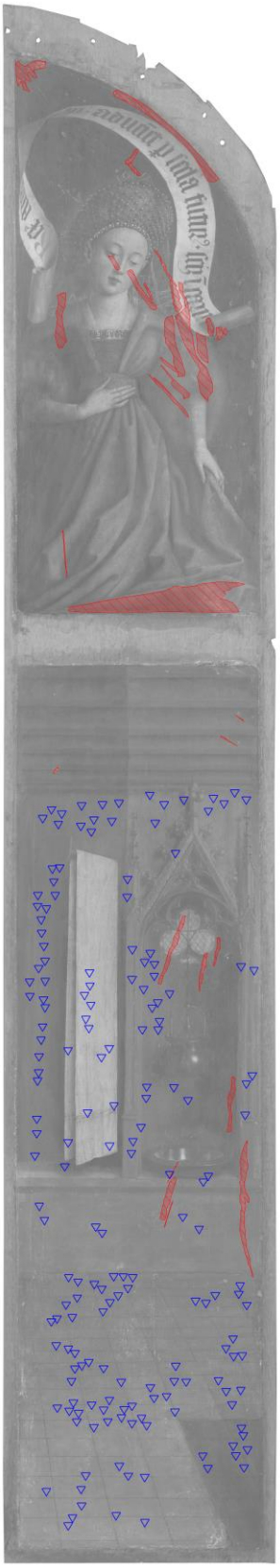

Fig. IV.2 C Alteraties op paneel XV

Fig. IV.2 D Alteraties op paneel XVI

Fig. IV.2 E Alteraties op paneel XVII

Fig. IV.2 F Alteraties op paneel XVIII

Fig. IV.2 G Alteraties op paneel XIX

Fig. IV.2 H Alteraties op paneel XX

IV.3. OVERSCHILDERINGEN

Schema's van de overschilderde zonens op de tijdens Fase 1 behandelde panelen.

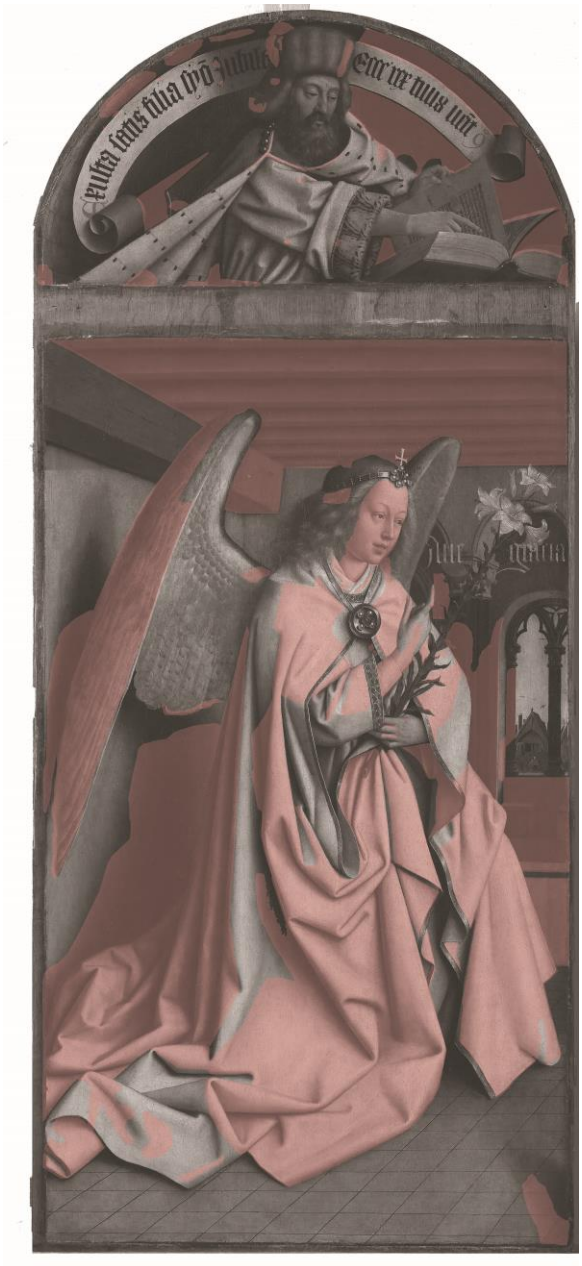

Fig. IV.3 A Overschilderingen op paneel XIII

Fig. IV.3 B Overschilderingen op paneel XIV

Fig. IV.3 C Overschilderingen op paneel XV

Fig. IV.3 D Overschilderingen op paneel XVI

Fig. IV.3 E Overschilderingen op paneel XVII

Fig. IV.3 F Overschilderingen op paneel XVIII

Fig. IV.3 G Overschilderingen op paneel XIX

Fig. IV.3 H Overschilderingen op paneel XX

IV.4. NIET VERWIJDERDE OUDE OVERSCHILDERINGEN

Schema's van de zones waar overschildering niet werden afgenomen (licht groen) en de zones waar mogelijk oude overschilderingen zijn, maar waarvoor geen onbetwistbaar bewijs voor gevonden werd (licht blauw). Bij panelen XIV, XVIII en XIX waren er géén dergelijke zones.

Fig. IV.4 A Niet verwijderde oude overschilderingen en zones waar geen onbetwist bewijs voor gevonden werd, paneel XIII

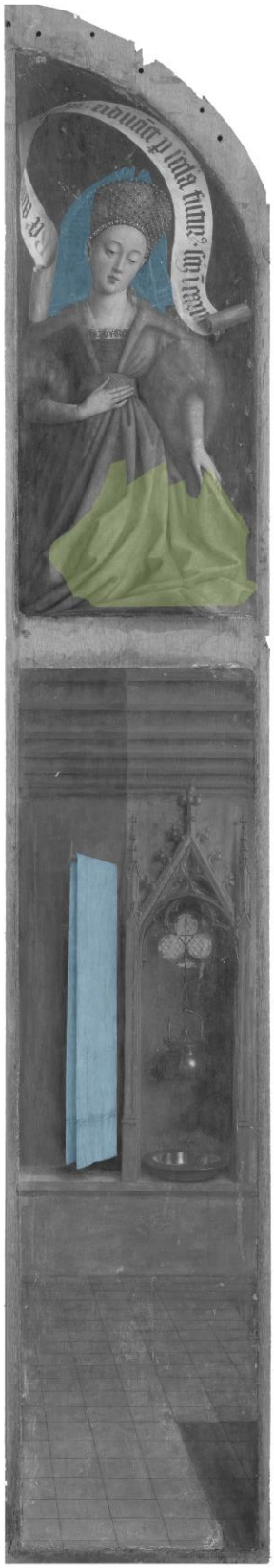

Fig. IV.4 B Niet verwijderde oude overschilderingen en zones waar geen onbetwist bewijs voor gevonden werd, paneel XV

Fig. IV.4 C Niet verwijderde oude overschilderingen en zones waar geen onbetwist bewijs voor gevonden werd, paneel XVI

Fig. IV.4 D Niet verwijderde oude overschilderingen en zones waar geen onbetwist bewijs voor gevonden werd: in dit geval gaat het om restauraties die ouder zijn dan de algemene overschilderingen, paneel XVII

Fig. IV.4 E Niet verwijderde oude overschilderingen en zones waar geen onbetwist bewijs voor gevonden werd, paneel XX

V. TECHNISCHE FICHES

Overzicht van de gebruikte materialen.

TF	Productnaam	Fabrikant
1.	Aceton p.a.	Sigma-Aldrich
2.	Iso-octaan	Merck
3.	p-Xyleen	VWR
4.	2-Propanol	Merck
5.	White-Spirit	VWR
6.	Benzyl alcohol	Acros Organics BVBA
7.	Ethanol Absolute	Merck
8.	1 Methoxy 2 Propanol	Sigma
9.	Ethanol	VWR
10.	Ethomeen C25	Kremer
11.	Carbopol	Kremer
12.	Tri-amoniumcitraat	Sigma
13.	Damar	Utrecht Art Supply
14.	Paraloid B72 (Ethylmethacrylaat-comethylacrelaat)	Rohm+Haas / Dow
15.	Mucine	Sigma
16.	Nipagine	

IRPA KIK
www.kikirpa.be
KONINKLIJK INSTITUUT VOOR HET KUNSTPATRIMONIUM
Federaal wetenschapsbeleid
INSTITUT ROYAL DU PATRIMOINE ARTISTIQUE
Politique scientifique fédérale

Parc du Cinquantenaire 1 - BE-1000 Bruxelles
Jubelpark 1 - BE-1000 Brussel
Tel. +32 2 739 67 11 • Fax +32 2 732 01 05 • E-mail info@kikirpa.be
CCP IBAN BE73 6792 0047 5960 • BIC PCHQBEBB